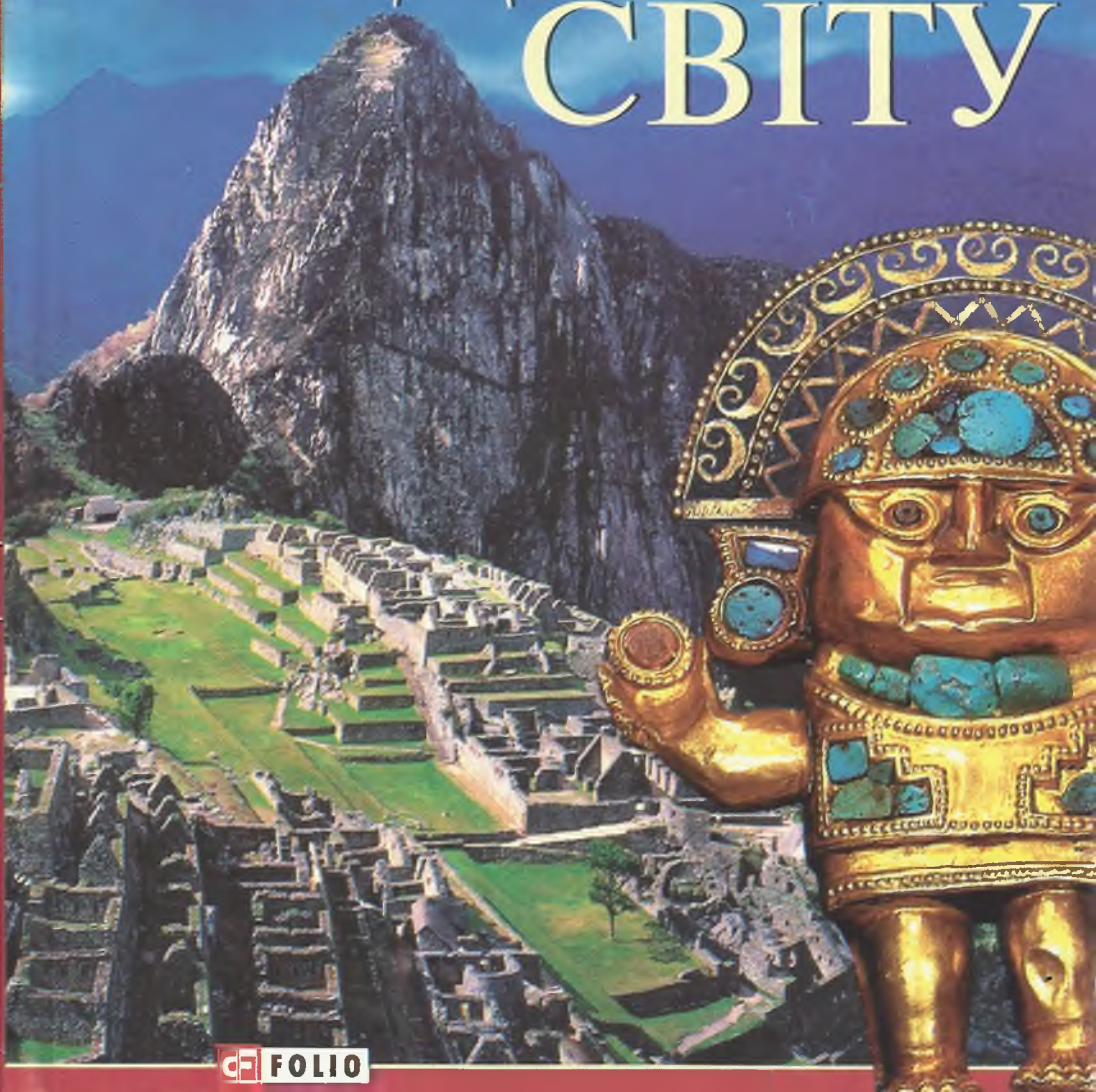

• Дитяча енциклопедія •

ЧУДЕСА СВІТУ

ДИТЯЧА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ЧУДЕСА СВІТУ

Для дітей середнього шкільного віку

**СІМ ЧУДЕС СВІТУ
АКРОПОЛЬ ТА КОЛІЗЕЙ
ПІРАМІДИ ТА ВЕЖІ**

**ХРАМИ ТА ПАЛАЦИ
МІСТА ТА ПАРКИ
СТАТУЇ ТА БАШТИ
ПОШУК НОВОЇ СІМКИ**

Харків
«ФОЛІО»
2008

ББК 92я2
Ч-84

Серія «Дитяча енциклопедія»
заснована у 2002 році

Координатор серії
Дмитро Таболкін

Автор-упорядник
С. В. Каплун

Художник-ілюстратор
Г. В. Беззубова

Художник-оформлювач
Л. Д. Киркач-Осипова

© С. В. Каплун, упорядкування, 2005

© Г. В. Беззубова, ілюстрації, 2005

© Л. Д. Киркач-Осипова, художнє
оформлення, 2005

© Видавництво «Фоліо», марка серії,
2002

ISBN 978-966-03-4162-3

Вступ

Перша згадка про сім чудес світу — сім найвидатніших творів мистецтва й архітектури древнього світу — відноситься до III ст. до н. е. Щоправда, античні автори серед семи чудес світу виділяли різноманітні споруди. Але найчастіше до цих чудес відносили єгипетські піраміди, «висячі сади» Вавилону (їх ще називали садами Семіраміди), храм Артеміді в Ефесі, статую Зевса в Олімпії, мавзолей у Галікарнасі, Колос із острова Родосу і Фароський маяк. Зазначимо, що ці об'єкти знаходилися неподалік один від одного та поблизу Середземного моря.

Руїни Афінського Акрополя

Ці та інші чудові пам'ятники стародавнього світу пологили сучасників. На жаль, тільки один із них зберігся донині — єгипетські піраміди. Пожежі, землетруси, завоювання та руйнівний вплив часу призвели до того, що решта майже повністю були втрачені для людства.

Але не тільки в ті далекі часи зодчі, скульптори й художники створювали рукотворні чудеса. І пізніше, за інших епох, зводилися красиві та дивні споруди. Перебуваючи у постійному пошуку, людина робила нові відкриття, і на сьогодні створила такі матеріали й технології, які дозволили втілювати в життя те, що ще вчора здавалося неможливим.

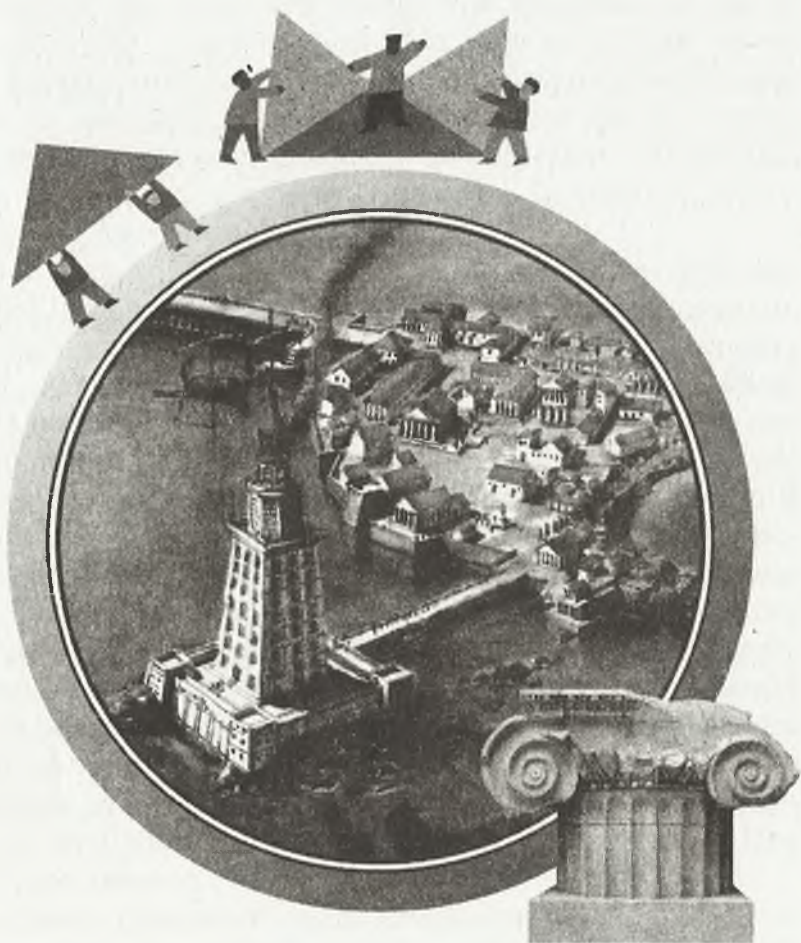
Нині від стародавніх семи чудес світу нас відокремлюють тисячоліття. Увесь цей час люди продовжували будувати та вивчати свою планету. Тісний світ, відомий стародавнім грекам, поступився місцем сучасним уявленням про Землю, про її населення та культуру різних народів. Виявилося, що видатні споруди створювалися не тільки в районі Середземного моря, але й в інших куточках планети. Саме тому виникає природне бажання розширити відомий з давнини перелік чудес світу. Але щоб це зробити, потрібно ознайомитися з історією не тільки тих стародавніх пам'яток, яких ми вже ніколи не побачимо, але й з тими, що існують і дотепер.

Отже, давайте спочатку дізнаємося про славетні стародавні сім чудес, а потім вирушимо у подорож за новими чудесами.

Відтак — починаємо!..

I

СТАРОДАВНІ СІМ ЧУДЕС СВІТУ

«Відкриття» чудес

Перші згадки про сім чудес та поява їхнього списку семи чудес

Сімома чудесами світу вважаються творіння, які своєю технічною або художньою досконалістю викликали захоплення людей минулого — так майже дослівно говориться у багатьох наукових довідниках. А далі зазвичай іде перелік цих чудес: єгипетські піраміди, «висячі сади» Семіраміди, храм Артеміди, статуя Зевса, мавзолей у Галікарнасі, Колос із Родоса, Александрійський маяк.

Але звідки узявся цей список? Чи завжди він був саме таким? Давайте спробуємо підняти завісу над цією загадкою.

У деяких літературних та історичних джерелах стверджується, що вперше чудеса світу класифікував і описав **Філон** (його повне ім'я Філон Візантійський). Із усіх Філонів про нього відомо найменше. Зважаючи на прізвище, можна припустити, що він народився в місті Візантія, а може, й жив та працював там. Невідомо достеменно, коли він народився і коли помер, як виглядав і чим заробляв на хліб-насушний. Вважають, що жив він ще до вступу на трон римського імператора Константина I (306—337 р. н. е.), тобто до перенесення столиці Римської імперії до Візантії і перейменування міста Константинополь, що став після турецького завоювання називатися Стамбулом. Деякі дослідники припускають, що він жив у більш пізній період. Лише одне відомо достоту: зберігся Філонів твір, який називається «Про сім чудес світу».

Із цього невеликого твору можна довідатися про те, що жодне з описаних чудес світу він не бачив власними очима і

Геродот

писав про них, спираючись на розповіді інших. Втім, деякі письменники використовують таку технологію і в наш час.

Не дивно, що за відсутності біографічних даних багато хто помилявся, коли йшлося також про Філона, теж Візантійського, що жив у II ст. до н. е. Цей Філон був математиком та винахідником воєнних машин.

Двох візантійських Філонів спочатку поплутав перший перекладач книги «Про сім чудес світу» на латину француз Д. С. Бессі, що знайшов у 1640 р. її грецький оригінал у Ватиканській бібліотеці. Ця «традиція помилок» зберігалася до початку позаминулого сторіччя, допоки швейцарець Каспар Ореллі, що вперше в 1816 р. надрукував твір Філона, не висвітлив це питання.

Перший Філон наводить перелік дещо інших чудес світу, ніж ті, які перераховуються в сучасних наукових довідниках. Так, маяк на острові Фарос він не вважає чудом світу; проте в його праці ми читаємо про «вавилонські стіни». У його творі нічого немає й про мавзолей у Галікарнасі, та, можливо, цей розділ разом із частиною сторінок, присвячених храму Артеміди, просто втрачений.

Звернімо увагу, що все-таки Філон бачив чудеса світу лише, так би мовити, у своїй уяві. Тому, може, не варто так уже беззаперечно довіряти йому. Тим більше, що він, як пише К. Ореллі, «у своєму творі схильний до перебільшення, і чудеса, про які розповідає, скоріше, звеличує й розхвалює, аніж точно описує їх». Тому треба звернутися до інших описів, можливо, більш достовірних — описів Геродота, Страбона, Діодора, Плінія Старшого, Павсанія й деяких інших античних авторів. А крім них, — і до сучасних археологів.

Видатний письменник, оратор, політичний діяч Риму Цицерон (105—43 рр. до н. е.) по праву назвав Геродота «батьком історії». *Геродот* дійсно є першим історіографом в історії людства.

Народився Геродот приблизно в 484 р. до н. е. у місті Галікарнасі, на узбережжі Малої Азії. Замолоду він захоплювався політикою, виступав на боці демократів проти тиранії — через це йому загрожували позбавленням волі й вигнанням. Тоді Геродот вирушив у подорож і якийсь час навіть займався торгівлею. Однак ця справа йому мало подобалася: його цікавило те, що греки тоді називали «теорією» і що в сучасному перекладі звучить як «пізнання». Він їздив світом й усюди займався цією «теорією»: знайомився з країнами, містами, людьми й записував усе, про що дізнавався. Так були написані дев'ять книг його «Історії» — «щоб минулі події з часом не прийшли в забуття». В одній з цих книг є глави й про Вавилон та Грецію — території, з якими пов'язують сім чудес світу.

Неабияким авторитетом серед античних авторів користувався «батько географії» *Страбон* (прибл. 63 р. до н. е. — 20 р. до н. е.). Народився він у грецькій колонії Амасії на Чорному морі. Страбон замолоду одержав гарну освіту й, прагнучи розширити знання, подався подорожувати. Об'їхавши «весь білий світ», він записав свої враження й спостереження у сімнадцяти книгах «Географії». Страбон був гарним спостерігачем, про що свідчать його описи придунайських країн — вони цілком достовірні. Але нас у першу чергу цікавлять матеріали про Єгипет й Месопотамію, а також записи деяких східних легенд, зокрема легенди про Семіраміду.

Пліній Старший (23—79 рр. н. е.) відомий насамперед як автор тридцятисемитомної праці «Природна історія». Створюючи її, він зробив понад 20 тисяч виписок з майже 2 тисяч творів 475 античних авторів. Пліній Старший був одним із найбільш продуктивних римських авторів. Його інтереси були дуже різноманітними: він займався географією, мінералогією, ботанікою, зоологією, агрономією, медициною, історією, політикою, військовими науками й мистецтвом.

У своїх працях з історії мистецтва — в 33—36-й книгах — він згадує й про чудеса світу.

Останній з античних письменників, про якого обов'язково слід згадати, — грек *Павсаній*, який жив у II ст. н. е. і створив «Опис Еллади». Доля була несправедливою до Павсанія: до кінця XIX ст. вчені скептично ставилися до його творів. Автору дорікали за необ'єктивність: він говорив про велич Давньої Греції з такою пристрасстю, що не хотів помічати жодної римської споруди. Будь-яке свідчення римської історії, що нагадувало про поневолення його народу, для нього просто не існувало. Тому вчені сумнівалися щодо того, чи бачив він взагалі місця, про які йшлося в його творях.

Що ж саме вважали чудесами світу ці та деякі інші античні автори?

Павсаній уважав чудом світу стіни Тірінфа на березі Арголідської затоки, споруджені з таких величезних кам'яних плит, що легенда приписує їхнє будівництво однооком циклопам.

Геродот відносив до чудес світу Вавилонську вежу, міст через ріку Євфрат, лабіринт у Фаюмському оазисі.

Римський поет Марціал, що присвятив чудесам світу одну зі своїх епіграм, уважав першим чудом світу римський Колізей.

Гігін — раб імператора Октавіана Августа, а згодом його бібліотекар — зараховував до чудес світу палац перського царя Кіра в Екбатанах. Цієї ж думки дотримувався й римський автор Вібій Секвестр.

Луцій Ампеллій, географ та історик IV ст. н. е., вносить до цього списку «сім разів по сім», тобто сорок дев'ять чудес світу, серед них і такі, як нафтові джерела в Ірані або Іраку.

Можна продовжити цей список... Найчастіше чудесами світу вважають лабіринт Міноса на острові Крит, гробницю Адріана в Римі, римський Капітолій, афінський Акрополь і вівтар Зевса в малоазійському місті Пергамі.

Чимало часу збігло, поки з'явилися нові праці про давні чудеса світу. Автором однієї з них був французький філолог і археолог *Бернар де Монфокон*. Чернець змолodu, пізніше

він став офіцером та проявив себе відважною людиною: в 1697 р. він вирушив до Греції, що перебувала під владою турецьких завойовників. Те, що він побачив і знайшов, після двадцятилітнього опрацювання знайшло своє відображення в його десятитомнику «Античний світ, пояснений і представлений в ілюстраціях». Найбільш важливим є його «Італійський щоденник», у двадцятому розділі якого новий список чудес світу складений на основі античних свідчень: 1. Єгипетські Фіви. 2. Вавилонські стіни. 3. Мавзолей у Галікарнасі. 4. Піраміди на Нілі. 5. Колос Родоський. 6. Римський Капітолій. 7. Гробниця Адріана.

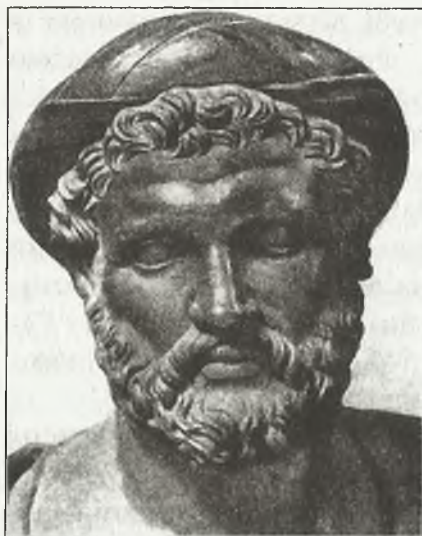
І вже тільки після Монфокона з'являється той список чудес світу, про який ішлося на початку розповіді. У цьому складі вони «узаконювалися» енциклопедіями, згодом переходили з одного наукового довідника в інший, далі — у підручники, коментарі й примітки до романів. Тому саме з цього списку ми почнемо огляд загальновідомих чудес світу. Але спочатку поговоримо, чому саме цю кількість — сім — було визначено як перелік чудес світу.

Чому саме сім?

У багатьох народів стародавнього світу число сім вважалося особливим. Наприклад, у єгипетській і вавилонській філософії й астрономії воно розглядалося як сума двох «життєвих чисел»: три й чотири. Пояснювалося це так: троє людей — батько, мати й дитина — становлять основу життя, а чотири — це кількість сторін світу й напрямків вітру, звідки приходить дощ — живильна волога, що робить землю плодоносною.

Грецький філософ і математик *Піфагор*, який жив у VI ст. до н. е., також надавав особливого значення числу «сім» як сумі двох чисел «три» й «чотири»: трикутники й чотирикутники вважалися математиками античності проявом завершеності й досконалості. Тому число «сім» — сума трійки й четвірки — сприймалося ними як священне.

Давні євреї також шанували число «сім». У першій книзі Мойсеевого Старого Завіту, в його Священному Писанні, сказано: «бо в шість днів створив Господь небо й землю,

Піфагор

море й усе, що в них, а в день сьомий почив». Про цей вільний день у Десяти заповідях Мойсеевих сказано: «з тим благословив Господь день суботній і освятив його». Відтоді євреї, а згодом і всі християни, що прийняли від них Старий Завіт, вважають сім священним числом.

З давніх-давен число «сім» мало різноманітне символічне використання. Так, стародавні греки щорічно вибирали сім кращих трагічних і комічних акторів; як і рим-

ляни, вони шанували сімох мудреців.

У християнстві визнають сім смертних гріхів і сім таїнств.

У мусульман місцем вищого просвітління вважається сьоме небо.

У день «семи сплячих», 27 червня, католики поминають сімох братів — святих мучеників, які за віру в 251 р. були живцем замуrowані в стіну. Як говорять у народі, дощ, що почався в цей день, не припиниться сім тижнів, а тому слід узяти сім необхідних речей і тікати геть семимильними кроками.

У казках ми теж усюди зустрічаємося із загадковим числом «сім»: лиходій Синя Борода мав сім дружин; Білосніжка жила у семи гномів за сімома горами; у лісовому теремі жили сім братів-богатирів з «Казки про мертву царівну та про сімох богатирів»; хоробрий кравець убивав сімох (!) мух одним ударом... Ви, мабуть, самі зможете доповнити прикладами цей перелік!

Число «сім» увійшло й до багатьох приказок та прислів'їв. Наприклад, про людину, в якій все непередбачувано змінюється, говорять, що в неї — сім п'ятниць на тиждень («по сім неділь на тиждень справляє»).

Отже, число «сім» здавна займало особливе місце в людській уяві, історичній пам'яті та міфології. Мабуть, тому в перших згадках про великі чудеса йшлося саме про сім чудес. До розповіді про них ми зараз і перейдемо.

Єгипетські піраміди

Найстародавніше чудо

Вам, мабуть, відомо, як багато цікавих, часом вражаючих, наукових відкриттів зробили учені на стародавній єгипетській землі. Безліч дивовижних знахідок було виявлено у гробницях і храмах. Але найбільшим дивом Єгипту, що вражало людей ще за давніх часів, були піраміди — ці дивовижні штучні гори, гробниці древніх єгипетських царів-фараонів.

Серед семи чудес світу єгипетські піраміди найстародавніші. Вони мають правильну форму і тягнуться на десятки кілометрів: від сучасного міста Каїра до Фаюмського оазису. Здається, вони ніби ростуть з пісків пустелі.

«Найдивовижніша архітектурна ідея, яку неможливо перевершити», — говорив Й. В. Гете.

Піраміди — величні свідки минулого

«Гори каміння, що громадаються на горах каміння», — писав Філон.

«Марнославна пихатість, вдоволена за неймовірні кошти», — вважав Пліній.

Все це сказано й написано саме про незвичайні споруди — єгипетські піраміди.

Коли стоїш біля підніжжя піраміди, спочатку важко собі уявити, що ці гігантські кам'яні гори, створені руками людей, були споруджені з окремих кам'яних брил! Тисячі рук рабів і підвладних фараону єгиптян займалися важкою пра-

Все на світі боїться часу, а час боїться
пірамід.

Арабське прислів'я

цею — спорудженням величезної кам'яної гори, яка мала сховати в собі мерт-

ве тіло єгипетського царя. Вважалося, що створення вічної усипальні забезпечувало фараонові вічне життя.

Піраміди слугували фараонам, згідно з їх релігією, — сходами, якими вони піднімалися на небо. Тому найстародавніші піраміди були ступінчастими, мали форму сходів. У пірамід, зведених пізніше, стіни рівні, але чому це саме так, до сьогодні не з'ясовано.

Усього пірамід близько вісімдесяти. Спочатку їх було більше, але деякі з них були зруйновані часом, інші — стали жертвами піщаних заносів. Нещодавно, в 1952 р., єгипетський археолог Мохаммед Закарія Гонеїм відкрив ще одну невідому досі піраміду біля Саккари, усього за двадцять кілометрів від Каїра!

Звернімося тепер до історії пірамід.

Першим із єгипетських царів, що спорудив над своєю гробницею піраміду, був фараон Джосер. *Піраміда Джосера* — найдавніша піраміда: її вік, на думку археологів, сягає 4600—4800 років.

До піраміди Джосера в Єгипті теж споруджувалися гробниці з масивною прямокутною наземною частиною. Формою вони нагадували арабські лави-мастаби, і під цією назвою увійшли до історії. «Мастаба» — арабське слово, яке й означає «лава». Найстаріші мастаби походять з часів I династії

фараонів, а своєї остаточної форми набули за часів II династії. Складаються вони з двох частин — наземної і підземної; у підземній завжди є поховальна камера для труни померлого і склеп. Можна вважати, що піраміда Джосера складена з шістьох таких мастаб, поставлених одна на одну.

Створення першої в світі кам'яної споруди таких значних розмірів (висота близько 60 м) приписується Імхоте-

Піраміда Джосера

Статуя фараона Джосера (фрагмент)

пу — чудовому архітектору, вченому, математику і медику, візиреві (радникові) царя Джосера. Сам фараон Джосер був настільки задоволений збудованою Імхотепом усипальною, що дозволив вирізбити ім'я архітектора на цоколі своєї статуї, — честь, нечувана до того в давньому Єгипті. При розкопках заупокійного храму, що знаходився біля піраміди Джосера, учені знайшли уламки декіль-

кох статуй фараона і серед них п'єдестал, на якому було написане ім'я Імхотепа. Упродовж багатьох століть він вважався наймудрішою людиною давніх часів, а пізніше на його честь навіть споруджували храми та будували статуї.

Розкопки біля піраміди Джосера відкрили ціле «місто мертвих», що оточувало усипальню фараона. Навколо були побудовані мастаби членів царської сім'ї і наближених до фараона вельмож. Там же знаходився й заупокійний храм, де чинилися жертвоприношення на честь померлого фараона.

Заупокійний храм і піраміда були обнесені стіною із білого вапняку і, за задумом архітектора, складали єдиний архітектурний ансамбль.

Простір біля піраміди був ретельно вивчений археологами ще на початку ХХ ст. Однак пізніше єгипетський учений Мохаммед Гонейм звернув увагу на одну з терас, що була розташована на схід від піраміди Джосера. Ретельний огляд

виявив залишки кам'яних стін, уламки обробленого вапняку й алебастру. Розкопки, зроблені Гонеймом, розкрили залишки кладки з більших необтесаних каменів. Це був фундамент масивної огорожі, схожої на ту, яка у свій час оточувала й піраміду Джосера. Верх цієї огорожі був розібраний ще за давніх часів. Потім під товстим шаром піску й щебеню відкрилася частина огорожі, що добре збереглася (її назвали «Білою стіною» — через облицювання білим шліфованим вапняком).

Понад усякий сумнів, стіна обгороджувала якусь піраміду, тому Гонейм вирішив шукати залишки піраміди в центрі ділянки. І він мав рацію! З-під багатометрової товщі піску, щебеню і будівельного сміття з'явився нижній масивний щабель давньої гробниці. Висота щабля дорівнювала 7 м. Археолог визначив, що ця піраміда мала налічувати сім щаблів, тобто на один щабель більше за прославлену піраміду Джосера! Висота відкритої піраміди повинна була сягати 70 м. Але якщо залишки піраміди поховані під гли-

Якщо порівняти Єгипет із будь-якою іншою країною, можна побачити, що в ньому більш чудесних речей і він показує відвідувачеві більш гідних уваги творів, що скільки б не казати про них, всього цього мало.

Геродот. Історія. Книга I

ся хід, вирубаний у скелі. Це був довгий коридор з розгалуженнями.

У частині галерей були знайдені речі, які тільки збільшували інтерес до центрального поховання, доводячи, що гробниця в давнину не була пограбована. Гонейм знайшов безліч кам'яного і глиняного посуду, золоті прикраси, золоту коробочку для мазей, велику кількість прекрасних келихів із порфіру.

Але найкоштовнішою знахідкою були печатки на маленьких посудинах з темно-червоної глини. На печатках виявили ім'я Сехемхет, що означало «могутній тілом», — це було невідоме на той час ім'я фараона однієї з найдавніших династій. Інтерес до невідомого владики, похованого в піра-

боким шаром піску, виходить, і саме поховання ціле. Треба було його шукати.

Біля нижнього щабля піраміди відкрив-

міді, зріс іще більше. Усі з нетерпінням стежили за процесом роботи.

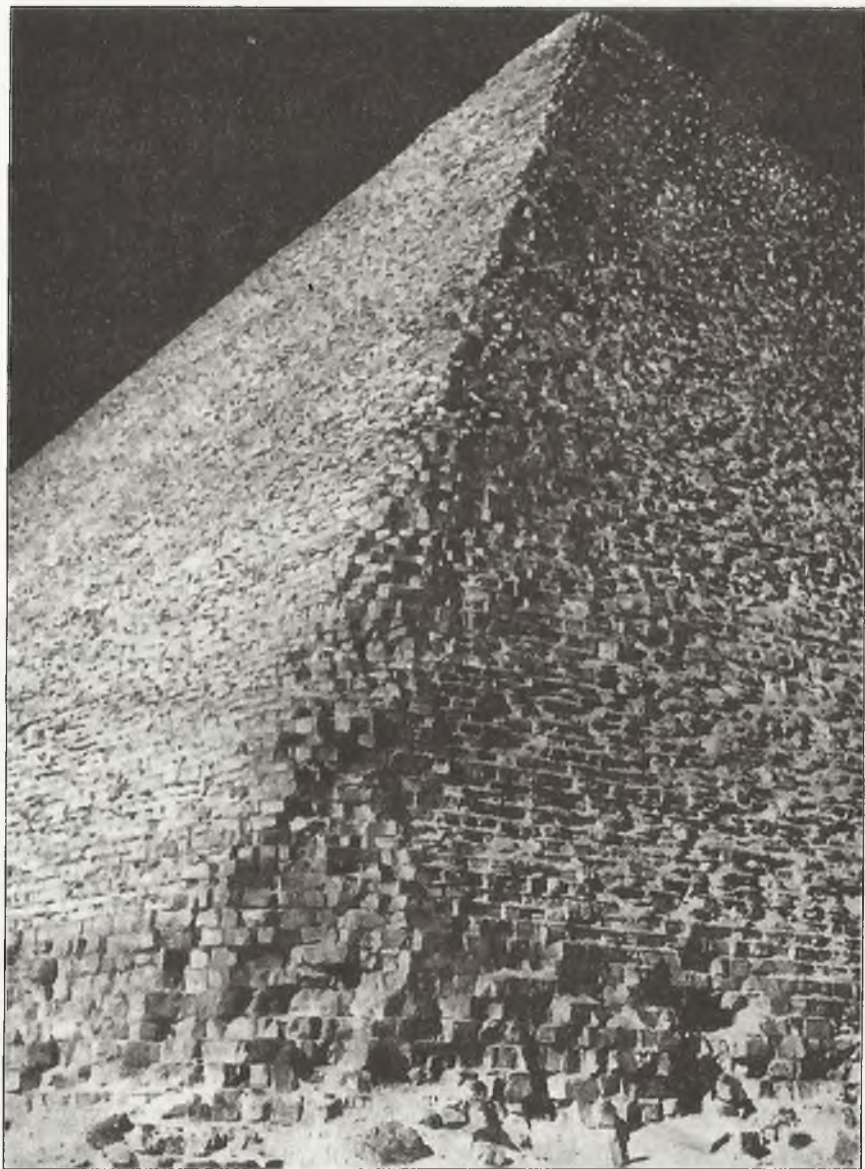
Після довгих пошуків ученому вдалося дістатися до усипальниці. У незакінченому, нашвидкуруч вирубаному центральному залі стояв чудовий алебастровий саркофаг. Коли археолог уважно його оглянув, він був уражений — кришки в саркофага не було. Витесаний із суцільної брили алебастру, він був закритий з торцевої сторони дверцятами, що опускалися й піднімалися в пазах. Із хвилюванням Гонеєм переконався в тім, що після того, як саркофаг було поставлено в усипальницю, до нього ніхто не торкався — зверху лежав похоронний вінок із зотлілих квітів і трав, вірніше, те, що залишилося від вінка, який поклали на саркофаг 4700 років тому.

У день, призначений для відкриття саркофага невідомого донині фараона, підземний склеп заповнила юрба вчених-єгиптологів, фото- і кінореporterів, журналістів. У глибокому мовчанні саркофаг відкрили. Він був порожній!

Вражений Гонеєм ретельно оглянув саркофаг. На його стінках були тільки сліди від інструментів, за допомогою яких майстри висвердлювали й видовбували середину саркофага. Ніколи й ніхто не був похований у цій чудовій гробниці. Щебінь і будівельне сміття з галерей і переходів, незакінчений вигляд самої усипальниці, недобудована піраміда, порожній саркофаг — усе це становило загадку для єгиптологів.

Таємницю недобудованої піраміди важко було розгадати. Можливо, фараон, на якого розраховувалася гробниця, зненацька вмер, а його спадкоємець не вважав за потрібне продовжувати будівництво. А можливо, відбулися ще якісь важливі події, невідомі нам (як невідомим до останнього часу було ім'я самого царя Сехемхета), які змусили фараона раптово припинити будівництво піраміди. Таємниця залишається таємницею. Але загадки, що виникли перед ученими, рано чи пізно будуть розгадані. Так було й із деякими іншими пам'ятниками, відкритими на прадавній єгипетській землі.

Багато чого незрозумілого було і в найбільшій піраміді, побудованій *фараоном Хуфу* (або грецькою — *Хеопсом*), що жив у XXVIII ст. до н. е. До речі, цю піраміду, порівнюючи з іншими, так і називають — Велика піраміда.

Піраміда Хеопса (Хуфу)

Майже п'ять тисяч років стоїть ця піраміда. Висота її досягала 147 м (нині через обвал вершини ця висота дорівнює 137 м), а кожна зі сторін мала довжину 233 м. Для того щоб обійти піраміду Хуфу навкруги, потрібно пройти близько одного кілометра. Аж до кінця XIX ст. піраміда Хуфу була найвищою спорудою на землі. Її грандіозні розміри вражали всіх, хто був у Єгипті. Недарма перші російські мандрівники, які потрапили в Єгипет, називали піраміди «рукотворними горами».

Учені підраховували, що піраміда Хуфу складалася з 2 300 000 величезних брил вапняку, добре відшліфованих, причому кожна із цих брил мала вагу більше двох тонн. Ретельно обтесані, гладенькі вапнякові брили були настільки точно підігнані одна до одної, що в щілину між двома каменями неможливо просунути лезо ножа.

Камені щільно прилягали й трималися завдяки власній вазі. Точність роботи каменотесів і шліфувальників вражає, особливо якщо уявити собі, що стародавні ремісники, які створили такі грандіозні пам'ятники людської праці, користувалися кам'яним знаряддям.

У каменоломнях на правому березі Нілу, неподалік від древньої столиці Єгипту Мемфіса, тисячі робітників добували камінь для будівництва піраміди. За позначеними на вапняковій скелі межами кам'яного блоку вони робили в камені глибокі борозни. Ця робота вимагала неабияких зусиль. Видовбуючи поглиблення в борозні, робітники забивали в них клини із сухого дерева й поливали їх водою. Мокре дерево починало набрякати, тріщина збільшувалася, і брила відпадала від скелі.

Відколоте каміння витягали із шахт каменоломень за допомогою товстих канатів, сплетених з папірусу (такі канати були знайдені в давніх каменоломнях). Вапнякові брили потім обтесували каменотеси, які працювали за допомогою цілого набору інструментів, виготовлених з дерева, каменю й міді.

Блоки білого лицювального вапняку на човнах перевозили на інший берег Нілу. До місця будівництва їх підвозили на спеціальних дерев'яних полозках.

Давньогрецький історик Геродот, який відвідав Єгипет у V ст. до н. е., був першим ученим, що докладно описав піраміди на основі зібраних ним відомостей. Праця Геродота складалася з дев'яти книг, в одній з яких він описував свою подорож до Єгипту. Перший розділ прославленої «Історії» Геродота починався словами: «Подальші дослідження Геродот Галікарнасець наводить для того, щоб з часом не стерлися з нашої пам'яті діяння людей, а також щоб не були ганебно забуті величезні й гідні подиву споруди, виконані частково еллінами, частково варварами».

Геродот сумлінно й докладно записав розповіді єгиптян про те, як створювалися піраміди. Одна тільки дорога, якою доставляли каміння з каменоломень до місця, де споруджувалася піраміда, будувалася близько десяти років. Сама ця дорога, широка, викладена обабіч шліфованим каменем, прикрашеним різьбленням, за словами Геродота, була дивовижним спорудженням.

Після каменотесів поверхню каменю обробляли шліфувальники. Вони працювали за допомогою шліфувальних брусків, води й піску. Внаслідок ретельної обробки поверхня плити

Єгипетські ієрогліфи

ставала гладенькою й блискучою. Після цього каміння вважалося готовим для спорудження.

На вапняковій скелі, розчищеній від піску, гравію й каменю, будівельники зводили громаду піраміди, укладаючи блоки гігантськими

...Ось як було зроблено цю піраміду. Спершу її зробили в формі приступок, що одні називають прискалками, а інші сходами. Оскільки їй спершу надали такої форми, то додаткові камені підняли підйомниками, зробленими з коротких деревин. Від землі їх підіймали на перший ряд сходин. Щойно було піднято камінь на цей ряд, його кляли на інший підйомник, поставлений на перший ряд, а з нього його підносили іншим підйомником, або той самий підйомник переносили по черзі на кожний ряд.

Геродот. Історія. Книга II

шаблями.

За розповіддю Геродота, для того щоб витягти нагору кам'яні брили, споруджувався похилий насип. Згодом його розрівнювали. По ньому тягли на канатах важкі камені, які за допомогою дерев'яного ва-

желя встановлювали на потрібне місце. Скільки людей гинуло під вагою кам'яної брили, що зірвалася, скільки було покалічено при укладанні каменів, скільки вмирало від непосильної праці тут же, біля ще недобудованих стін піраміди!..

Геродот розповідає, що будівництво піраміди Хуфу тривало близько двадцяти років. Через кожні три місяці робітники, кількість яких досягала 100 000 чоловік, мінялися. Ніяких пристроїв для підняття двотонних вапнякових брил не було. Усе робилося тільки за допомогою живої людської сили. Навіть якщо взяти до уваги, що Геродот припустився явних перебільшень і неточностей, то все ж таки за допомогою наведених ним цифр ми можемо уявити грандіозний розмах робіт, розпочатих за життя Хеопса для створення колосальної усипальниці.

Другою за величиною після гробниці Хуфу вважається *піраміда фараона Хафра (Хефрена)*. Вона на 8 м нижча, але менш зруйнована. Вершина піраміди зберігає частину полірованого облицювання. Інші піраміди значно менші, і більшість із них добряче зруйновані.

Недалеко від піраміди Хафра піднімається з піску пустелі пагорб. Висота його близько 20 м, довжина близько 60 м.

Наблизившись до пагорба, мандрівники бачать величезну статую, витесану майже повністю зі скелі. Це знаменитий *Великий Сфінкс* — фігура лежачого лева з людською головою. Обличчя його потріскалося, ніс і підборіддя надщерблені — так араби-мусульмани покалічили статую, що простояла тисячоріччя. Араби вірили, що в статуях стародавніх єгипетських богів живуть злі духи, і тому намагалися знищити якнайбільше їхніх зображень. З таким

Статуя фараона Хафра

гігантом, як Великий Сфінкс, упоратися їм було не під силу, але спотворили вони його досить сильно.

«Батько жаху» — так називають Великого Сфінкса жителі пустелі. Найбільший страх він вселяє їм уночі, освітлений яскравим місяцем, коли глибокі тіні надають його рисам особливої виразності.

Великий Сфінкс витесаний зі скелі; його висота — близько 20 м, довжина тіла — 57 м. Колись голова Сфінкса мала усі відповідні до рангу фараона атрибути — корону, яку вінчала змія, а також бороду — символ царської гідності. Кам'яні уламки цієї бороди були відкопані в піску, а від корони та змії залишків не знайшли.

Кого ж зображує ця колосальна статуя? Чому вона опинилася в такому близькому сусідстві з пірамідами?

Великий Сфінкс

На голові статуї пов'язка, яку носили тільки фараони. Тому деякі вчені вважають, що це статуя фараона Хефрена, яка входила до комплексу споруд, пов'язаних із гробницею фараона. Американський вчений-єгиптолог М. Лернер увів

Засипаний по груди піском, роз'ідений, кирпатий, скришений століттями, обернувшись обличчям до річки і спиною до пустелі, схожий ззаду на якийсь гриб, а спереду на якого-небудь титана, скинутого з висот піднебіння, він зберіг ще, незважаючи на все свої рани, вираз могутнього спокою, що приголомшує нас до глибини душі.

Російський мандрівник В. Андрієвський

до комп'ютера знімок голови Сфінкса, а також численні зображення фараона Хефрена. Поєднавши зображення, вчений дійшов висновку, що вони є ідентичними (тобто то-

тожними, однаковими). Проте вважати, що загадка Сфінкса вже розв'язана, мабуть, ще рано. Самі єгиптяни стверджували, що Великий Сфінкс старіший за Хефрена та й самих пірамід. Наприклад, в одному давньоєгипетському написі часів IV династії фараонів, до якої належав фараон Хефрен, йшлося про Сфінкса як про стародавній пам'ятник, таємниця походження якого загублена у віках.

У давньому Єгипті не кожен смертний мав право наближатися до піраміди — цього вічного обр'ю, за який зайшов фараон. (Між іншим, про фараона не говорили, що він помер, — він «заходив за обр'ю», як і сонце: єгипетські царі називали себе синами Сонця.) Для того щоб бажаючі могли ушанувати пам'ять померлого фараона, не ображаючи його величі, на деякій відстані від піраміди споруджувався заупокійний храм — щось на зразок приймальної зали померлого царя.

Для збереження від тління тіло фараона, що було житлом його душі (у єгиптян вона називалася ка), його бальзамували. Докладну розповідь про процес бальзамування доніс нам давньогрецький письменник Діодор, що жив у I ст. н. е. У Геродота також досить докладно говориться про бальзамування небіжчиків. (Ми не будемо описувати цей процес, бо він досить важкий і моторошний.)

Той самий Діодор розповідає, що коли єгипетський цар помирав, всю країну охоплювала жалоба, що тривала сімдесят два дні. Храми зачинялися, жертв богам не приносили, ніяких урочистостей не справляли, пахощами не користувалися. Всі ці дні єгиптяни не споживали ні м'яса, ні борошняної їжі. Посипавши голову попелом, юрби чоловіків і жінок ходили містом із жалібними піснями, в яких прославлялися чесноти померлого фараона.

У день, призначений для поховання, саркофаг із набальзамованим тілом фараона ставили на особливі полози, прикрашені найбагатшим різьбленням та малюнками, і з урочистими церемоніями проводжали в останню путь померлого владику, «сина сонця», що пішов до богів. Саркофаг з тілом господаря встановлювали у склепі всередині піраміди, гранітні стіни й стеля якої були ретельно відполіровані.

Родичі фараона й жерці піклувалися про те, щоб померлому не загрожувала небезпека на тому світі, щоб він міг вільно пересуватися усередині своєї гробниці й щоб боги прийняли його як рівного. Тому часто стіни приміщень усередині пірамід списані молитвами й заклинаннями. Особливо ретельними закляттями позначалися двері, які вели з одного приміщення в інше або з коридора в камеру.

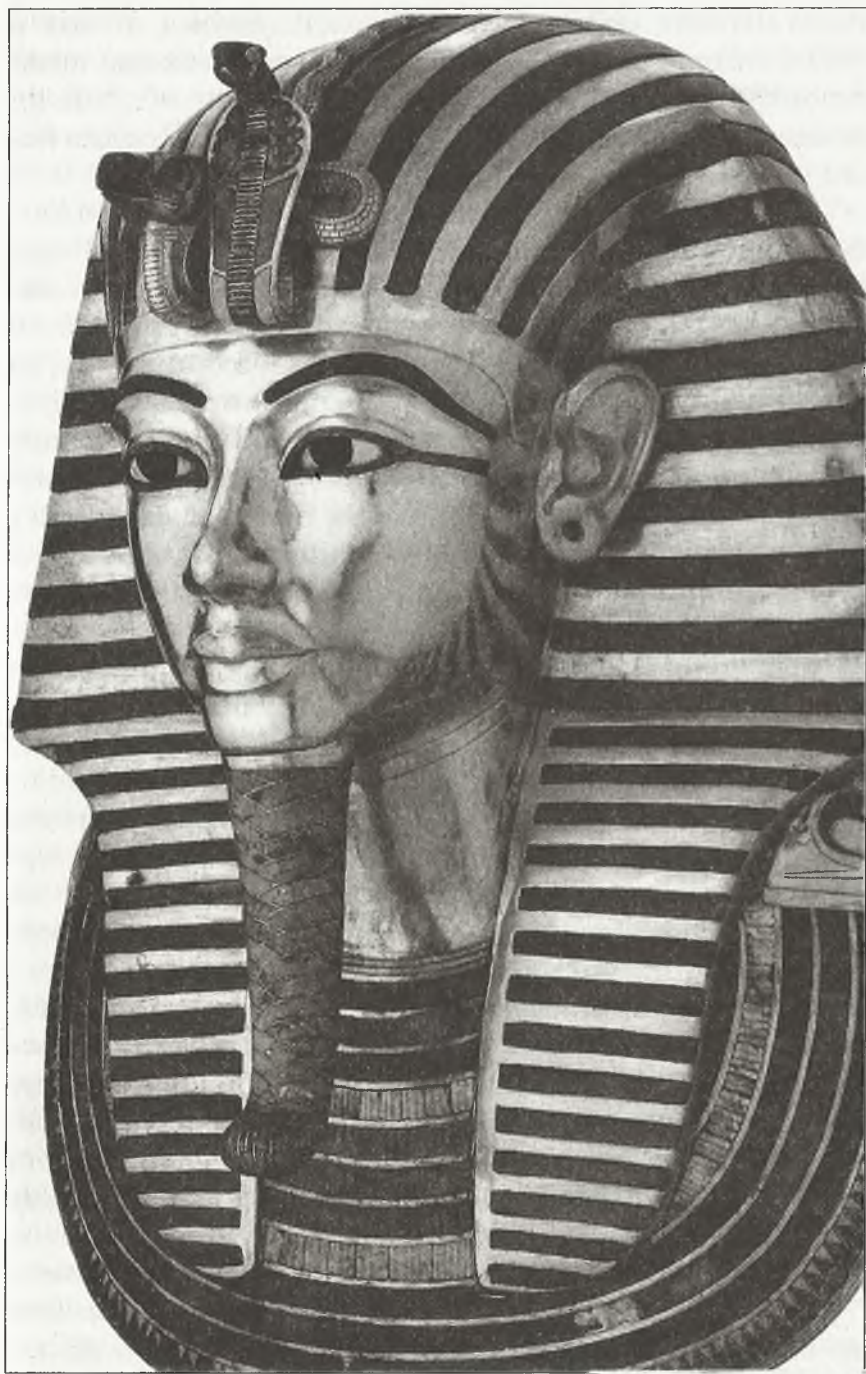
Піклуючись про безпеку духу померлого на тому світі, його родичі не забували й про життєво необхідні речі. В особливих приміщеннях зберігалися коштовності й різні предмети, які належали фараонові. Адже давні єгиптяни вірили, що померлий продовжує жити й має потребу в усіх тих речах, які були йому необхідні, після смерті. Таким чином, чудова гробниця правителя служила йому будинком, як за життя будинком був розкішний палац.

У дні свят на згадку про померлого фараона врочиста процесія вирушала до його піраміди. У залі з колонами перед зображенням фараона відбувався молебен і приносилися жертви. У ці дні в «Місті мертвих» біля великих пірамід гнали череди тварин, йшли люди з кошиками дарунків та квітами. У заупокійний храм допускалися лише родичі фараона, близькі особи й жерці.

Решти учасників процесії на честь померлого фараона залишалися в долині біля входу в коридор, що вів до заупокійного храму, і очікували закінчення жертвоприношень. До піраміди простий смертний не мав права наблизитися. Однак багатства, що наповнювали комори царської усипальниці, були великою спокусою для грабіжників. Будівельники пірамід передбачили й це. Вхід у склеп закривався зсередини важким замковим каменем. Після закінчення похоронних церемоній з-під каменя вибивалися підпори, й вхід у центральний pokій піраміди, де стояв чудовий гранітний саркофаг з тілом фараона, замикався назавжди. Такий же величезний камінь, спущений до низу по похилому хіднику в склеп, перекривав доступ у коридор.

Колодязь, по якому спускалися люди, після того як були замуrowані всі входи й виходи, засипався. Царська могила була недоступною для людей і злих духів. Фараон міг спокійно спочивати під стометровим громадям піраміди, що нависла над склепом.

Але всі запобіжні засоби виявилися марними. Царські гробниці були пограбовані ще в давнину, і до наших часів збереглися лише порожні зали й заплутані переходи усередині пірамід. Про нечувану цінність скарбів, похованих у цар-

Золота маска Тутанхамона

ських могилах, можна було тільки здогадуватися, допоки в 1922—1923 рр. не було відкрито знамениту гробницю правлячої XVIII династії *Тутанхамона* (XIV ст. до н. е.). Завдяки щасливому випадку вона не була розграбована і постала перед очима дослідників.

До центрального приміщення, де стояв саркофаг молодого царя, який помер, коли йому було всього 18 років, прилягало декілька кімнат. У коморах було знайдено велику кількість речей: оббиті золотом чотири царські колісниці, чудові царські лежа, прикрашені головами звірів, золотий трон, на спинці якого дорогоцінним камінням було викладено зображення померлого фараона та його дружини. У прекрасному посуді з прозорого алебастру зберігалися запашні мазі. У дерев'яних футлярах знайшли смажених гусаків та окіст — їжу молодого царя в потойбічному житті. Комори були заповнені численними скринями з одягом, коштовностями, взуттям, посудом.

Біля входу стояли статуї самого фараона, що охороняли двері, які вели до центрального приміщення. Коли двері відкрили, учені побачили суцільну золоту стіну, прикрашену брилами бірюзових кольорів. Це був величезний саркофаг, що займав майже всю кімнату. З одного боку саркофага були дверцята, на яких стояла печатка з ім'ям Тутанхамона. Дверцята були закриті на бронзовий засув.

Коли перший футляр було знято, під ним виявився другий, також багато прикрашений. Простінки між першим і другим саркофагами були також заповнені коштовностями.

Третю труну було зроблено з дорогого різьбленого позолоченого дуба. Коли зняли і його, то під ним виявився саркофаг з рожевого граніту надзвичайної краси. Знявши кришку, учені побачили визолочене ложе, на якому стояв саркофаг у формі сповитої мумії. Він був покритий тонкими пластинками золота й виблискував дорогоцінним камінням.

Останній футляр, у якому лежала власне мумія фараона Тутанхамона, сповита в 16 полотняних бинтів, було зроблено із чистого золота. На обличчі мумії сяяла золота маска-портрет молодого фараона. На самій мумії знайшли величезну

кількість золотих прикрас — намиста і браслетів. На ногах були золоті сандалії, пальці рук і ніг укладені в золоті футляри. Скарби, знайдені в гробниці молодого царя, були безцінними. Хоча це — не найбагатше поховання єгипетських владик!

Говард Картер, який у 1924 р. досліджував гробницю Тутанхамона, говорив: «Дивлячись на ці скарби, кожен би занімів з подиву».

Між іншим, фараон Тутанхамон не був видатним правителем, за часів його керування Єгипет не досягнув особливих успіхів й не став багатшим. Над його могилою піраміда не була споруджена. У цю епоху фараонів ховали в Долині царів, у гробницях, що вирубали у скелях.

Тож в які незліченні багатства мали бути в інших, більш могутніх володарів Єгипту! Адже не випадково вавилонський цар писав єгипетському фараонові: «Брате мій, золота у твоїй країні стільки ж, скільки піску».

Недарма написи, що зустрічаються в пірамідах, порівнюють померлого фараона із самим богом сонця Ра, верховним божеством єгиптян.

«Летить він, ген далеко летить... Летить він від вас, о люди!...» — провіщає один із написів. «Не на землі вже він, — на небі він... У твоєму човні пливе він, о Ра, у твоєму човні правує він на небі, а коли ти виходиш з-за східного обрію, він пливе з тобою в човні твоєму, о Ра, о Сонце!»

Але хоча тексти пірамід вихваляли божественну могутність фараона, хоча потужні стіни піраміди надійно зберігали поховання правителя, величезні гранітні саркофаги в пірамідах царів Хуфу й Хафра виявилися порожніми. Ще в давнину були зруйновані храми поблизу піраміди Хафра. Величезні статуї фараона Хафра були розбиті й кинуті в колодязь, звідки їх витягли археологи при розкопках. Стало зрозумілим, що не від часу постраждали ці чудові статуї з темного твердого каменю. Вони були навмисно зіпсовані, пошматовані, покалічені.

Ще Геродот, який збирав під час своєї подорожі Єгиптом розповіді про фараонів — будівельників пірамід, писав,

що царі Хуфу й Хафра, збудувавши найбільші піраміди, були й після смерті ненависні народу. Розповідали, що народ, доведений до розпачу непосильною працею, поборами, голодом і убогістю, повстав і пограбував гробниці цих двох найбільш нещадних тиранів. Статуї, що увічнювали пам'ять цих жорстоких гнобителів, обурений народ трошив скрізь, де тільки вони зустрічалися. А ненависні імена Хуфу й Хафра протягом багатьох сторіч пішли у небуття, народ уникав говорити про них.

Можна тільки уявити собі, яке грандіозне повстання підняв народ, що десятки років знемагав на будівництві величезної піраміди Хуфу. Про це повстання до нас дійшли різні

Ра в образі сокола (пектораль з гробниці Тутанхамона)

перекази. У папірусах, де було описано виступи єгипетських бідняків у більш пізні часи, йшлося про те, що єгипетський народ не був покірливим страждальцем. Він намагався захистити свою свободу від свавілля багатіїв. Папіруси неодноразово згадують про народні виступи проти деспотизму фараонів, жерців і багатіїв, коли народ брався до зброї. Повставали каменотеси й каменерізи, виснажені непосильною працею. Піднімалися ремісники й селяни. До них приєднувалися раби, що працювали в каменоломнях, на зрошувальних каналах і греблях.

«Багач засинає голодним, а ті, хто колись жебрав в нього маслин, ті п'ють добірне вино [...], хто не мав ні скоринки, нині мають повні засіки зерна...» — так говориться в одному з папірусів, що називається «Скарга Іпувера». «Земля обернулася, як коло гончарне: упосліджені володіють скарбами... Багаті стогнуть у злиденності, а нікчемні радіють», — з жахом повідомляє жрець Іпувер.

Очевидно, що повсталому народу вдалося тимчасово захопити у свої руки частину багатств знаті, землю, худобу, житниці. Визискувачів змусили працювати на найважчих і найпринизливіших роботах.

Під час повстання не будувалися храми, царські усипальниці й гробниці знаті. Але коли прийшов спокій, фараони й знать знову стали споруджувати пишні похоронні будівлі.

У Єгипті навіть найзаможніша людина не насмілювалася подумати про будівництво такого похоронного спорудження, як піраміда. Тільки фараон, син Сонця, міг мати грандіозну гробницю. Усипальниці знатних єгиптян або вирубувалися в скелі, або будувалися з каменю чи цегли. Це були невисокі прямокутні спорудження, зведені над склепом. Гробниці єгипетської знаті зазвичай розміщувалися навколо пірамід.

У цих гробницях-мастабах, як правило, було кілька приміщень. У головному знаходився саркофаг із тілом померлого. В одній з кімнат — речі, що належали хазяїнові гробниці. У маленькому приміщенні найчастіше стояла статуя померлого. Стіни мастаб прикрашалися розписом або роз-

фарбованими рельєфами. Фарби вражають своєю яскравістю й свіжістю. Жвавість і витонченість — характерні прикмети малюнків, хоча єгипетські художники працювали досить грубими пензлями, зробленими зі шматків волокнистого дерева. З одного кінця такий шматок розбивали каменем, допоки він не утворював грубу бахрому. Такими примітивними китицями художники малювали витончені, дивовижні зображення, що прикрашали стіни гробниць.

Тут можна побачити сцени повсякденного життя — жнива, сівбу, ремісників і хліборобів за роботою, полювання, катання по Нілу на човнах, танці дівчат, танець воїнів. Таким чином, не вельможі — власники багатих, прикрашених розписами мастаб — обезсмертили себе будівництвом цих гробниць, а скромні трудівники, імена яких не згадані в написах.

Нерозгадані таємниці пірамід

Напевне, жоден з археологічних об'єктів світу не вивчався так ретельно, як Велика піраміда в Єгипті. І, мабуть, немає іншої споруди давнини, з якою пов'язують стільки таємниць, нез'ясованих питань і легенд.

До єгипетського походу Наполеона 1798—1799 рр. європейська наука мало що знала про піраміди. Одним з перших, хто детально описав їх у своїй багатотомній праці, був учений Ф. Жомар, який супроводжував Наполеона у походах.

Про піраміди знали у давньому Вавилоні, Греції, Римі. Здавалося, вони існували завжди, із самого створення світу. Освічена Європа «відкрила» їх тільки на початку XIX ст. після єгипетської експедиції Наполеона, який взяв у похід велику групу вчених, у тому числі істориків і археологів. Коштовні колекції, малюнки пам'ятників і копії написів, докладні описи знайденого, які незабаром були оприлюднені, стали справжнім відкриттям найдавнішої цивілізації. «Від Наполеона» почалася справжня єгиптологія — вивчення життя й культури великого народу, що створив шедеври, які дивують навіть тепер.

Вічність дивиться на нас з вершин цих пірамід!

Як уже згадувалося раніше, грецький історик Геродот до-

кладно описав процес будівництва пірамід. Але в сучасних вчених стосовно цього виникає ціла низка запитань. Скільки ж робітників мало брати участь у такому будівництві? Як усі вони вміщалися в тісному кар'єрі, коли необхідні для будівництва блоки треба було вручну обтесати, перетягти, підняти і встановити на місце? Де давні єгипетські будівники брали мільйони канатів і котків, щоб переміщати кам'яні блоки? Якщо вони користувалися дерев'яними котками (стовбурами дерев), то для кожної брили потрібно було не менше 10 котків (бо дерево неминуче кришилось і перетиралось під час перетягування 2,5-тонного блока по кам'яній дорозі). Отже, котків знадобилося б найменше 25 мільйонів. Де узяти таку кількість лісу? Згідно з даними вчених, на території Єгипту ніколи не було лісів. Тут росли лише невеликі гаї фінікових пальм, плоди яких вживали у їжу. А може, його привозили, наприклад, з Лівану?

У 1978 р. група японських дослідників спробувала спорудити невелику піраміду, користуючись тими ж методами й знаряддям, що їх застосовували, за офіційною версією, й стародавні єгиптяни. Процес будівництва знімали на кіноплівку. Однак сенсаційного фільму не вийшло. Щоб збудувати піраміду заввишки всього 11 м, японським дослідникам незабаром довелося відмовитися від ручних важелів, канатів і похилих площин і звернутись за допомогою до сучасних підйомних кранів, бульдозерів та лебідок. Про результати свого досліду вони чесно розповіли в книзі з гучним заголовком «Як не було побудовано піраміду».

То все-таки, як же її будували єгиптян? Згадаємо ще одну гіпотезу, яку в травні 1984 р. виклав фахівець з хімії полімерів Джозеф Давидовіч, виступаючи на симпозіумі з археометрії у Вашингтоні. Доповідач зробив хімічний аналіз зразків каменю трьох пірамід. Досі вважалося, що видобували його у каменоломнях Тураха й Мохатама, розташованих неподалік від Гізи. Джозефу Давидовічу вдалося встановити, що у

складі облицювального каменю є речовини, яких не виявили у цих каменоломнях. Серед них тринадцять, як вважає Давидовіц, — це «геополімери», що відігравали роль в'язучого матеріалу.

Учений зробив висновки, що єгиптяни будували піраміди не з природного каменю, а зі штучних матеріалів, одержаних шляхом подрібнення вапняку, приготування з нього будівельного розчину і заливання його разом зі спеціальною в'язучою речовиною у дерев'яну опалубку. За кілька годин матеріал ставав твердим, блоки не можна було відрізнити від природних. Така технологія, зрозуміло, займала значно менше часу і потребувала не так уже й багато робочих рук. На користь цього припущення свідчить і мікроскопія зразків порід. Вона показує, що вапняк з каменоломень майже цілком утворений зі щільно «упакованих» кристалів кальциту, які й надають йому такої міцності. А облицювальний камінь, знайдений на місці у складі пірамід, має меншу щільність і вдосталь повітряних «пухирців». Якщо цей камінь природного походження, то постає питання, де єгиптяни могли його видобувати? Такі місця єгиптологам невідомі.

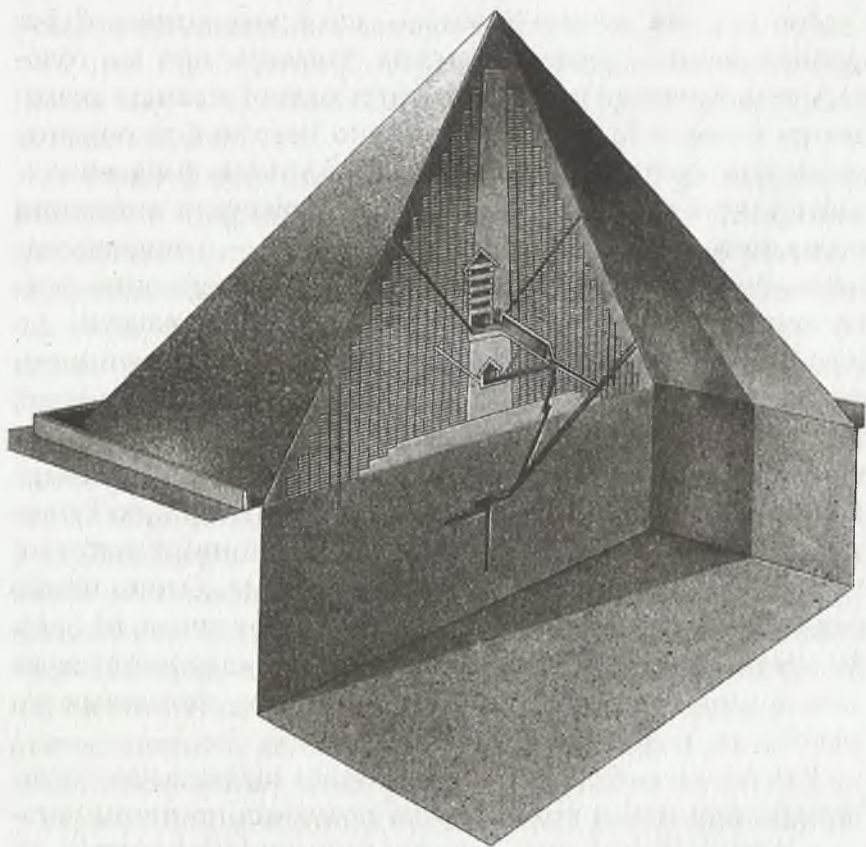
Таким чином, піраміди багато в чому залишаються загадкою. Після розшифровки Ж. Шампольйоном єгипетських ієрогліфів, у чому дуже допоміг Розетський камінь (трофей тієї ж військової експедиції), історія Єгипту почала активно вивчатись. Були прочитані тисячі папірусів, написів у храмах і гробницях. Стало відомо, що більшість із 67 пірамід, розташованих у нижньому пліні Нілу (від 30-метрових «малюків» до майже 150-метрових гігантів), були створені в період Давнього царства (2900—2270 рр. до н. е.). За останні два століття їх обстежували уздовж і впоперек, виявляючи постійно нові подробиці будови. І все-таки, на думку багатьох учених, відкрито далеко не все.

Орієнтація пірамід у просторі є дуже точною: з якоїсь причини — це теж загадка — піраміди розташовуються не хаотично, а орієнтовані двома ребрами на Полярну зірку. Як досягалася така точність під час будівництва, невідомо.

Але головна загадка пірамід — що в них заховано? Без сумніву, вони — місце упокоєння фараонів, про що говорять розшифровані написи. У центрі кожної піраміди знаходиться похоронна камера, порівняно невелика за розмірами, де мав розташовуватися саркофаг з мумією фараона. Але жодної мумії в пірамідах не знайшли, саркофаги виявилися порожніми, пограбованими або «хибними» — неопрацьованими, поставленими, здавалося, для окомилування. Стіни похоронних камер не розписані й не прикрашені, що зовсім не схоже на справжні поховання фараонів у підземних склепах Долини царів. Там, у горах, далеко на півдні, збереглися — хоча теж частково — справжні гробниці правителів Єгипту. Саме в них американський археолог Говард Картер в 20-х р. XX ст. відкрив недоторкану гробницю Тутанхамона із нечуваним багатством — дорогоцінними золотими та срібними предметами царського убрання. Однак нічого подібного до знахідки Картера у пірамідах виявлено не було. Можливо, тому, що вони занадто відверто «демонстрували» себе, а підземні поховання були таємними, схованими від очей?

Що повинна була містити гігантська піраміда, над створенням якої народ країни тяжко працював протягом багатьох років? Невже вона — суцільний кам'яний масив, як вважається дотепер? Знайдені в пірамідах проходи виявилися вузькими й нечисленними. Усередині піраміди Хеопса загальною площею 53 тис. кв. м (на якій вільно розмістяться п'ять найбільших соборів світу!) є вузький прохід довжиною 47 м, у якому треба пробиратися тільки зігнувшись, і дві похоронні камери розміром близько 15 м. І все!

Багато археологів упевнені, що у піраміді повинні бути сховані ходи й секретні приміщення, у яких могли зберегтися мумії, багатства, нерозкриті свідчення її таємниць. Але всі спроби шляхом простукування, свердління, обмірювань нічого не дали. Крім невеликих порожнин викликаних, очевидно, зрушенням блоків (після численних землетрусів), нічого не виявлено. Треба було шукати нові методи дослідження пірамід.

Внутрішня будова піраміди

Згадайте, що людське тіло можна «просвітити» рентгеновськими хвилями і побачити, що всередині. Можна навіть, застосувавши сучасний прилад томограф, одержати «зрізи» внутрішніх органів на будь-якій глибині й у будь-якій площині. Рентгеновські промені й флюорографія дозволяють побачити вміст багажу пасажирів в аеропортах, зазирнути в прилади й установки на виробництві, «промацати» міцність сполук і зварювальних швів тощо.

Але як «просвітити» гігантську піраміду? Ні необхідних за потужністю рентгеновських джерел (щоб рентгеновський пучок проходив через усю товщу кам'яних блоків), ні високочутливих плівок (щоб одержати зображення) не існує.

Однак такий спосіб було знайдено — він називається мюонна фотографія.

У 60-х рр. XX ст. нобелівський лауреат фізик Луїс Альварес запропонував використати для «просвічування» пірамід космічні промені — потік часток високої енергії, що приходять із космосу. Потрапляючи в атмосферу, первинні космічні часточки (протони, ядра) взаємодіють із атомами газів і породжують замість себе вторинні частки, з яких найпроникливішими, що доходять до земної поверхні, є мюони.

Мюон — це нестабільна елементарна частинка (середня тривалість її життя в стані спокою близько 2,2 мікросекунди*) з масою в 200 разів більшою, ніж маса електрона.

Мюони — ідеальний інструмент для «промацування» кам'яних блоків, що утворюють тіло піраміди. Проходячи через порожнечі (потаємні кімнати, проходи, з'єднання), потік мюонів поглинається менше, його інтенсивність у цих напрямках буде вищою. Перетинаючи більш щільні матеріали (важкі саркофаги, сховища, заповнені металами), їхній потік помітно слабшає, що має виявитися у зменшенні його інтенсивності. Під час підготовчої роботи провели спеціальні комп'ютерні розрахунки, а вже потім приступили до самого експерименту — мюонного «просвічування».

Найбільш зручним об'єктом для мюонного дослідження виявилася піраміда Хефрена. Вибір пов'язаний з більш низьким розташуванням «кімнати фараона» і можливістю розміщення в ній необхідної апаратури. Крім того, відкритих ходів у ній виявилось менше, ніж у піраміді Хеопса, і це наштовхувало на думку, що не всі вони знайдені.

Вимірювання тривали кілька років. У ролі приладів, які реєструють частки, що пройшли крізь піраміду, використовували спеціальні камери та детектори. (Коли у старших класах ви будете на уроках фізики вивчати основи атомної та ядерної фізики, дізнаєтеся більш докладно про принципи дії таких пристроїв.) Було зареєстровано більше мільйона треків (тобто слідів) часточок, що пройшли через піраміду,

* 1 мікросекунда — одна мільйонна доля секунди (10^{-6} с).

але навіть при такій великій кількості потоків досліджувалася приблизно лише п'ята частина об'єму піраміди.

Помітних особливостей, які б вказали на секретні камери й приховані скарби, знайдено не було! У цілому проведення «просвічування» виявилось не ідеальним, але нічого кращого на той час зробити не можна було.

На сьогодні фізики та історики готуються до наступного етапу дослідження пірамід. Наука просунулася вперед: створені нові чутливі пристрої, які можуть з більшою точністю реєструвати частинки — ці пристрої називають пропорційними камерами. До того ж усією роботою апаратури будуть керувати комп'ютери. Отже, ми все-таки можемо сподіватися, що таємниці пірамід будуть розгадані!

«Висячі сади» Семірамід

Велике місто Вавилон та його дослідники

Друге стародавнє чудо світу — сади Семірамід. Втім, як усі інші з відомої сімки (окрім пірамід!), це диво до нашого часу не збереглося, тому все, що можна про нього розповісти, — це наукові гіпотези, припущення, міфи. В істориків та археологів було багато сумнівів щодо існування цього «загубленого раю», бо розкопки Вавилону, де, за переказами, були розташовані ці чудесні сади, спочатку не виявили ніяких слідів цієї міфічної оазис. Проте з більшою достовірністю можна розповісти про самі місця, де знаходилися ці легендарні сади.

Вавилон (аккадською «Баб-ілум» — «Ворота бога») — місто казкових багатств, Вавилонської вежі та «висячих садів». Його розміри, будинки, міць захисних мурів — все це вражало чужоземців. Саме таким він з'являється перед нами у творах Геродота й Старому Завіті. Пізніше Вавилон занепадав, і люди забули не тільки про його існування, але й точне місце розташування.

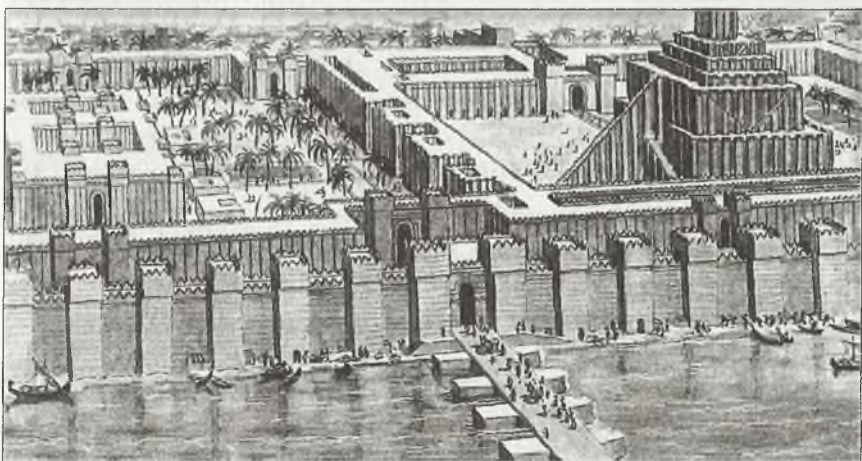
Тексти нововавилонських царів, історія Геродота, замітки Ктесія й Біблія були основними джерелами інформації про Вавилон аж до кінця XIX ст.

Менш ніж за сто кілометрів від нинішньої столиці Іраку — Багдада знаходяться руїни Вавилону. Стародавнє місто припинило своє існування, але й сьогодні ці руїни свідчать про його грандіозність.

«Місто велике, місто міцне» — сказано про Вавилон у Біблії. У VII ст. до н. е. Вавилон був найбільшим та найбагатшим містом Давнього Сходу.

Назву місцевості, про яку йде мова, придумали греки — вони назвали цю країну Месопотамія («Межиріччя» або «Дворіччя»), тобто це країна між двома ріками: Євфратом та Тигром. Там, де ці річки зближувалися, на лівому березі Євфрату стояв Вавилон.

Багато змін зазнали ці землі. Від старовавилонського царства до староассирійського, від новоассирійського царства до нововавилонського — історія розповідає багато цікавих фактів. Саме з вавилонянами та ассирійцями, що жили на цій землі, ми пов'язуємо винайдення письма: знамените шумерське письмо є найдавнішим у світі. Вавилоняни перші почали вирощувати пшеницю, приручили тварин, перші використали плуг. Вони поклали початок обробці металів і дерева, розвитку ремесла й торгівлі. Найдавніші міські поселення нашої планети виникли в південній Месопотамії, у стародавньому Шумері. Значними були й математичні здо-

Можливий вигляд Вавилонських мурів та зіккурату

У Месопотамії багато великих міст, але найвизначніше й найкраще укріплене — Вавилон. Побудований він на безкрайній рівнині й займає площу квадратової форми, сторони його мають за 120 стадій. Вавилон не тільки найбільше, але й найкраще місто з усіх, які ми знаємо. Оточує його глибокий, широкий, наповнений водою рів; за ровом височать мури, 50 царських ліктів* завтовшки й 200 ліктів заввишки.

Геродот. Історія. Книга I

...У кожній із двох частин міста існувала якась центральна укріплена споруда. В одній, де був великий і оточений муром сад, стояв царський палац. В іншій був храм вавилонського Зевса-Біла з мідяними брамами. Він існував ще за моїх років і був чотирикутним, а кожна з його сторін мала дві стадії.

Усередині храмової округи було побудовано вежу завдовжки в одну стадію і завширшки так само. Над однією вежею височить ще одна, над нею — інша, а всіх їх вісім веж... На останній вежі існує великий храм.

Геродот. Історія. Книга I

виникали інші — історія Месопотамії дуже цікава та повчальна. Та повернімося до другого чуда світу — «висячих садів» Вавилону.

Коли Геродот відвідав Вавилон, це місто вже стало лише пам'ятником своїй минулій славі. Приблизно років за сто до Геродота, десь у 539 р. до н. е., перський цар Кір скинув з трону останнього вавилонського царя, що й призвело до загрози нападу могутності цієї землі.

Першим європейським мандрівником, який об'їздив і описав цю країну, був Карстен Нібур (1733—1815). Він привіз звідти копії написів з дивним клинописом (Геродот називав його ассирійським).

Археологічне дослідження країни між двома річками розпочав француз Поль Еміль Ботта (1802—1870). Багато знахі-

бутки вавилонян: за формулою, яку вони винайшли, ми обчислюємо площу трикутника і прямокутника, об'єми куба і паралелепіпеда, призми та піраміди тощо. Вони поділили коло на 360 частин і ввели градуси. А закони царя Хаммурапі (приблизно 1791—1749 рр. до н. е.) були першим кодексом законів, що контролювали майже всі сфери життя суспільства. Змінювалися царські династії, завершувалися війни, руйнувалися одні держави і на їх місці

* Царський лікоть — міра довжини, яка дорівнює приблизно 52,5 см.

док Ботта (на жаль, не всі — значна кількість розбилася!) потрапили до паризького Лувра. А потім свій гідний внесок у дослідження цієї загадкової країни зробили й інші мандрівники та вчені: Остен Генрі Лейярд (1817—1894), Георг Фрідріх Гротенфенд (1775—1853), Генрі Кресвік Ролінсон (1810—1895).

Але, мабуть, найвидатнішим із дослідників Вавилонії слід вважати Роберта Кольдевея (1855—1925), який увійшов в історію як людина, котра розкопала Вавилон. Більш ніж півтора десятка років Кольдевей проводив археологічні дослідження цих славнозвісних місць. Йому по праву належить найпочесніше місце серед тих, хто наблизив людство до розгадки таємниць Вавилона.

Оскільки нас із вами цікавлять саме «висячі сади», то звернімося спочатку до тих часів, коли, як вважають, ці сади були споруджені. А це відбувалося за часів вавилонського царя Навуходоносора II.

Вавилонська вежа. Реконструкція

Навуходоносор II — легендарний цар Вавилону

Навуходоносор II — старший син і спадкоємець Набопаласара, засновника Халдейської (або Нововавилонської) імперії. В історію Навуходоносор увійшов як полководець та упорядник столиці.

Ім'я його відоме з написів на глиняних табличках, з єврейських джерел і від античних авторів. Правильна форма імені Навуходоносора — Набу-кудуррі-усур, що означає: «Бог Набу, охороняй мої кордони». Його ім'я викарбуване на мільйонах цеглин, що перебувають нині на руїнах Вавилонської вежі. Археологи розкопали також і знамениту «дорогу процесій». Ця дорога вимощена величезними квадратними кам'яними плитами, і на нижньому боці кожної з них витесано напис:

«Я — Навуходоносор, цар Вавилону, син Набопаласара, царя Вавилону. Я вимостив вавилонський шлях для процесій великого бога Мардука плитами з каменю шеду. Мардуку, боже, даруй мені вічне життя!».

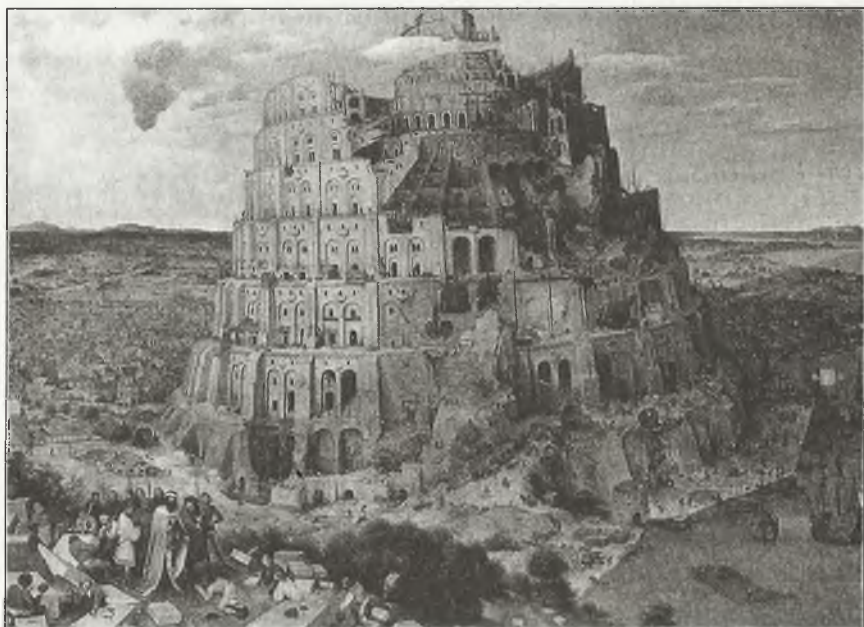
У той час як його батько підкреслював своє просте походження, Навуходоносор оголосив себе нащадком легендарного царя Нарам-

«Я — Навуходоносор, цар Вавилонський, благочестивий принц, що править із волі й благовоління Мардука, вищий правитель Міста, улюблений Небом, хитромудрий і невтомний... що завжди піклується про благополуччя Вавилону, мудрий первородний син Набопаласара, царя вавилонського...»

Суена, що правив у III ст. до н. е. Рік народження Навуходоносора невідомий, але швидше за все — до 630 р. до н. е., тому що відповідно до

звичая Навуходоносор, який почав військову кар'єру в юному віці, до 610 р. до н. е. займав високий пост в армії.

У 607—606 рр. до н. е. Навуходоносор у ролі принца-спадкоємця разом зі своїм батьком командував армією в горах на півночі від Ассирії. Навуходоносор прославився як чудовий полководець ще за життя батька. Після того як єгиптяни в 606—605 р. до н. е. завадили кілька серйозних поразок вавилонянам, у 605 р. до н. е. Набопаласар доручив йому війну проти єгипетського фараона Нехо, що захопив усю Сирію,

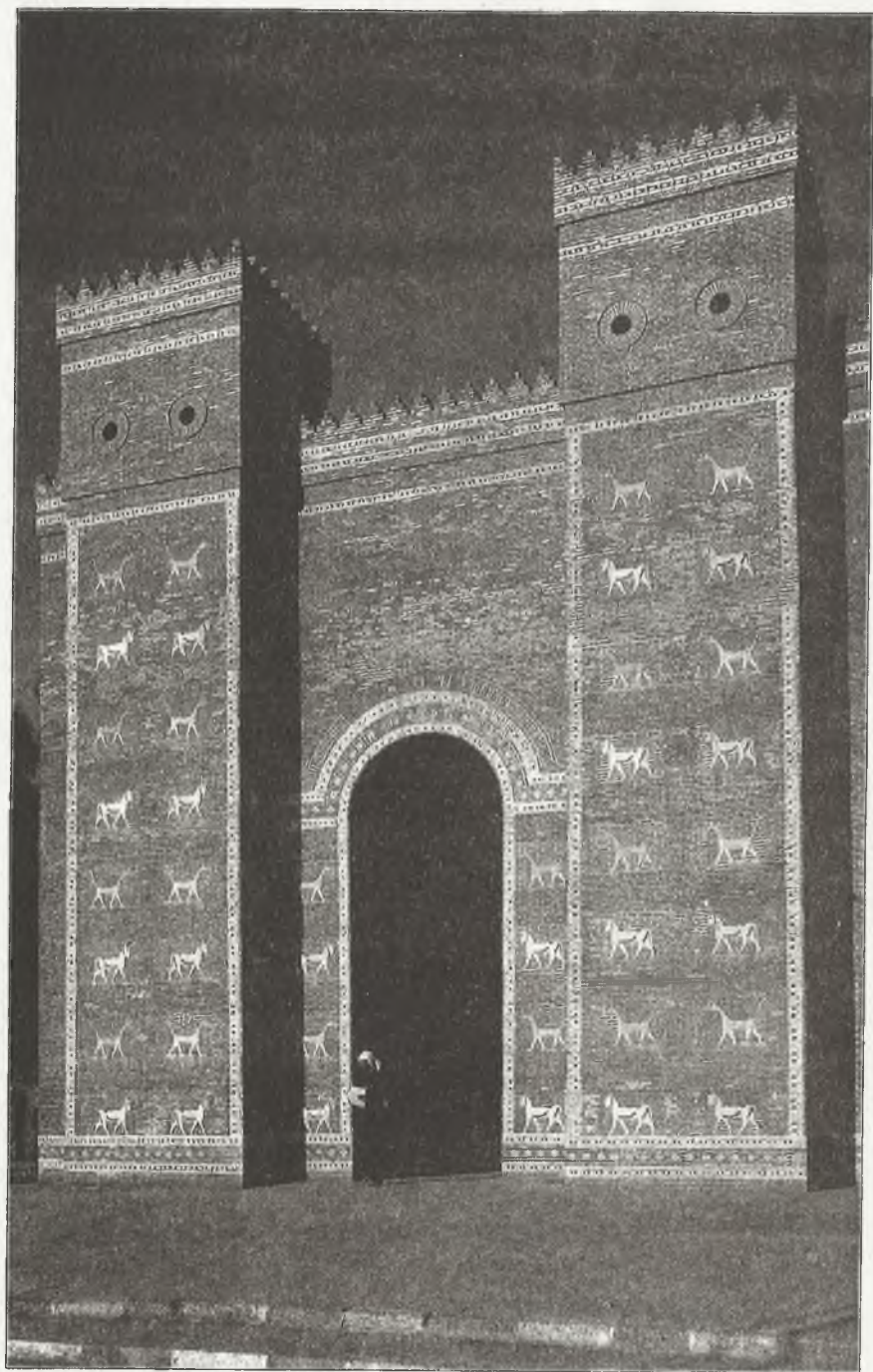
Пітер Брейгель старший: Вавилонська вежа

Палестину й Фінікію. Цитаделлю єгиптян у Сирії було чудово укріплене місто Кархемиш. Зненацька форсувавши Євфрат, Навуходоносор атакував єгипетський табір під міськими мурами. У запеклому бою вавилоняни зламали опір солдатів фараона й на їхніх плечах увірвалися в Кархемиш. Цей розгром справив сильне враження на правителів Сирії, які відразу безумовно визнали владу вавилонського царя.

У розпал цих подій старий Набопаласар помер. Після смерті батька у 605 р. до н. е. Навуходоносор нагально повернувся до Вавилону і

Не було ще генія без деякої частки божевілля. протягом трьох тижнів закінчив коронаційні урочистості. На 23-й день після смерті батька Навуходоносор зайняв царський трон, а далі хутко повернувся в армію, і це засвідчувало, що імперія потрапила в міцні руки.

За часів правління Навуходоносора Вавилонія зазнала економічного розквіту й культурного відродження. Вавилон перетворився в найбільше місто на Давньому Сході з населенням близько 200 000 чоловік. На одному кінці міста роз-

Ворота Іштар у Вавилоні

ташувався величезний царський палац, а на іншому — головне святилище вавилонян — Есагіла. Єдине ціле з Есагілою становив розташований на півдні семиповерховий зиккурат* висотою 91 м, що називався Етеменанкі («Храм наріжного каменя небес і землі»). Названий у Біблії «*Вавилонською вежею*», в давнину він вважався одним із чудес світу. На вершині вежі, куди вели зовнішні сходи, розташовувалося святилище верховного бога Мардука.

За часів Навуходоносора Вавилон перетворився в потужну фортецю. Він був обнесений подвійними стінами-мурами, висота яких досягала 14 м (за деякими джерелами — до 22 м). Місто оточував глибокий і широкий рів із водою.

«Ті мури — це було щось надзвичайне. Їхня товщина була така, що нагорі могло розминутися шість возів, а висота, — як твердить Ктесій Кнідський, — просто неймовірна. Клітарх та інші, що були з Александром в Азії, повідомляють, що ті мури в окружності мали 365 стадій... За даними пізніших авторів, мури були тільки 50 ліктів заввишки, а завтовшки такі, що могли розминутися лише два вози. Веж було 250... Між мурами й будинками було вільне місце завширшки 200 стіп», — писав Діодор. Зауважимо, що досить часто саме вавилонські стіни уважалися чудом світу!

Красивим та цікавим місцем Вавилону були й перебудовані при Навуходоносорі *ворота Іштар* — величезна напівкругла арка, обмежена з боків гігантськими стінами, яка виходила на досить довгу доріжку, уздовж якої праворуч і ліворуч також тяглися стіни. Побудовано все це було із цегли, покритої яскраво-блакитною, жовтою, білою й чорною глазур'ю. Для більшої пишності стіни воріт і доріжки були покриті барельєфами надзвичайної краси, що зображують тварин у позах, дуже близьких до природних. Стіни доріжки прикрашали ряди левів. Стіни воріт згори й донизу були вкриті почерговими рядами зображень двох інших тварин:

* Зиккурат — східчаста храмова вежа, за формою подібна до піраміди. Зазвичай зиккурати будувалися у три-чотири уступи, іноді й більше — до семи.

Богиня Іштар

одна з них — лютий бик, друга — так званий вавилонський дракон, що фігурує під такою назвою у Біблії.

Небагато відомо про особисте життя Навуходоносора. Він одружився з мідійською царівною Амітіс (можливо, вона і була Семірамідом?) і, щоб угамувати її тугу за рідними горами, звів знамениті «висячі сади».

У 331 р. до н. е. війська Александра Македонського захопили Вавилон. Прославлений полководець зробив це місто столицею сво-

єї величезної імперії. Саме тут, у тіні «висячих садів», він помер у 323 р. до н. е.

Після смерті Александра Вавилон поступово занепав. Сади опинилися у занедбаному стані. Потужні повені зруйнували цегляний фундамент колон, платформи завалилися на землю. Так загинуло одне із чудес світу.

А що Навуходоносор? Пізніше його ім'я стало синонімом безжалісного завойовника. Але на той час це ім'я пов'язують з останнім розквітом Нововавилонського царства.

Легенди про Семіраміду

Назву знаменитих садів завжди пов'язують з ім'ям Семіраміди, цариці Ассирії. Діодор та інші грецькі історики роз-

повідують, що саме нею були побудовані «висячі сади» у Вавилоні.

Семірамід (Шумарамат, Шаммурамат) — історична особа, але життя її легендарне. За переказами, дочка богині Деркети — Семірамід — росла в пустелі, серед голубів. Там її побачили пастухи й віддали доглядачеві царських черід Сіммасу (Сіму), що виховав її як рідну дочку. Царський воєвода Оннес (Оанн) побачив цю чудову дівчину й одружився з нею.

Семірамід була гарна, розумна й відважна. Як писав Діодор, «красою вона перевершувала всіх дівчат». А ще — «...вона тримала свого чоловіка в руках. Без неї він не розпочинав жодної справи, все йому вдавалося».

Але почалася війна. Цар Нін вирушив на війну; пішов з ним й Оннес, який викликав до військового табору свою гарну і мудру жінку. Вона зачарувала царя, і він забрав її у свого воєводи. Оннес позбавив себе життя, а Семірамід стала царицею. «Ось у який спосіб Семіраміді пощастило дістатися

царського трону», — писав Діодор.

Семирамида

Для первых властителей завиден мой жребий,
И боги не так горды.
Столпами из мрамора в пылающем небе
Укрепились мои сады.
Там роши с цистернами из розовой влаги,
Голубые, нежные мхи,
Рабы и танцовщицы, и мудрые маги,
Короли четырех стихий...

Після смерті царя вона стала спадкоємицею престолу, хоча в них був син Нінней. Тоді й виявилися її здатності до мирного керування

Николай Гумилев

державою. Вона побудувала царське місто Вавилон з потужними стінами й вежами, з чудовими мостами та храмами. Вона висушила навколо міста болота, а в місті збудувала великий храм із вежею.

А потім Семірамід почала війну — пішла на мідійське царство, звідти — на Персію, потім до Єгипту і Лівії, а тоді в Ефіопію. Всюди Семірамід здобувала славні перемоги й збагачувала царство новими підданими. Лише в Індії їй чомусь не пощастило — там вона втратила три чверті армії й припинила війну.

Нінею набридло безславне життя, і він організував проти матері змову. Цариця добровільно передала синові владу, а сама, перетворившись на голубку, полетіла з палацу зі зграєю голубів. «Тоді вийшла на балкон, обернулася в голубку й відлетіла просто в безсмертя», — пише Діодор.

З цього часу ассирійці вважали Семіраміду богинею, а голуб став для них священним птахом.

Проте були відомі й більш реалістичні й не такі казкові варіанти біографії Семіраміді. За однією з версій, Семіраміда була придворною дамою при дворі ассирійського царя. Своєю чарівністю вона здобула царську ласку, а коли цар з нею одружився, Семіраміда вмовила його, щоб передав їй владу на п'ять днів. Тільки-но взяла вона в руки царське берло* і вдягла царські шати, одразу ж згуртувала навколо себе усіх воєначальників та вельмож. На другий день Семіраміда наказала величати себе царицею, а свого чоловіка кинула до в'язниці. Так ця жінка здобула трон, утрималася на ньому до старощів і прославила себе багатьма великими справами. «Ось які суперечні відомості ми маємо про Семіраміду», — скептично зауважує Діодор.

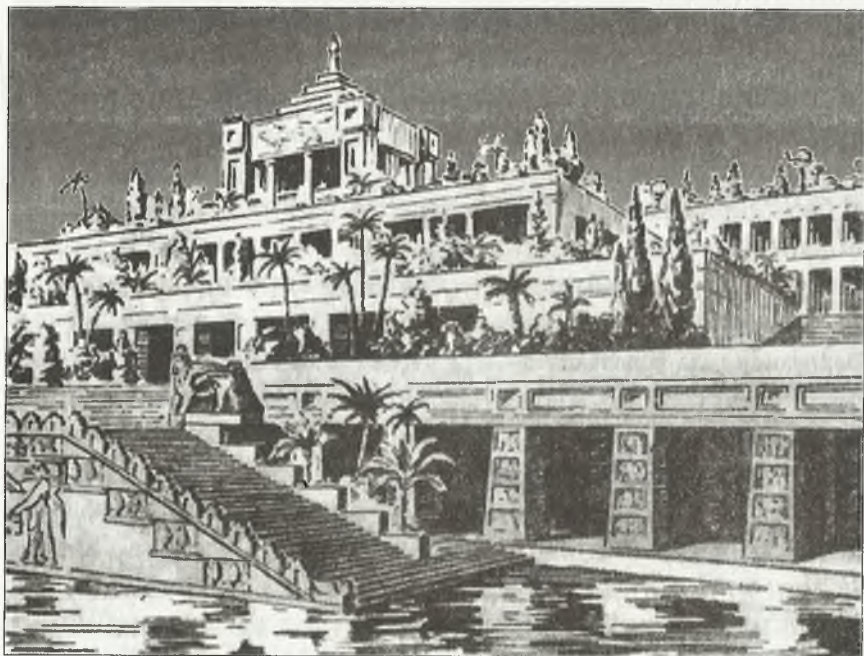
Окрім згаданих, ми маємо ще «кілька Семірамід». Геродот писав, що жила вона «за п'ять людських віків до другої вавилонської цариці Нікторіс», тобто близько 750 р. до н. е. Інші історики називають Семірамідією Атоссу, дочку царя Блоха, що правила країною наприкінці VIII ст. до н. е. А може, Семіраміда — друге ім'я Нікторіс, дружини царя Навуходоносора?

Дехто з дослідників вважав Семірамідію напівказковим персонажем, а до казок приєднували й «висячі сади». Але Р. Кольдевей був упевнений, що він знайшов залишки саме цих садів!

«Висячі сади»

Шумний Вавилон, розташований на голій піщаній рівнині, не радував дружину Навуходоносора, яка виросла в го-

* Берло — палиця, оздоблена коштовним камінням і різьбою, символ влади.

Можливо, саме так виглядали висячі сади (реконструкція)

ристій і зеленій Мідії. Щоб утішити її, в 600 р. до н. е. Навуходоносор наказав спорудити «висячі сади».

В архітектурному плані «висячі сади» являли собою піраміду, що складалася із чотирьох ярусів-платформ; їх підтримували колони висотою до 25 м. Нижній ярус мав форму неправильного чотирикутника, найбільша сторона якого становила 42 м, найменша — 34 м.

Щоб запобігти просочуванню поливної води, поверхню кожної платформи спочатку покривали шаром очерету, змішаного з асфальтом, потім двома шарами цегли, скріпленої гіпсовим розчином, поверх усього укладалися свинцеві плити. На них товстим килимом лежала родюча земля, куди було висаджене насіння різних трав, квітів, пагінці чагарників, дерев.

Філон, котрий, очевидно, спирався на праці античних авторів, що не збереглися до наших днів, і на описи деяких інших висячих садів стародавнього світу, писав:

«Висячими називають сади, які ростуть, піднесені високо над землею... Ось їхній опис. Насамперед ставлять камін-

ні стовпи, що приймають на себе вагу всієї споруди; оздоблені, вони утворюють залу або колонаду. На них лежать пальмові балки, щільно припасовані, так що між ними є лише вузьенькі шпаринки, пальма — єдине дерево, яке, намокнувши, не набрякає, а коли висохне, знову вирівнюється... На ті балки насипано товстий шар землі, а в ту землю висаджено широколисті та інші дерева, які ростуть у садах, також посаджено найрізноманітніші квіти — коротше кажучи, усе,

Вернуться туда невозможно
И рассказать нельзя,
Как был переполнен блаженством
Этот райский сад.

Арсений Тарковский

що очам любе, а мові приємне. Перед тим як садити, усю цю площу кілька разів розрихлюють, і ґрунт там стає такий же родючий для саду, як і всякий інший. Отже, над головами тих, що гуляють між колонами вниз, пролягає зоране поле...»

Успіх садівників, мабуть, залежав від ретельної системи поливу, для якого використовувалася вода з Євфрату. У порожнині однієї з колон містилися труби, якими вода з Євфрату за допомогою ручних насосів день і ніч подавалася на верхній ярус садів, звідки вона, стікаючи струмочками й невеликими водоспадами, зрошувала рослини нижніх ярусів, так що земля завжди залишалася вологою.

«Висячі сади» Вавилону перевершили багато інших споруд античності, по-перше, оригінальністю задуму, по-друге, досконалістю й сміливістю будівельних конструкцій та водочерпальних пристроїв і, по-третє (а це, мабуть, для античного світу було на першому місці), красою.

Невтомний та наполегливий Р. Кольдевей був упевнений, що йому пощастило знайти залишки цих легендарних садів. Під час розкопок він виявив сліди якогось склепіння, а потім глибокого мурованого колодязя. Кольдевей спирався на Діодора, Стратона, Бероса та розшифровані клинописні тексти стародавніх вавилонян, які писали, що каміння, подібне до знайденого, використовувалося лише у двох будовах Вавилону — у північній стіні Касру, яку він уже розкопав, та у «висячих садах».

«Я знайшов «висячі сади» Семіраміди», — триумфально повідомив Кольдевей. Але його абсолютний тріумф тривав недовго. Ледь з'явилися повідомлення про відкриття дослідника, як відразу ж виникли сумніви. Дехто з учених, посилаючись на ті ж стародавні джерела, намагався довести, що «висячі сади» ніколи не могли перебувати там, де їх знайшов Кольдевей. На думку одних, сади не могли бути частиною царського палацу, а повинні були знаходитися поруч із ним. Інші вважали, що сади не могли бути ні на території палацового комплексу, ні поруч із ним, а мали бути розташовуватися на березі Євфрату. Треті ж узагалі стверджували, що сади перебували не просто біля Євфрату, а були зведені над ним на широкому спеціальному мосту, перекинутому через ріку.

Яке з цих припущень відповідає дійсності, ми дотепер не знаємо. Можливо, цю загадку не пощастить розгадати й у майбутньому. Невідомо також, чому все-таки «висячі сади» пов'язують з ім'ям Семіраміди.

Двадцятье сторіччя відкрило деякі таємниці навколо легенд про «висячі сади». Археологи усе ще намагаються зібрати достатню кількість підтверджень перед тим, як зробити остаточні висновки про місце розташування садів, про систему зрошення і про справжні причини їхньої появи. На сьогодні єдиний слід, що залишився від колись грандіозного пам'ятника інженерної думки — мережа пересічених траншей біля іракського міста Хілле (за 90 км від Багдада), відкрита завдяки розкопкам Роберта Кольдевея у 1898 р., у зрізах яких і тепер можна побачити сліди напівзруйнованої кладки.

Храм Артеміді в Ефесі

Історія храму

«Іонія відрізняється прекрасним кліматом і рівною температурою повітря; вона має такі храми, яких немає ніде. Першим із них за величиною та пишністю є храм Артеміді в Ефесі», — так писав про місця, які нас цікавлять, мандрівник Павсаній.

Ефес був одним з найбільших міст в Іонії — найрозвиненіший і найбагатший області старогрецького світу, збагачений культурою Сходу. Це місто було засноване на західному узбережжі Малої Азії ще в XII ст. до н. е. Упродовж усієї своєї історії він відігравав велику роль в освіті, культурі, мистецтві.

З'єднуючи Схід та Захід, Ефес був зручно розташованим містом-портом. Таке положення сприяло розвитку Ефеса як найзначнішого центру політики і торгівлі на той час. У VI ст. до н. е. Ефес досяг небувалого розквіту.

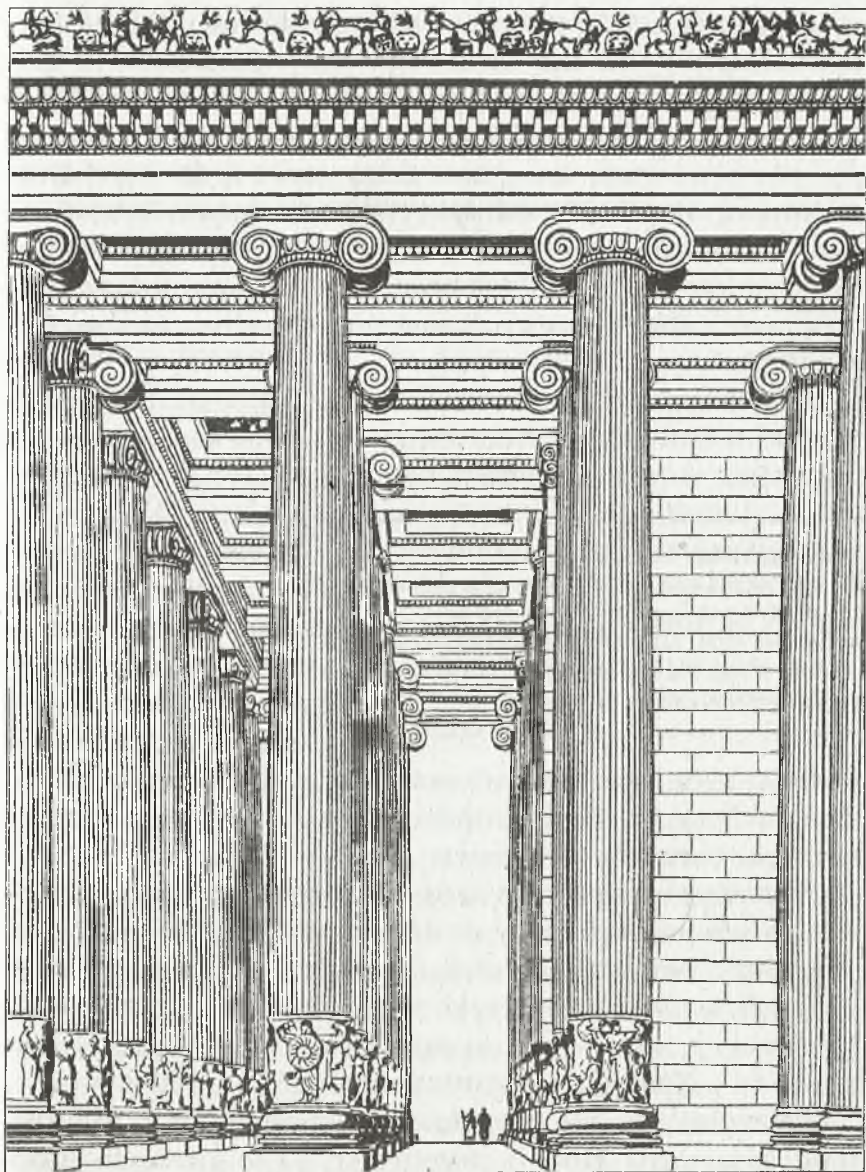
Покровителькою міста була богиня Артеміда — дочка царя богів і людей всемогутнього Зевса і Лети (Латони), сестри бога Аполлона. Городяни вирішили спорудити величний храм на честь своєї покровительки.

Храм Артеміди (Артемісіон) будували багато разів. Але ранні дерев'яні будівлі руйнувалися, згорали або гинули від частих землетрусів, і тому в середині VI ст. до н. е. було вирішено побудувати, не шкодуючи засобів і часу, прекрасне житло для покровительки-богині, тим паче що вдалося заручитися обіцянкою сусідніх міст і держав брати участь у такому солідному заході. Пліній у своєму описі храму, зробленому, щоправда, через декілька сторіч після його спорудження, говорить, зокрема: «...його оточують сто двадцять сім колон, подарованих такою ж кількістю царів».

Навряд чи знайшлося стільки доброзичливо налаштованих до Ефеса царів в окрузі, але очевидно, що будівництво стало до певної міри спільного справою сусідів Ефеса. Принаймні багатіший з деспотів — Крез, цар Лідії, зробив щедрий внесок.

Запрошений для створення проекту і будівництва храму відомий архітектор Харсифрон (Херсифрон) запропонував побудувати мармуровий храм, оточений подвійним рядом струнких колон. Проте справа ускладнювалася тим, що поблизу не було мармуру.

Знаходження мармуру легенда пов'язує з ім'ям пастуха Піксодора. Коли він пас отару на зелених пагорбах недалеко від Ефеса, два його барани стали «з'ясовувати взаємини». При нападі один із них з розгону налетів на скелю,

Храм Артеміди (реконструкція)

та так, що шматок скелі відпав. Це був сліпучо-білий уламок — мармур було знайдено! Піксодор став знаменитістю серед городян, а архітектор дізнався, де йому добути мармур.

Невдалий досвід колишнього будівництва в Ефесі примусив Харсифрона задуматися над тим, як забезпечити храму довге життя. Рішення було сміливим і нестандартним: ставити храм на болоті поблизу гирла річки Каїстри. Харсифрон розмірковував, що м'який болотистий ґрунт слугуватиме амортизатором під час майбутніх землетрусів. А щоб під дією своєї ваги мармуровий храм не занурився в землю, було вирито глибокий котлован, який заповнили сумішшю деревного вугілля і шерсті — подушкою завтовшки в декілька метрів.

Але на будівельників чекали й інші труднощі. По багnistій землі було важко перевозити мармурові колони з каменоломень, які знаходилися на відстані 12 кілометрів від храму.

Храм Артеміді Ефеської — це справжнісінький дім богів, споруджений на землі. Хто раз його побачив, той міг переконатися, що небо й земля помінялися місцями і що рід безсмертних богів переселився з неба на землю.

Філон Візантійський

Тоді Харсифрон запропонував хитро-мудрий спосіб: на кінці кожної колони забивали залізні пруті, укріпивши їх свинцем, і на ці осі з обох

боків колони насаджували колеса відповідно розміру. Потім кріпили довгі жердини, запрягали биків, і колона на колесах котилася багнистою дорогою.

Будівництво храму тривало 120 років. Харсифрон не дожив до завершення храму; за його життя була зведена будівля храму і встановлена колонада. Після його передчасної смерті функції головного архітектора перейшли до його сина Метагена, а коли і той помер, храм добудовували Пеоніт і Деметрій. Храм було закінчено приблизно в 550 р. до н. е.

Припускають, що споруджене святилище було величезним: завдовжки 110 м і завширшки 55 м. Навколо нього височіли два ряди кам'яних колон заввишки до 18 метрів (їх було близько 127). Двоскатний дах був зроблений з мармурових плит. По кутках даху розміщувалися четверо мармурових биків гігантських розмірів. Зсередини храм був облицьований мармуровими плитами, а в центрі головного залу стояла статуя Артеміді заввишки 15 м. Основа статуї

була дерев'яною, але згори вона щедро прикрашалася золотими прикрасами і коштовностями. Фронтон* храму, вершина якого височила над землею на відстані 25 м, був розкішно прикрашений величною скульптурною композицією з мармуру.

Зауважимо, що на відміну від храму Артеміді більшість тогочасних грецьких храмів мали колони з вапняку, а не з

Та тільки побачив
Я Артеміді чертог, що кривлю
Підніс до хмар.
Усе інше померкло перед ним;
Поза межами Олімпу
Сонце не бачить ніде
Рівної йому краси.

Антипатр Сидонський

мармуру. Крім того, особливою була й форма цих колон. Ефеський храм став першою монументальною грецькою спорудою, де відмовилися від суворого і важкого так званого дорійського стилю і застосували вишуканий, який на-

звали потім іонійським. Хоча цей новий стиль окремими своїми елементами вже був відомий, ефеський храм так ефектно показав його можливості, що античний світ пов'язував виникнення іонійського стилю саме з Ефесом і вважав храм Артеміді місцем його зародження.

Вважають, що храм богині був не тільки культовою будівлею. Святилище споконвіку було також скарбницею і банком. Тут зберігали свої заощадження держави і приватні особи, греки і перси. Гроші не лежали мертвим капіталом. Жерці храму охоче позичали капітали під великі відсотки. Так росли багатства самого храму і його служителів. Історик II—I ст. до н. е. Діон Хризостом писав: «У ефесців вкладено в храмі Артеміді чимало коштів приватних осіб, не лише ефесців, але й чужоземців з усіх усюд, а також кошти царів і гроші простолюду... Усі кошти вміщені заради безпеки, адже ніхто й ніколи не наважиться осквернити цю святиню, хоча упродовж численних війн місто не раз було завойоване».

* Фронтон — завершення фасаду будівлі, що представляє собою трикутну площину, яка з боків обмежена схилами даху, а біля основи — карнизом.

Розташовувалася в храмі і найбільша в світі на той час картинна галерея. Власністю храму були численні землі і навіть озера.

Прошло майже 200 років. І цій чудовій споруді не судилося зберегтися: у 356 р. до н. е. храм Артеміди Ефеської, головну святиню малоазійських греків, було спалено. Його підпалив честолюбний житель Ефеса Герострат, що мріяв прославитися за будь-яку ціну. Він сподівався, що, знищивши одне з найчудовіших творінь того часу, він назавжди залишиться в історії. Але за рішенням іонійських міст його ім'я було приречене на забуття і збереглося лише в записках старогрецького історика Феопомна (IV ст. до н. е.).

Згодом виник переказ, що храм Артеміди згорів того дня, коли народився майбутній завойовник Азії Александр Македонський. Римський історик Плутарх жартома написав пізніше: «Богиня була надто перейнята турботою про народжен-

Усе змінюється у свою протилежність...

Мокре стає сухим, сухе мокрим, безсмертне смертним, смертне безсмертним...

Геракліт

ня Александра, щоб врятувати храм».

Храм сильно постраждав. Вогонь не обійшов дерев'яні кон-

струкції; тріснули балки перекриттів і колони.

Через 25 років Александр побажав відновити храм у всій його колишній пишноті. Архітектор Александра Дейнократ (Хейрократ), який керував роботами, зберіг колишній план храму, тільки підняв будівлю на вищу ступінчасту основу. (Вважають, що саме Хейрократу належить планування Александрії — зразкового міста еллінського світу, а також ідея спорудження на горі Афон статуї Александра Македонського з посудиною в руці, з якого виливається річка.)

Новий храм у всьому був схожий на колишній, але перевершував його за розмірами. Його висота дорівнювала 109 м, ширина — 50 м. Багато прославлених майстрів того часу взяли участь у оздобленні нового храму Артеміди. Вишукані барельєфи, що увінчували більшість колон, створив відомий скульптор Скопас; статуї у внутрішніх приміщеннях — знаменитий Пракситель.

Серед творів живопису виділявся портрет Александра Македонського, якого художник Апеллес зобразив у вигляді Зевса з блискавицею в руці. Немає підтвердження того, що сама статуя богині була встановлена в центрі святилища, але немає причини і відкидати це. Багато заможних римлян дарували храму золоті і срібні скульптури. Цей храм і був визнаний чудом світу, хоча, можливо, більше підстав до цього наймення мав перший, побудований Харсифроном.

Історія відновлення храму і події подальших років стали предметом пліток, пересудів і чуток у всьому античному світі.

«Після того як якийсь Герострат спалив храм, громадяни спорудили інший, красивіший, зібравши для цього жіночі прикраси, пожертвувавши своє власне майно і продавши колони колишнього храму», — пише Страбон. А ось Тімей з Тавроменія стверджував, як повідомляє Артемідор, що «ефесці будували храм на засоби, віддані їм персами на зберігання». Той же Артемідор з гнівом відкидає подібну підозру. «У них не було в цей час ніяких грошей на зберігання! — вигукує він. — А якби вони і були, то згоріли б разом із храмом».

У 263 р. готи, що увірвалися до Малої Азії, почувши про численні багатства міста, розграбували святилище. Наступним ударом виявилася заборона язичницьких культів у Римській імперії в 391 р. при Феодосії I Великому. Відомо, проте, що культ Артеміди існував тут ще два сторіччя, поки остаточно це місце не було полишене після землетрусу.

Після занепаду Римської імперії місто втратило колишнє значення. Починається його повільне вмирання. Над Ефесом проносилися ворожі нашествия, що спустошували те, що ще залишалося в невеликій кількості. Страшні руйнування заподіяв храму і болотистий ґрунт, який, за задумом будівельників, мав уберегти святилище від землетрусів. Намул річки Каїстри поступово приховали залишки зруйнованого храму, що занурилися у в'язке болото.

З часом багатьом стало здаватися, що біблійні розповіді і описи античних істориків про великий храм є легендою. Але зовсім іншої думки був про це англійський інженер

Руїни храму в Ефесі

Дж. Т. Вуд: ці описи пробудили в душі англійця пристрасне бажання знайти сліди храму Артеміди.

Дж. Т. Вуд розпочав роботи навесні 1863 р. Намул перетворив усю місцевість на болото, й англійській експедиції довелося працювати більше 4 років, щоб знайти залишки воріт. Зазнавши чимало поневірянь, Вуд нарешті виявив рештки могутнього фортечного муру. Незабаром інженер знайшов два стародавніх тексти, які повідомляли, що стіну навколо храму Артеміди побудував у 6 р. до н. е. римський імператор Август. І 31 жовтня 1869 р. Вуду поталанило: він знайшов залишки храму.

У 1869 р. знаменитий Британський музей почав скуповувати всю навколишню територію храму і проводити там розкопки. В процесі трирічних робіт було знято більше 100 тисяч кубічних метрів ґрунту, і нарешті весною 1873 р. було відправлено до музею в Лондон 60 тонн архітектурних і скульптурних знахідок.

Окрім храму, Вуд виявив театр, будівлю бібліотеки, вулиці і площі. Тридцять п'ять років по тому співвітчизник Вуда Девід Г. Хогарт знайшов під залишками вітваря велику ко-

лекцію зображень богині Артеміді з бронзи, золота, слонової кістки і срібла. Уже в XX ст. було знайдено й залишки того храму, що спалив Герострат.

Міфічна богиня Артеміда

Артеміда — одна з найдавніших богинь Греції (у римлян її називали Діаною). Її найчастіше зображали як мисливицю: у короткій підперезаній туніці, ноги й руки оголені; на плечах — сагайдак, у руці — лук, у волоссі виблискує діадема, що має форму півмісяця. Однак у Ефесі Артемиду зображали зовсім інакше: як матір усього суцього, зі стома грудьми.

У найдавніші часи Артемиду змальовували іноді у вигляді тварини, наприклад ведмедиці — так зображалася Артеміда брауронська в Аттіці, неподалік від Афін. Потім Артеміда стає богинею-охоронницею матерів та немовлят, даруючи благополучні пологи. Як сестра Аполлона, бога світла, вона вважалася також богинею Місяця і ототожнювалася з богинею Селеною.

В Ортії Артемиду вшановували як богиню врожаю, зображаючи її з кількома грудьми і з зіркою та півмісяцем;

Артеміда-мисливиця

Рельєф колони храму Артеміді

пізніше зображували її крилатою, у дівочій одежі (точнісінько, як згодом янголів у християнських храмах).

В Афінах, Епідаврі й на острові Делос Артеміді ще називали Гекатою — «тією, що цілиться у далечінь». Цю Гекату вважали богинею смерті, що з'являється у супроводі духів та собак на перехрестях доріг. Щоб умилювати богиню, для неї на роздоріжжі клали рештки жертв, які приносили мертвим.

Культ Артеміди тривав багато століть. Богиня часом змінювала свої функції, пристосовуючись до нових обставин, але одне в ній не змінювалося — вона була богинею-дівою.

За найпоширенішою давньогрецькою міфологією, вічно юна, прекрасна богиня Артеміда народилася на острові Делос одночасно зі своїм братом — золотоволосим Аполлоном.

Артеміда була справжньою царицею лісів. Вона весело полювала у залитих сонцем полях та тінистих лісах у супроводі юрби німф*. Коли ж Артеміда стомлювалася на полюванні, то поспішала з німфами в священні Дельфи до улюбленого брата, стріловержця Аполлона. Під звуки його золотої кіфари водила танки з музами та німфами.

Любила відпочивати Артеміда і в повитих зеленню гротах, оддалік від очей смертних. І горе було тому, хто наслідювався порушити її спокій! Саме через це загинув юний мисливець Актеон.

Як писав давньоримський поет Овідій у своїх «Метаморфозах», якось Актеон зі своїми товаришами полював у лісах Кіферону. Спекотного полудня, стомлені мисливці розташувалися на відпочинок у гущавині лісу. Актеон віддалився у пошуках прохолоди в долині. Прозорий струмок дзюрчав у гаю, всюди панували тиша та спокій. На крутому схилі гори Актеон побачив чудовий грот, оповитий зеленню, і пішов туди, не відаючи, що це улюблене місце спочинку відпочиває Зевсової дочки Артеміди.

Коли Актеон підійшов до грота, туди щойно зайшла Артеміда. Вона готувалася до купання, і німфи зняли з богині сандалі, зав'язали вузлом волосся і збиралися йти до струмка набрати води. І тут біля грота з'явився Актеон!.. Голосно скрикнули німфи, побачивши мисливця, побігли до Артеміди, намагаючись закрити її від очей непроханого гостя.

Розгнівалася Артеміда, що Актеон порушив її спокій, і вмить перетворила юнака на оленя.

* Німфи — в античній міфології — численні божества, які уособлювали різні сили природи: німфи лісові — дріади, гірські — ореади, річні — наяди, морські — нерейди та ін.

Лякливий олень хутко кинувся втікати. Побачивши своє відображення в струмку, хотів крикнути «О, лихо!..» — та не зміг, бо втратив дар мови.

Мисливські гончаки Актеона зачули оленя і, не впізнавши свого господаря, розірвали його на шматки. Так загинув Актеон, який порушив спокій богині Артеміді, єдиний зі смертних, що ненароком побачив небесну красу Артеміді.

Статуя Зевса Олімпійського

Видатне створіння Фідія

Статуя Зевса Олімпійського — єдине чудо світу, яке опинилося на європейському материку. Можливо, жоден із храмів стародавньої Еллади не здавався грекам гідним звання «чуда». І, обравши як чудо Олімпію, вони запам'ятали не храм, не святилище, а лише статую, що стояла всередині.

Олімпія була найсвятішим місцем давньої Еллади, осередком миру, що з'єднував усі племена Еллади, ареною чесного змагання найкращих з-поміж найвидатніших. Ніколи тут грек не підняв меча на грека, ніколи тут не проливалася людська кров. Олімпія — це місце, де відбувалися змагання, що ввій-

Багато чудесного можна побачити в Елладі, про багато чого дивного можна дізнатися, але ні на чому немає такого божого благовоління, як на еллінських таїнствах та Олімпійських іграх.

шли в історію як Олімпійські ігри.

Історія Олімпії та Олімпіад така давня, що, здається, вона не

Павсаній має початку. Перші

історичні Олімпійські ігри відбулися 776 р. до н. е., однак першоджерела свідчать, що вони були не першими взагалі, а тільки першими зафіксованими Олімпійськими іграми, від яких бере початок грецький календар.

Чудові пам'ятки Олімпії стали відомі сучасному світові завдяки Ернсту Курціусу, німецькому археологу, який відкриття Олімпії вважав метою свого життя. Розкопки під його керівництвом було розпочато в 1875 р. Одним із результатів цієї роботи було відкриття в 1887 р. Олімпійського музею,

де зберігаються нині найцінніші зі знахідок, які пощастило знайти. Перлинами колекції Олімпійського музею є «Гермес із Діонісом» — статуя видатного скульптора Праксителя (370—334 рр. до н. е.), а також торс богині Ніки скульптора Пеонія. Було знайдено також залишки скульптурного оздоблення фронтонів храму Зевса, чимало уламків бронзових і мармурових статуй.

Храм Зевса тепер — суцільні руїни. Від нього залишилися лише вапнякові круги діаметром понад 2 м, з яких склалися колони храму. Колишній вигляд храму можна

Пеоній. Ніка, яка спускається з небес

увявити з допомогою цих решток та античних описів. Збудували цей храм у 468—456 рр. до н. е. Архітектор Лібон Егейський обрав для нього місце на невисокому пагорбі. Колони храму (по шість на фасадах і по тринадцять із кожного боку) були по 10,5 м заввишки — нижчими, ніж в ефеському храмі Артеміди. На східному фронтоні було зображено бій кентаврів з лапіфами (кентаври — це міфічні напівкони-напівлюди, а лапіфи — войовниче плем'я); на західному

Ланіфянка з фронтона храму Зевса

фронтоні — крилата фігура богині перемоги Ніки. Проміжки між прямокутними каменями на фризі зображали дванадцять подвигів Геракла. Завдяки Павсанію відомі прізвища авторів скульптурних прикрас обох фронтонів — це Алкмен та Пеоній.

Зазвичай храм поділявся на три частини. У середній стояла чорна вапнякова брила — п'єдестал статуї Зевса. Коли в тридцяті ро-

ки V ст. до н. е. Фідію було зроблено замовлення на виготовлення статуї, його ім'я вже славалося по всій Греції.

Один із найвидатніших скульпторів у історії світового мистецтва Фідій жив приблизно з 500 по 430 р. до н. е. Він був знаменитий не тільки статуєю Зевса Олімпійського, але ще й статуєю Афін в Парфеноні та рельєфами на його стінах. Разом із Періклом Фідій розробив план перебудови Афін, але це, щоправда, дорого обійшлося Фідію: вороги Перікла стали й його ворогами. Помста їх була банальна й брудна, але обивателі жадали скандалу: Фідій був озвинувачений у тім, що приховував золото й слонову кістку під час спорудження статуї Афін в Парфеноні. Слава скульптора вияви-

Багато є прославлених скульптур, та найкраща з них — Зевс Олімпійський, що його створив Фідій із золота й слонової кістки.

лася могутнішою за підступи недругів. Жителі Еллади внесли заставу за ув'язненого, і афіняни від-

Пліній

пустили Фідія працювати в Олімпію. Кілька років Фідій залишався в Олімпії, споруджуючи знамениту статую.

Статуя Зевса перебувала в храмі, довжина якого досягала 64 м, ширина — 28, а висота внутрішнього приміщення була близько 20 м. Зевс, що сидів наприкінці залу на троні, майже підпирав головою стелю. Оголений до пояса торс Зевса

Можливий вигляд статуї Зевса Олімпійського (римська копія статуї Фідія)

був виготовлений з дерева і покритий слоною кісткою, одяг — тонкими золотими пластинами. На лівому плечі висів золотий плащ, оздоблений пальмовим листям. В одній руці Зевс тримав золоту статую Ніки — богині перемоги, другою опирався на високий жезл, на якому сидів священний орел.

Багатьох статуя вражала своїми розмірами. «Вона така висока, що, попри значну висоту храму, складається враження, ніби художник порушив закони пропорції, бо сидячий Зевс сягає аж до стелі, отже з першого погляду видно, що коли б він захотів устати, то пробив головою дах», — писав Страбон.

Залишилися описи трону Зевса, що був прикрашений барельєфами зі слонової кістки й золотими статуями богів. Бічні стінки трону були розписані художником Паненом, родичем і помічником Фідія. Оздоблення цього трону прославляло передовсім самого Зевса: поручні прикрашали два сфінкси,

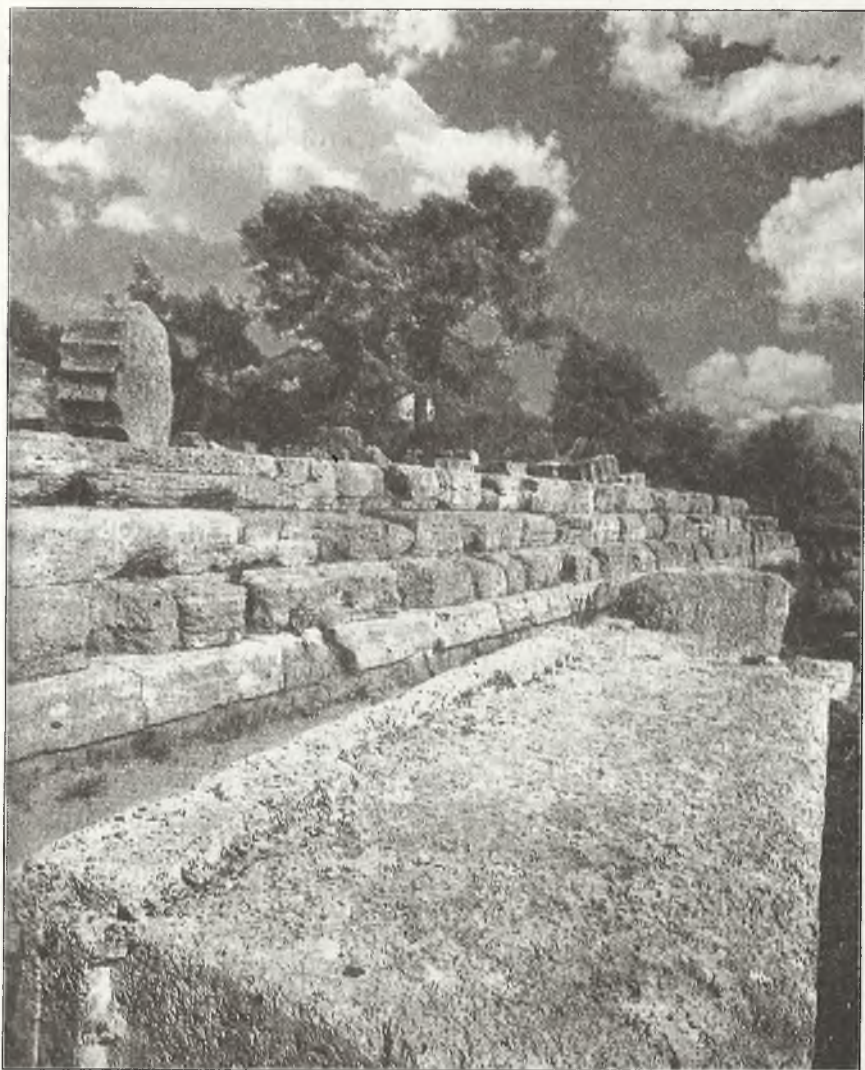
Природа для того створила слонів, щоб Фідій міг вирізьбити Зевсові руки з їхніх ікол.

Філон

и, три вродливі грації й три Гори; підніжками були чотири танцюючі Ніки. Вшановувало це оздоблення й Грецію: тут були сцени битви кентаврів із лапіфами, що символізувало перемогу греків над варварами, та сцени з подвигами дорійського героя Геракла й афінського Тесея, що символізувало єдність греків. Унизу трон був прикрашений сценами війни з амазонками — міфічним плем'ям диких завойовниць. І нарешті, оздоблення трону прославляло олімпійські ігри: вісім атлетів символізували вісім видів змагань, які приносили мир та зміцнювали єдність Греції.

Зевс був такий величний, що, розказують, коли Фідій завершив свою працю, він підійшов до статуї, яка ніби пливла над чорною мармуровою підлогою храму, і запитав: «Ти вдоволений, Зевсе?». У відповідь пролунав удар грому, і підлога біля ніг статуї тріснула: Зевс був задоволений!

Кожного, хто бачив цю статую, вражала виняткова майстерність, з якою Фідій вирізьбив обличчя й постать Зевса. «Кожен, хто зупинився перед цією статуєю, хоч який би не

Руїни храму Зевса в Олімпії

був пригнічений, забував поруч неї все сумне й жахливе в людському житті», — писав Діон Хрїсостом.

Згодом візантійські імператори дбайливо перевезли статую до Константинополя. Хоча вони й були християнами, рука на Зевса ні в кого не піднялася.

Візантійські імператори спочатку дозволяли собі цінувати високе мистецтво. Але, на глибоке вдоволення християн-

ських проповідників, бог покарав свого язичницького суперника-Зевса, покаравши тим самим і візантійських імператорів, що збочили з праведного шляху. В V ст. н. е. палац імператора Феодосія II згорів. Дерев'яний колос не витримав сили вогню: лише кілька обвуглених кістяних пластинок так блискітки розплавленого золота залишилися від творіння Фідія. Так загинуло й це чудо світу.

Коли від пам'ятника не залишається й сліду, з'являється спокуса приписати його існування людській уяві. Така доля не обминула й статую Зевса, тим більше що копій її не збереглося. Для того щоб переконатися, що статуя існувала й була саме такою, як описували сучасники, треба було відшукати хоча б непрямі свідчення її створення.

Уже в наш час зробили спробу знайти майстерню Фідія. Спорудження такої статуї вимагало багатьох років роботи, і тому Фідію і його численним помічникам необхідно було чимале приміщення. Статуя Зевса — не мармурова брила, яку можна залишити зимувати під відкритим небом.

Увагу німецьких археологів, що проводили розкопки в Олімпії, привернули залишки античної будівлі, пристосованої під візантійську християнську церкву. Обстеживши будівлю, вони переконалися в тім, що саме тут розташовувалася майстерня — кам'яна споруда, яка трохи поступалася розмірами самому храму. У ній, зокрема, знайшли знаряддя праці скульпторів і ювелірів і залишки ливарного «цеху». Але найцікавіші знахідки було виявлено по сусідству з майстернею — у ямі, куди протягом багатьох сотень років майстри викидали відходи й відбраковані деталі статуй. Там удалося відшукати відлиті форми тоги* Зевса, безліч пластин зі слонов'ячої кістки, осколки напівкоштовного каміння, бронзові й залізні цвяхи — загалом, повне й безперечне підтвердження того, що саме в цій майстерні Фідій виготовив статую Зевса, причому саме таку, як її описували древні. І на довершення всіх доказів у купі сміття археологи знайшли й денце глечика, на якому були видряпані слова: «Належу Фідію».

* Тога — одяг у вигляді накидки.

Громовержець Зевс

Зевс — верховне божество, батько богів і людей, голова олімпійської родини богів. Зевс — споконвіку грецьке божество; його ім'я індоєвропейського походження й означає «світле небо». За античних часів походження слова «Зевс» пов'язували з корінням грецьких слів «життя», «кипіння», «зрошення», «те, завдяки чому що все існує».

Метопи храму Зевса в Олімпії: Геракл та Атлас, який віддає йому яблука. (За міфом Гераклу потрібно було здобути золоті яблука з садів Гесперід — дочок титана Атласа, який держав на плечах небозвід. Атлас погодився віддати яблука за умови, що Геракл замість нього буде тримати небозвід. Позаду Геракла — богиня Афіна, яка допомагає Гераклові)

Основні сторінки міфічного життя Зевса відомі з творів Гомера «Іліада» та «Одіссея».

Зевс був сином Кроноса (Крона) і Реї; він належить до третього покоління богів, котре здолало попереднє покоління титанів. Батько Зевса, боячись бути скинутим своїми дітьми, проковтував щойно народжену Реєю дитину. Після того як він проковтнув уже п'ятьох своїх дітей, Рея підсунула чоловікові замість немовляти камінь, а дитину сховала на острові Крит на горі Дикта. (Згідно з іншим варіантом легенди, Рея народила Зевса в печері гори Дикти й доручила його виховання куретам*, що вигодували його молоком кози Амалфеї.)

Коли прекрасний і могутній Зевс виріс і змужнів, він визволив своїх братів і сестер із утроби Крона, напоївши його, за порадою Метиди, зіллям. Потім розпочав боротьбу за владу із Кроном та іншими титанами. Переможені титани були скинуті в Тартар — царство мертвих.

Три брати — Зевс, Посейдон і Аїд — розподілили владу між собою. Зевсу дісталася панування на небі, Посейдону — море, Аїду — царство мертвих. Хоч і поділили сини Крона між собою владу над світом, але все ж над усіма ними царює повелитель неба Зевс; він править людьми й богами, він відає всім на світі.

Проте становлення Зевса відбувалося з великими труднощами. Проти Зевса повстала Гея й наслала на нього своє породження — чудовисько Тіфона, але Зевс переміг цю дику істоту вогненними блискавками. (За одним із варіантів легенди, Зевс закинув Тіфона до Тартару, за іншим — скинув на нього гору Етну.) Боротьба Зевса та олімпійців зі світом чудовиськ приводить до ще однієї зміни поколінь богів (до цього Урана скинув Крон, а тепер Крона — Зевс).

Зевс Олімпійський — заступник людської спільноти, міського життя, захисник скривджених і знедолених, йому коряться інші боги. Він дав людям закони.

У «Благаючих» Есхіла представлена велична фігура верховного бога, справедливого захисника й помічника людей.

* Курети — напівбоги, охоронці й захисники Зевса.

Німфа Адрастеля годує маленького Зевса з рога кози Амалфеї (позаду Зевса — маленький Пан, який грає на сопілці)

Благодійні функції знайшли відбиток в у епітетах: «помічник у лихові», «рятівник», «рятівник міста», «засновник», «захисник».

Зевс Олімпійський — батько багатьох героїв, що здійснюють його божественну волю й благі заміри. Його сини — Геракл, Персей, брати-близнюки Діоскури, Сарпедон, знамениті царі й мудреці Мінос, Радаманф і Еак. Дітьми Зевса були

Афіна Паллада та Артеміда, Аполлон та дев'ятеро муз — Талія (муза комедії), Мельпомена (муза трагедії), Евтерпа (муза лірики), Ерато (муза любовних пісень), Терпсихора (муза танців), Полігімнія (муза священних гімнів), Калліопа (муза епічної поезії), Уранія (муза астрономії), Кліо (муза історії).

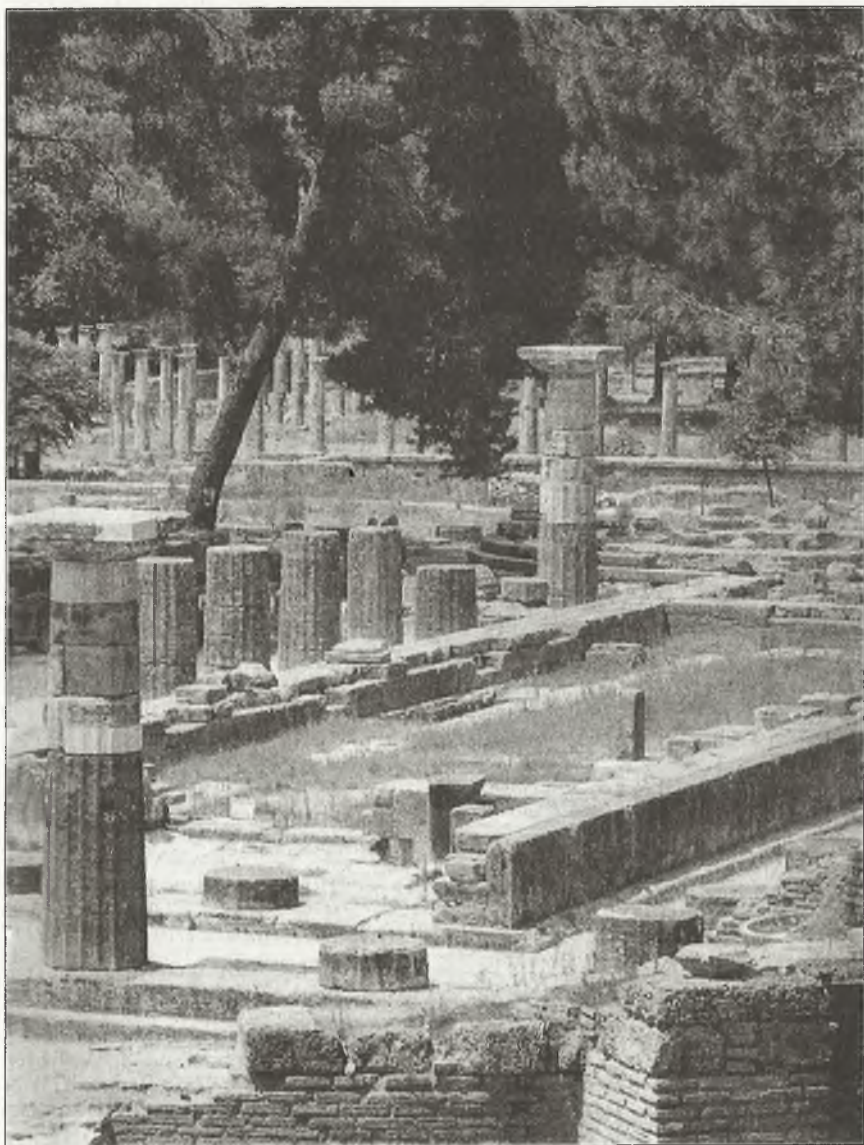
Будучи «батьком людей і богів», Зевс разом з тим є грізною караючою силою. За велінням Зевса був прикутий до скелі Прометей, який украв іскру Гефестового вогню, щоб допомогти людям, що їх Зевс прирік на жалюгідне існування.

За легендами, Зевс кілька разів знищував людський рід, намагаючись створити досконалу людину. Він наслав на землю потоп, від якого врятувалися тільки Девкаліон, син Прометея, і його дружина Пірра. Зевс хоче знищити жалюгідний рід людей і «насадити» новий. Троянська війна — теж наслідок рішення Зевса покарати людей за їхню нищість. Зевс знищує рід атлантів, що забули про вшанування богів. Платон називає Зевса «охоронцем законів».

Атрибутами Зевса вважалися егіда (щит), скіпетр, блискавка. Культові свята на честь Зевса нечисленні, оскільки ряд його функцій був покладений на інших богів — виконавців волі Зевса, що перебували в набагато ближчих стосун-

Зевс-громовержець та його дружина Гера

Руїни храму Гери (Герайону) в Олімпії

ках із людиною: на Аполлона — пророцтво, на Деметру — землеробство, на Афіну — мудрість і мистецтво.

Саме на честь Зевса Олімпійського влаштовувалися Олімпійські ігри — символ єднання й взаємної згоди усіх греків.

У Древньому Римі культ Зевса злився із культом місцевого бога Юпітера. Юпітера вшановували як божество, що відає усіма небесними явищами й стихіями; він — «громовержець», «той, хто посилає дощ», «той, хто робить погоду».

Він був символом денного й нічного світла. Юпітеру «світлоношому» були присвячені дні повного місяця — іди, у які святкова процесія рухалася священною вулицею до Капітолію, де приносили в жертву білу вівцю.

Юпітер стає богом Римської держави, символом її влади й міці. Підлеглі Римові міста приносили йому жертви на Капітолії. Юпітер вважався заступником імператорів, що сприяло поширенню його культу у всіх провінціях та у війську. Із ним ототожнювалися верховні небесні боги інших народів.

Юпітером названа найбільша планета Сонячної системи. Вона робить один оберт навколо Сонця за 12 років. Не випадково дванадцятирічні цикли були присутні у декількох календарях — вони вважалися циклами володарів. Символ цієї планети — жезл і блискавки Юпітера.

Колос Родоський

Родос та його знаменита статуя

Історик Страбон називав Родос найкращим з усіх відомих йому міст, а він знав усі міста античного світу. Від того, античного, Родоса збереглося зараз дуже мало: залишки театру, постаменти для декількох статуй. А ще — слава, що пов'язана передовсім саме зі статуєю бога Геліоса.

Найдавнішу письмову згадку про Родос можна знайти у Гомера в його «Іліаді»: перелічуючи учасників Троянської війни, Гомер згадує, що син Геракла Тліпомен «вивів з Родоса дев'ять суден, а також родосців, що жили в Родосі трьома племенами: у Лінді, Ялісі та в білім Камейрі».

Автор «Історії Родоса» Зенон відносить його заснування до ще більш раннього часу. Посилаючись на нього, грецький історик Діодор Сицилійський (прибл. 80—29 рр. до н. е.) писав, що Родос буцімто спочатку заселяли тельхінці, які

Колос Родоський (реконструкція)

винайшли скульптурне мистецтво. Потім настав потоп, і Родос залило водою. Врятувалися лише декілька чоловік, між яким й був і син Зевса, — їм завчасно стало відомо про лихо, що мало статися. А потім бог сонця Геліос підняв острів з морських глибин, і сам Зевс віддав йому острів у дар.

Серед багатьох сучасних учених переважає думка, що первісними мешканцями Родосу були колоністи з Криту, але існують й інші версії. Наприклад, вважають, що саме дорійці з Аргосу заснували тут три міста: Яліс, Камейр і Лінд (Ліндос).

Спочатку влада в цих містах належала спадковим царям, потім стала переходити до аристократичної верхівки. У цей час Родос уже славився своїми виробами з металу, торгів-

Острів Родос лежить серед безкрайнього моря. За прадавніх часів виніс його Геліос із дна на поверхню й випросив у богів для себе. Тут стоїть Колос у сімдесят ліктів заввишки, створений у подобі Геліосу, променистого бога сонця.

Філон Візантійський

лею, а також поставчанням найманих солдатів.

У 408 р. до н. е. спільними зусиллями вказаних трьох міст на північному відро-

зі острова було засноване нове місто, план якого розробив мілетський архітектор Гіпподам. Назвали це місто Родосом.

Родос зазвичай утримувався від участі у війнах, обираючи нейтралітет. Тримаючись осторонь великої політики, він займався переважно торгівлею, а свою причетність до «загальногрецьких справ» доводив хіба що участю в Олімпійських іграх. (До речі, імена видатних родоських олімпійців залишилися в історії: правитель Діагор був переможцем ігор 464 р. до н. е., а його син Дорей перемагав у 432, 428 та 424 рр. до н. е.)

Завдяки своєму географічному положенню Родос здавна був посередником між Сходом і Заходом. Родоські міняйли та банкіри були відомі своєю чесністю та надійністю; родоське морське право було таке досконале, що його перейняли навіть римляни (а окремі його положення про страхування товарів досі не втратили сили!).

Два століття проіснував Родос як незалежна держава, і це були часи його найвищого економічного та культурного розквіту. Його занепад почався після третьої римсько-македонської війни (171—167 р. до н. е.). Римляни змінили свою прихильність до Родосу на користь острова Делос, який оголосили вільним портом.

Після вбивства у 44 р. до н. е. Юлія Цезаря вождь римлян Кассій вимагав від Родоса, щоб той вислав у його розпорядження свій флот. Родос відхилив цю вимогу, мотивуючи тим, що хоче зберегти нейтралітет. І ось весною 42 р. до н. е. Кассій напав на Родос. У битві біля острова Міндосу родосці хоробро билися, але їхня флотилія була розбита. На цьому історія Родоса як могутнього й багатого міста скінчилася. Але з історичної пам'яті людства ім'я Родоса не зникло завдяки згадкам про видатних родоських скульпторів, один з яких є автором чуда світу — Колоса Родоського.

Спорудження статуї

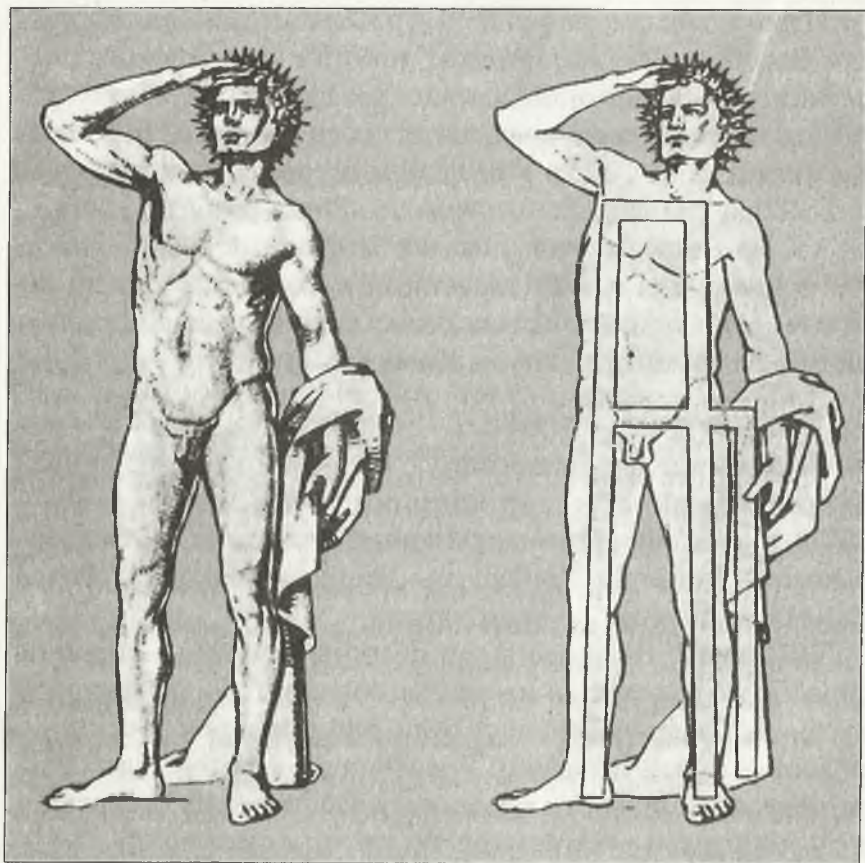
Ідея створити у Родосі статую бога сонця Геліоса виникла у жителів міста після уникнення чергової загрози. У 304—303 р. до н. е. один із нащадків держави Александра Македонського — Деметрій Поліоркет — вирішив підкорити Родос та влаштував навколо нього облогу.

Поліоркет привіз до міста облогові машини — останнє слово дуже розвиненої на той час воєнної техніки. Гордістю армії, яка захопила Родос, була так звана гелеополіда — облогова башта із тараном і перекидним мостом, катапультами та майданчиками для десанту. Оббиту залізом гелеополіду змушували рухатися три тисячі чотириста воїнів.

Однак усе це не допомогло: Родос не підкорився завойовникам. Покидаючи після невдалої облоги острів, Поліоркет кинув на березі свою величезну гелеополіду, що не виконала свого призначення. Вона й принесла нескореному місту не лише вигоду, але і славу.

Купці, що зібралися в місті після перемоги, запропонували купити машину «на металобрухт», пропонуючи за залізо триста талантів* — казкову на ті часи суму. На знак визволення міста від загарбників було вирішено встановити статую Геліоса — покровителя Родоса. Родосці вірили, що острів, який колись піднявся з дна моря на прохання цього бога, звільнився від Поліоркета теж завдяки заступництву Геліоса.

* Талант (гр.) — грецька одиниця ваги, пізніше й грошова одиниця.

Варіант реконструкції Колоса з каркасом, що підтримував фігуру

Спорудження статуї вирішили доручити скульптору Харесу. Про нього відомо, що жив він у IV — III ст. до н. е., навчався у знаменитого скульптора Лісіппа і був автором великої статуї, яку консул Лентул привіз до Рима і встановив у Капітолії.

Харес запропонував зробити постать Геліоса, на лівій руці якого був би спадаючий до землі плащ, праву бог мав прикласти до чола, вдивляючись у далечінь. Щоправда, така поза не відповідала канонам, але Харес розумів, що статуя не утримається у рівновазі, якщо рука Геліоса не буде висунута вперед.

Основою тридцятишестиметрової (а за іншими версіями — тридцяти трьох або навіть сорокап'ятиметрової!) статуї слугували три масивні кам'яні стовпи, що їх скріпили

залізними балками на рівні плечей. Основи стовпів були в ногах статуї і в плащі. На висоті плечей і пояса стовпи з'єднувалися поперечними балками.

На стовпи і балки кріпився залізний каркас, який покрили листами бронзи. Колос ніби виростав на березі гавані на облицьованому білим мармуром штучному пагорбі. Дванадцять років ніхто не бачив статуї, бо як тільки на каркас прикріплювався черговий шар бронзових листів, підсипали насип, що оточувала Колоса, щоб майстрам зручніше було підніматися нагору. І лише коли насип прибрали, родосці побачили свого покровителя, голову якого прикрашав променистий вінець... Але чи так це було, чи якимось інакше?..

Осяйного бога було видно за багато кілометрів від Родосу, і невдовзі чутки про нього поширилася по всьому античному світу.

Але вже приблизно через півстоліття потужний землетрус зруйнував Родос і повалив Колоса на землю. Найуразливішим місцем статуї виявилися коліна. Звідси і пішов вислів: «Колос на глиняних ногах» (хоча, певна річ, ніякої глини у цій статуї не було).

Родосці марно намагалися підняти Колоса. Відомі також і спроби сусідів допомогти їм у цій справі. Наприклад, один єгипетський цар прислав декілька тисяч талантів міді та майстрів. Але з цього нічого не вийшло.

Так і лежав на березі бухти Колос. Поваленого гіганта бачив Пліній Старший, що приїжджав туди в I ст. н. е. Плінія дуже вразило те, що лише кілька людей могли охопити руками великий палець статуї. «Навіть лежачий, він ще був чудом світу», — писав Пліній.

Перебуваючи на землі, Колос обростав павутинням легенд. У розповідях очевидців він видавався куди більшим, ніж був насправді. У римській літературі з'явилися легенди про те, що він спочатку височів над входом у гавань і був таким великим, що між його ніг проходили до міста кораблі. (Мабуть, на підставі цієї легенди у XVIII ст. й з'явилася гравюра, яка саме у такому вигляді зображала цей пам'ятник античності.)

Легенда й правда про Колоса так сплелися, що важко можна віднайти незаперечні факти. Багато античних письменників її описали, проте жоден з них не бачив її, коли він стояв! До того ж часто вони один одному суперечили у своїх описах.

Філон, опис якого вважають найбільш достовірним, писав, що Колос «мав форму чоловічої постаті і стояв на п'єдесталі з білого блискучого мармуру». У простягнутій руці він тримав смолоскип, який можна було запалювати, так що він виконував ще й роль маяка.

Як писав Філон, на виготовлення статуї Харес використав 500 талантів міді й 300 талантів заліза (тобто приблизно 30 тонн металу). Однак грецький історик II ст. до н. е. Полібій свідчив, що єгипетський цар Птолемей III у 225 р. до н. е. послав на відбудову Колоса 3000 талантів міді — у три з половиною рази більше, ніж пішло, за Філоном, на виготовлення всієї статуї.

Суперечливими є також дані про точну дату спорудження та існування цілого Колоса. Найбільш вірогідним можна вважати період від 281 до 225 р. до н. е. За однією версією, Колос простояв 56 років, за другою — 66.

«Тепер він лежить на землі, повалений землетрусом, із переламаними колінами. Через якесь пророцтво родосці його вже не відновили», — писав Страбон.

Так тисячу років пролежав розколотий Колос біля Родоса, доки в 977 р. арабський намісник, потребує грошей, не продав його одному купцю. Купець, щоб відвезти Колоса на переплавлення, розрізав його на шматки і навантажив цією бронзою 900 верблюдів.

Коли у 1330 р. прибув на Родос візантійський історик Никифор Грегоріас, то від Колоса не знайшов навіть сліду.

Захисник Родосу — Геліос

Потрібно сказати хоча б декілька слів про того, кого жителі Родосу вважали своїм покровителем та захисником.

У багатьох релігіях існував культ сонця. Древні греки поділили сонячне царство між двома богами, Аполлон був во-

лодарем життя, він втілював добру й могутню силу сонця. Геліос-Сонце удосвіта виїздив з Океану, щоб знову на заході зануритися у хвилі, що оперізували довкола усю землю.

На чотирьох крилатих конях у золотій колісниці, яку вивував бог Гефест, виїжджав на небо світлосяйний бог Геліос — саме так найчастіше його зображали на стародавніх малюнках.

За давньогрецькими міфами, Геліос мав чудовий золотий палац, повний коштовного каміння і прикрас. Вела до палацу срібна брама, на якій було викарбовано різні дивовижні пригоди і яка відчинялася прямо у велику залу. Там, одягнений у пурпур, у променистій короні сидів на золотому троні серед Днів, Місяців, Років і Століть Геліос. Він був такий осяйний, що навіть його син Фаетон не насмільювався глянути йому в обличчя, боячись осліпнути.

До речі, існувала легенда про сина Геліоса Фаетона. У поемі «Метаморфози» давньоримський поет Овідій (43 р. до н. е. — 18 р. н. е.) розповідає, як із Фаетона глузували, сумніваючись, що він є сином світлосяйного Геліоса та Клімени — дочки морської богині Фетіди. Фаетон став просити у люблячого батька виконати його бажання. Геліос погодився, але син упрохував дозволити йому хоч раз проїхатись на

Геліос на колісниці, запряженій крилатими кінями, злітає на небо

Падіння Фаетона

сонячній колісниці по небу. Геліос відмовляв сина, бо це було дуже небезпечно, однак юний Фаетон наполіг.

Із світлосяйного палацу Фаетон виїхав на вогняній колісниці і піднявся під блакитне склепіння. Коні відчули, що ними править молода, невправна рука, і помчали що-до духу навмання. Полум'я від колісниці охопило землю — у жителів Африки почорніла шкіра, стали горіти ліси, зелені поля перетворилися на пустелю. Застогнала Земля-Гея і, здійнявши руки до неба, стала благати Зевса допомогти їй. Почувши благання Геї, Зевс кинув свою вогненну блискавицю у колісницю Фаетона і розбив її. Фаетон пронісся, як падаюча зірка в повітрі, і впав у води річки Ерідан. Так трагічно завершилась піднебесна подорож сина золотоволосої Клімени. У глибокій скорботі батько Фаетона Геліос закрив своє лице і цілий день не з'являвся на небі.

У легендах про подвиги Геракла Геліос виступає помічником героя. Коли Гераклу треба було переправитися на

острів Еріфейю за коровами велетня Геріона, Геліос дав йому свій золотий човен та допоміг швидко дістатися берега. Після того як Геракл переміг двоголового пса Орфо, велетнів Еврітіона та Геріона, він, забравши корів, на тому ж золотому човні Геліоса перевіз їх через бурхливий Океан.

Але бога сонця Геліоса пов'язують не тільки з Грецією. У стародавньому Єгипті було «місто сонця» — Геліополь, з яким пов'язували історію сонячного птаха Фенікса. Вважали, що Фенікс жив років п'ятсот або навіть більше. Коли птах відчував наближення смерті, він споруджував на верхівці пальми гніздо з пахучого листя і трав мирри, кориці й гарду. У цьому гнізді Фенікс помирав, спалений сонячним промінням. З його кісток народжувався новий Фенікс, який, коли виростав, забирав своє гніздо і покладав його у храмі Сонця.

Історик Тацит писав, що за часів імператора Тиберія в Єгипті з'явився Фенікс, якого не бачили там двісті років. На монетах царя Траяна був зображений сонячний птах із німбом навколо голови, а імператор Константин звелів зобразити на своїх монетах Фенікса на вершині гори з яйцем у лапах. Так культ Геліоса блиснув востаннє.

Зауважимо, що в цілому в Греції Геліос не мав ні храмів, ні жертovníків. Тільки острів Родос шанував його більше, ніж усіх інших богів, — родосці спорудили йому статую, що вважалася одним із чудес світу.

Мавзолей у Галікарнасі

Цар Мавсол — правитель Карії

Античне місто Галікарнас лежало на середземноморському узбережжі Малої Азії приблизно там, де зараз розкинувся турецький курорт Бодрум. Місто славалося гігантською гробницею, що Артемисія II, удова правителя Карії, звеліла вибудувати на честь своєї безмежної любові до покійного чоловіка.

На прибережних землях Малої Азії в IX—VIII ст. до н. е. виникло декілька великих за тих часів міст, які поступово

Цар Мавсол

перетворилися у важливі культурні й торгові центри, наприклад Мілет, Пергамон і Абідос. Галікарнас лежав найпівденніше на узбережжі Малої Азії. Деякі історики приписують заснування Галікарнасу дорійцям у X ст. до н. е. Першими мешканцями цих місць були карійці (так їх називали за назвою цієї місцевості — Карія), які з часом змішалися з дорійцями.

У 540 р. до н. е. Галікарнас завоювали перси. Наскільки відомо, місцева карійська аристократія симпатизувала Персії й тому не чинила завойовникам серйозного опору. Грецький історик Геродот, найзнаменитіший уродженець цього міста, докладно описав у своїй «Історії» грецько-перські війни.

Після невдалої війни Афін із Сицилією й розгрому грецького флоту в 413 р. до н. е. Галікарнас знову рішуче розірвав союз зі слабкою Грецією й став союзником Персії. Ця дата ознаменувала початок золотого століття в історії міста. Галікарнас майже повністю звільнився від чужоземної залежності. Спритні галікарнасці розбагатіли завдяки торгівлі й побудували собі просторі гарні будинки, спорудили пишні храми.

Найвищого розквіту приморське місто досягло у середині IV ст. до н. е. Саме правитель Карії Мавсол зробив багате торгове місто своєю столицею. Ім'я Мавсола прославило місто значно більше після його смерті, ніж за життя. Офіційно Карія була під владою перського царя, але в повсякденному житті Мавсол діяв цілком самостійно. (Зауважимо, що, як не дивно це звучить, Мавсол був... на посаді сатрапа, тобто він був перським намісником на окупованій території — сатрапії.)

Енергійний державець, що правив Галікарнасом у 377—253 р. до н. е., вирішив перетворити свою столицю в «ідеально збудоване місто». Одна з легенд розповідає, що «схибнутий на новобудовах» Мавсол, щоб заохотити будівництво у столичному місті, замовив спорудити власну гробницю. Це досить переконлива версія, адже єгипетські фараони теж задалегідь готували гробниці-піраміди, щоб увічнити себе у пам'яті прийдешніх поколінь. Але до наших днів дійшла й інша, більш піднесена й романтична легенда про Мавсола та його дружину Артемісію.

Завдяки певним дипломатичним талантам, поєднаним з ефективним використанням армії та флоту, він домогся фактичної незалежності від Персії й заволодів усією південно-східною частиною Малої Азії, зокрема й Мілетом. Свою столицю Мавсол прикрасив будівлями, рівних яким до того часу не знав світ.

Перший мавзолей

Після смерті Мавсола на трон вступила Артемісія II, його дружина. Останні місяці її царювання минали в безперервних війнах, де вона виявила себе чудовою воєначаль-

ницею і, незважаючи на складність становища маленької Карії, оточеної ворогами, змогла зберегти царство свого чоловіка.

Відомо, що Александр Македонський через двадцять років після смерті Мавсола, що ознаменувалися в Карії запеклою боротьбою за владу, заворушеннями й двірцевими переворотами, бачив мавзолей збудованим повністю і прикрашеним. Тому вірогідно припустити, що мавзолей усе-таки почали будувати ще за життя Мавсола, й Артемісія лише завершила його. Адже спорудження будівлі такого масштабу мало зайняти кілька років.

Любов Артемісії II до Мавсола була надзвичайною. Смерть коханого чоловіка завдала Артемісії нестерпних страждань і відчаю. Вона не шкодувала коштів і побудувала на честь Мавсола гігантську споруду, яка так сильно вразила сучасників, що її назвали одним із семи чудес світу.

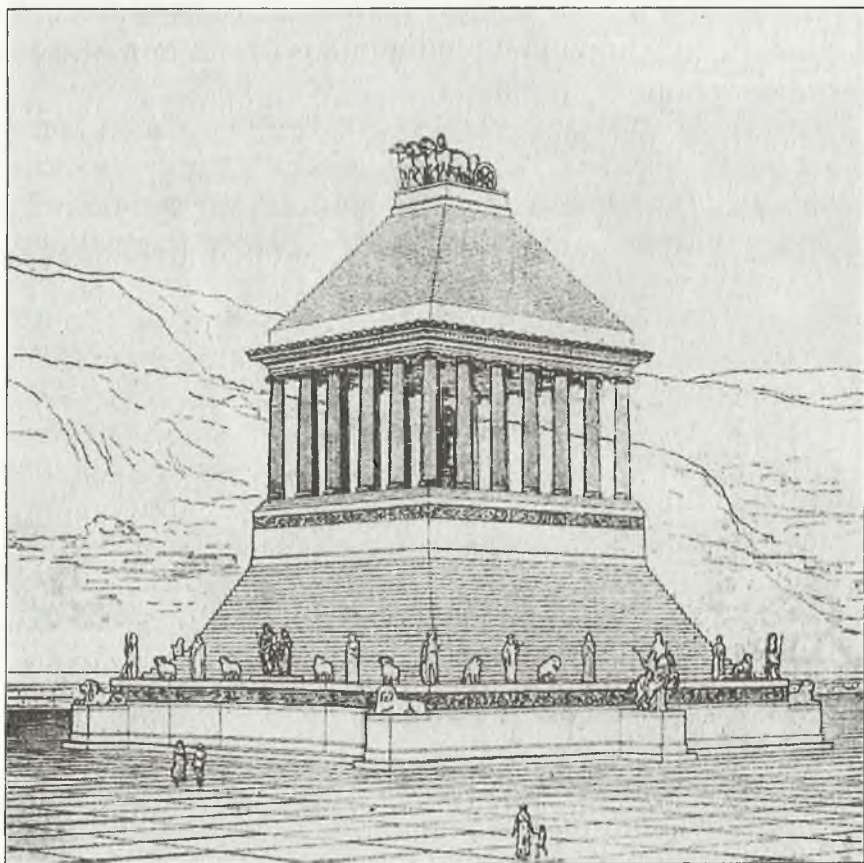
За описом Плінія, гробниця Мавсола була запланована як чотирикутна будівля. На високому кам'яному цоколі стояв мармуровий храм із тридцятьма шістьма колонами по периметру. На масивних іонічних колонах тримався дах у формі східчастої піраміди. Піраміду увінчувала скульптурна група — квадрига* й двійка закоханих, що символізувала Мавсола та Артемісію.

Як розміщувалися окремі декоративні елементи, точно не відомо. Там було 56 фігур левів, скульптурні портрети Мавсола й Артемісії, оздоблений із багатофігурними барельєфами фриз.

Пліній стверджує, що мавзолей досягав у висоту 125 ліктів, тобто 60 м, інші автори повідомляють більші або менші цифри (наприклад, 45 м — майже 12-поверховий будинок!).

Про зодчого, що побудував таку величезну споруду у IV ст. до н. е., немає точних відомостей (деякі дослідники вважа-

* Квадрига — у греків та римлян двоколісна колісниця, запряжена четвериком коней.

Можливий вигляд Галікарнаського мавзолею (реконструкція)

ють, що проект гробниці було розроблено архітекторами Піфеєм та Сатиром). Але з більшою певністю можна твердити, буцімто східний скульптурний фриз, який змальовував епізоди боротьби греків з амазонками, створив визначний грецький скульптор *Скопас* (IV ст. до н. е.). Значна частина Скопасового оздоблення мавзолею збереглася, і її можна побачити на власні очі.

За словами Плінія, інші скульптурні прикраси мавзолею вийшли з майстерень великого Праксителя, а також скульпторів Тимотея й Леохара. Описи свідчать, що у мармурових барельєфах різноманітні сцени з життя героїв міфів, наприклад битви з кентавром і подвиги Тезея, перемежовувалися

Скопас. Амазономахія (битва греків з амазонками). Фрагмент рельєфу Галікарнаського мавзолею

із реалістичними картинами перегонів квадриг і боїв грецько-перських воєн.

Зазначимо, що у книзі римського архітектора та будівничого Вітрувія (приблизно I ст. до н. е. — I ст. н. е.) цілком певно вказується на тих, хто створив цю красу:

«Доля ошчасливила їх найкращим і найбагатшим дарунком. Бо здійснити їхній задум допомогли своїми знаменитими витворами митці, що користуються, на думку людей, найвищою й немеркнучою у віках славою. Щоб зробити споруду досконалою, окремі митці, змагаючись між собою, взяли за оздоблення окремих частин, причому кожен узяв собі один бік. Це були Леохар, Бриаксід, Скопас і Пракситель; а дехто

думає, що й Тимофій. І неперевершена досконалість їхнього мистецтва спричинила те, що цей витвір здобув славу одного з семи чудес світу».

Скорботна Артемісія не дочекалася завершення будівництва монументальної гробниці. Вона померла через чотири роки після смерті чоловіка. Але, попри смерть замовниці, будівництво було успішно завершено.

Мавзолей стояв у центрі міста, що спускалося до моря. Тому з моря його було видно здалеку; він чудово виглядав поруч з іншими храмами Галікарнаса — величезним святилищем Ареса, храмами Афродіти й Гермеса, які стояли вище, на пагорбі, обабіч мавзолею.

Скопас. Амазономахія. Фрагмент рельєфу Галікарнаського мавзолею

В усьому античному світі згодом стали будувати зразки й наслідування мавзолею в Галікарнасі, але, як і властиво копіям, вони були менш удачі й тому незабаром забуті. Галікарнаський мавзолей став таким знаменитим, що римляни стали називати мавзолеями всі великі усипальниці.

Відомо, що ще в середині XII ст. гігантський мавзолей стояв, але у XIII ст. землетрус зруйнував його дах. У XV ст. в мавзолеї хазяйнували хрестоносці. Вони розібрали величну будівлю, розтягли каміння й мармур, використовуючи його як будівельний матеріал для укріпленого замку. Хрестоносці розпечатали замуроване внутрішнє приміщення гробниці, але їм нічого не дісталось — там уже побували грабіжники й забрали все коштовне. Малоімовірно, що ніхто з хрестоносців не чув про мавзолей у Галікарнасі — одне із семи чудес світу. Але пам'ятники античності не становили для лицарів ані найменшої цінності, вони навмисно руйнували спадщину «язичницької культури».

Мавзолей остаточно зрівняли з землею й хаотично забудували територію, на якій він стояв. Поступово, через кілька поколінь, люди забули, як виглядав Галікарнаський мавзолей і де він стояв.

Тільки у 1856—1857 рр. британський дипломат і археолог Чарльз Т. Ньютон (1816—1894) виявив залишки фундаменту легендарного чуда світу в Галікарнасі. Нечисленні фрагменти мавзолею й деякі скульптури, зокрема портрети Мавсола й Артемисії, Ньютон вивіз до Англії, і вони перебувають нині у Британському музеї.

Александрійський маяк

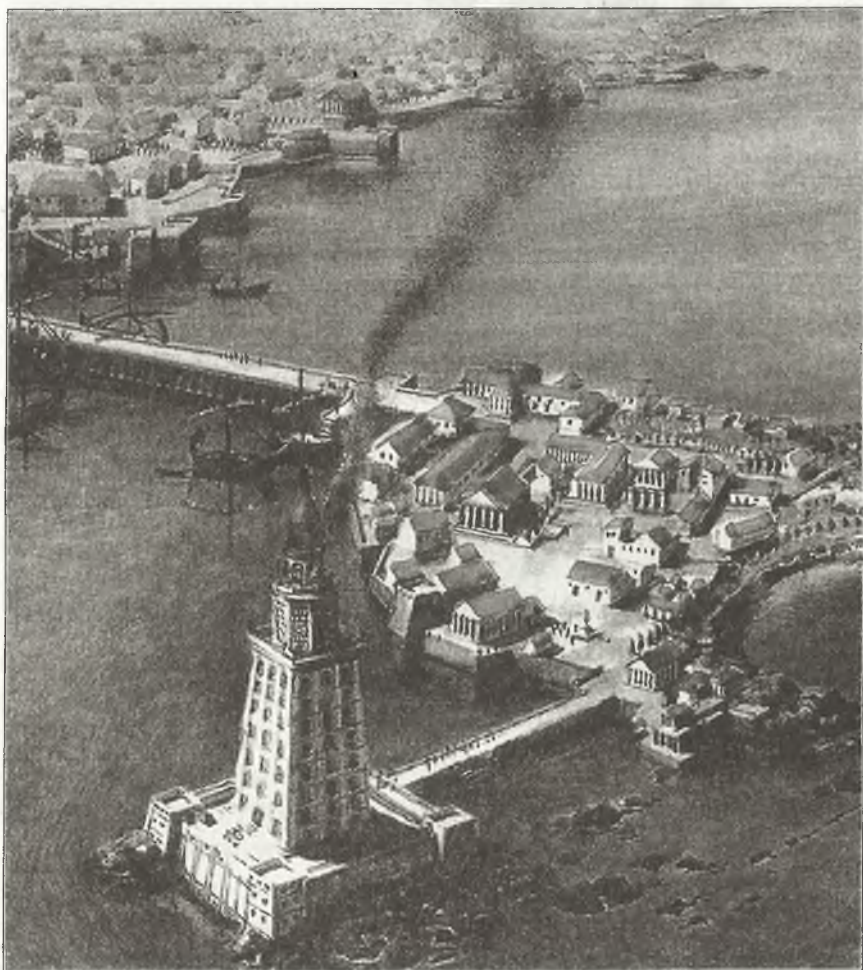
Місто Александра

Тільки одне з давніх семи чудес несло в собі не тільки архітектурну витонченість, але й практичну функцію: Александрійський маяк. Він гарантував для моряків безпечне повернення у Велику гавань чудового міста Александра. Крім того, цей маяк був, як вважалося, найвищою на той час спорудою на землі.

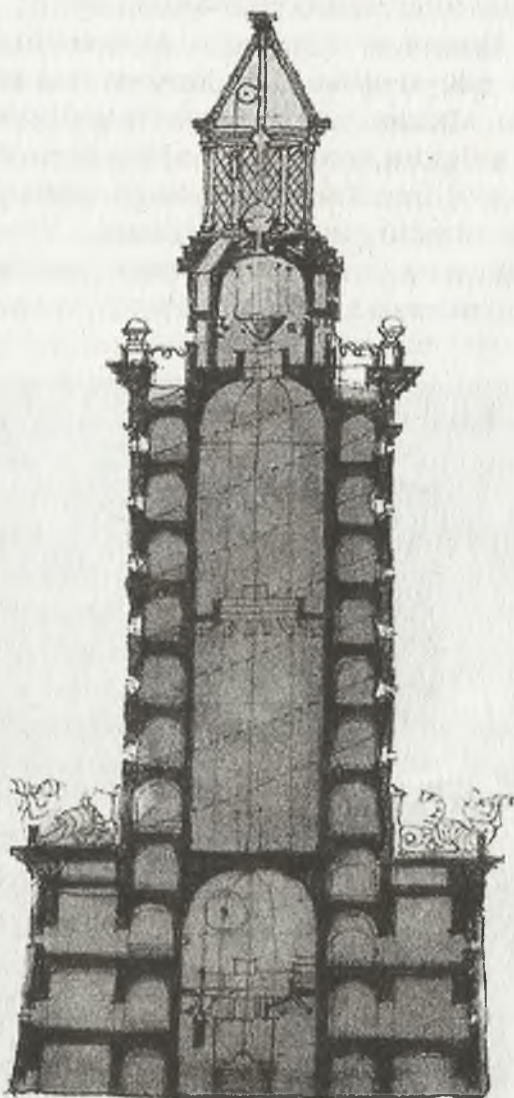
Але що то було за місто, де стояло таке чудо світу?

Після завоювання Єгипту в 332 р. до н. е. Александр Македонський вирішив заснувати там нову столицю. Так виникло місто Александрія. Місцину для нового міста вибирали дуже ретельно. Замість побудови його на дельті Нілу було обрано район, розташований у двадцяти милях на захід, щоб мул і бруд, принесені рікою, не засмічували міську гавань.

До Александра на місці Александрії було старе рибальське поселення Ракотіс, на півдні міста — озеро. Після по-

Александрійський маяк (реконструкція)

Будова легендарного маяка (реконструкція)

будови каналу між озером і Нілом місто мало дві гавані: одну для руху по Нілу, іншу — для середземноморської морської торгівлі.

Будувати місто почали відразу після від'їзду Александра. Місто росло небаченими темпами. І коли Александр помер (приблизно у 323 р. до н. е), будівництво міста було завершено Птолемеєм I, чие правлінням сприяло багатству й процвітанню Александрії.

Страбон писав у своїй книзі «Географія»:

«Це місто в багатьох відношеннях має вигідне положення. Воно омивається з двох боків: з північного — Єгипетським морем, з

південного — Маріютським озером. Це озеро з'єднане із Нілом численними каналами, якими привозять сюди більше товарів, ніж морем. Вивіз із морських причалів набагато перевищує ввіз... Крім двох зручних гаваней — озерної та морської, — розташованих з обох боків, Александрія відзначається м'яким і здоровим кліматом, яким вона має завдячувати морю

Стільки віддалений острів від берега,

Є там затока чудова, і зручно із неї просторі

Гомер. Одиссея. Пісня четверта

Страбон

У міру розвитку судноплавства морс

маяка з його з функцією виявився так

ний театр, майстерні.

КЛАВ ОСНОВИ НОВОГО

«фарос» стало коренем слова «маяк» багатьма мовами — французькою, італійською, іспанською. До речі, й слово «фара», себто автомобільний ліхтар, має те саме походження!

На будівництво маяка пішло десь близько 20 років: він був завершений у 280 р. до н. е. (різні джерела наводять і 279, й 285 роки до н. е.)

За свідченнями давнього історика Йосифа Флавія (І ст. н. е.), маяк був заввишки 180 м (з урахуванням різних значень тодішніх і теперішніх одиниць вимірювання це, можливо, було близько 140—150 м).

Більшість дослідників вважають, що висота маяка досягала приблизно 120—135 м, а його світло було видно на відстані 60 км (за іншими свідченнями — до 100 км!).

Нижня частина становила чотиригранну піраміду 60-метрової висоти з квадратною основою, довжина сторони якої становила 30 м. У внутрішніх приміщеннях зберігався різний інвентар, а плаский дах, прикрашений по кутах величезними статуями Тритона, слугував підґрунтям середньої частини. Це була 40-метрова восьмигранна вежа, облицьована білим мармуром. Верхня (третя) частина маяка була споруджена у формі циліндричної колонади — 8 колон несли купол, який був увінчаний 7-метровою бронзовою фігурою

володаря морів Посейдона.

...У вузькому проході поблизу Фаросу є скелі, одні підводні, інші ж виступаючі над поверхнею моря; ці скелі постійно перетворюють у буруні хвилі, що падають на них з відкритого моря.

Джерелом світла слугувало постійно палаюче велике багат-

Страбон та. Яким чином досягалася яскравість і дальність світіння маяка, дотепер точно не встановлено. За однією, найпоширенішою, версією — цей ефект досягався за допомогою величезних дзеркал із полірованої бронзи або скла, за іншою — завдяки використанню прозорих шліфованих каменів-лінз.

Маяк був також міською цитаделлю, у якій розташовувався великий гарнізон. У підземній частині вежі перебувала величезна цистерна з питною водою на випадок облоги. На верхньому кам'яному майданчику був спостережний пункт,

Сучасний маяк у Фаросі

звідки стежили за морським простором і попереджали про появу ворожих кораблів.

Згідно з багатьма легендами, жіночі статуї, що стояли на верхньому ярусі маяка, зчиняли тривожний лемент, коли у гавань заходили ворожі кораблі. На цьому легенди не завершуються: у давнину мандрівники розповідали історії про те, як фігури на вершині маяка починали рухатися й пересували стрілки циферблатів, що показували силу й швидкість вітру, а з розташування рук статуй можна було визначити й напрямок вітру.

Історія зберегла ім'я творця Фароського маяка: на одній із плит учені виявили напис «Сострат, син Дектифана із Кніда, присвятив богам-рятівникам морів». Напис зберігся завдяки вигадливості архітектора — він захистив її шаром штукатурки, на якій написав — відповідно до тодішніх вимог — ім'я правителя Єгипту Птолемея.

Фароський маяк простояв більше 1000 років, але нічого вічного не буває: потужний землетрус у травні 1100 р. зруйнував його майже дощенту. У середні віки залишки подіуму

Александрійського маяка були вбудовані в турецьку фортецю Кайт-Бей. Нині вона перетворена в єгипетський військовий форт, тому дістатися до залишків маяка практично неможливо.

Але все-таки уже впродовж років учені-єгиптологи намагаються відшукати рештки цього чудового спорудження — першого у світі маяка. Думки дослідників розділилися: деякі вважають, що його фрагменти слід шукати саме у турецькій фортеці Кайт-Бей, інші гадають, що шукати треба під водою, на дні Александрійської бухти. Певні цікаві результати одержали вчені з російських та єгипетсько-французьких груп. З морського дна піднято тисячі фрагментів, серед яких є й величезні кам'яні блоки. Дослідники вважають, що частина з них може бути руїнами легендарного Фароського маяка. Хто знає, може, ці та інші знахідки додадуть нових сторінок у світову історію...

Морський бог Посейдон

Посейдон — один з головних олімпійських богів, владика моря, син Кроноса та Реї, брат Зевса та Аїда, з якими він поділив панування над усім світом. Кинувши жереб, він одержав у спадок море (Зевс — небо, Аїд — підземне царство).

До речі, у грецькій міфології Зевс не був першим із «дійсних» богів. Першим був Посейдон, як виявилось із самих міфів і з недавно прочитаних пам'ятників грецької писемності II тис. до н. е.

Відсунення Посейдона в море можна простежити за рядом міфів, насамперед за міфом про суперництво між Посейдоном і дочкою Зевса Афіною за володіння Аттикою. Афіна виграла суперечку, оскільки дала Аттиці оливкове дерево, а Посейдон зміг лише відсудити убоге солоне джерело.

У найдавнішому варіанті Посейдон пов'язаний із духом родючості, якого шанувальники як на Балканському півострові, так і в Малій Азії, уявляли собі у вигляді білого коня. Посейдону приносили в жертву білих коней. Він уважався батьком білого небесного коня Пегаса, який успадкував дар вивільняти із надр землі джерела. Посейдона називали бать-

Посейдон — володар морів

Плив уже днів я сімнадцять, широким
 прямуючи морем.
 На вісімнадцятий день показалися гори
 тинисті
 Вашого краю, і в грудях у мене, нещасного,
 любе
 Серце раділо. Та лиха усякого мав ще багато
 Стерпіти я, що наслав Посейдон, землі
 потрясатель.
 Буйні вітри розбудивши, мені заступив він
 дорогу,
 Море безкрас розбурхав; і голосно, тяжко
 стогнав я,
 Та на плотові триматися хвиля мені не
 давала.
 Зрештою вщент його буря розбила,
 і вплав я пустившись,
 Моря глибінь перерізав, аж поки до вашого
 краю
 Вітер і хвилі, з собою мене несучи,
 не пригнали.
 Гомер. *Одіссея. Пісня сьома*

побратимів і влаштуватися в Капаїдському озері в Беотії, став належати до числа синів Посейдона й одержав у володіння озеро Тритоніду в Лівії.

У розповідях Гомера про Посейдона як владика морів збереглися сліди його колишнього панівного становища як бога Неба й чоловіка Землі. Він вважає себе рівним Зевсу:

Ні, не живу за наказом Зевесовим, хоч який він потужний,
 З миром нехай залишається він на власній третині;
 Силою рук мене, наче якогось нікчому, нехай не лякає!

Змушений визнати верховенство Зевса, Посейдон все-таки вважав себе рівним йому. Посейдон навіть брав участь у закаті проти Зевса. Від кайданів тоді його врятувала Фетіда. Пізніше він у спілці з Герою, скориставшись сном Зевса, надає допомогу ахейцям, викликаючи гнів громовержця, і загрожує йому непримиренною ворожнечею.

Посейдон ненавидить троянців, цар яких Лаомедонт у свій час не заплатив йому й Аполлону обумовленої платні. Отож Посейдон наслав на Трою страшне морське чудовисько, що загрожувало царській дочці Гесіоні, урятованій Гераклом.

Ставши богом морів, Посейдон відтіснив його колишніх владик — морських старців. Протей став випасати у морських глибинах приналежні Посейдону незліченні стада тюленів; Главк, за одним із варіантів міфу, був перетворений у сина нового володаря моря; нереїди разом із тритонами стали його врочистою свитою, а Тритон, який встиг відокремитися від

Він один постає супроти рішення інших богів-олімпійців повернути додому Одиссея, бо ненавидить його за осліплення циклопа Поліфема. Хоча Зевс нагадує йому суворо, що Посейдон не має права сперечатися з безсмертними богами й діяти самовладно. Однак Посейдон не заспокоюється й нападає на Одиссея страшну бурю, розбиваючи його корабель та своїм тризубом розбурхуючи море, хмари й вітри.

Посейдон не живе на Олімпі, володіючи власним розкішним палацом на дні моря в Егах. Він мчить морем на колісниці, запряженій довгогривими кіньми. Морська темно-синя бурхлива хвиля і є сам Посейдон!..

Сидячи в своєму підводному палаці, він знає все, що відбувається на поверхні. Коли вітри необачно здіймають хвилі, з'являється Посейдон і тільки поглядом темних очей утихомирює їх, а неслухняну бурю проганяє геть. Тризубом він вивільняє кораблі, що застряють між скелями або осідають на мілинах, а тим, хто зазнав корабельної аварії, може наслати швидкі течії, які винесуть до безпечних берегів.

Від його гніву тремтять земля, море й люди, що опинилися у човні на безмежному водному просторі. Крім моря, Посейдонові підкоряються ще острови, узбережжя, пристані. Своім страшним тризубом він глибоко розриває землю, утворюючи затоки й протоки. Землетруси — це прояви його гніву.

Ось таким постає Посейдон у давньогрецьких міфах та легендах. Культ Посейдона пов'язаний із вшануванням його як божества моря, водних джерел і землетрусів. Страбон писав, що родосці після землетрусу поблизу острова Фера спорудили храм Посейдону Асфалію — «тому, хто дарує безпеку».

II

ПОШУК НОВОЇ СІМКИ

Навіщо потрібні нові чудеса?

Як нам відомо, практично усі стародавні сім чудес світу до сьогоднішнього дня не збереглися (окрім знаменитих єгипетських пірамід). Звичайно, у нас є чимало сподівань, що за допомогою сучасних наукових методів ми зможемо поповнити власні уявлення про те, як саме виглядали і як були побудовані ці чудові архітектурні споруди наших давніх предків. Недаремно зараз усе частіше з'являються повідомлення про нові дослідження залишків стародавніх споруджень, на підставі яких можна більш упевнено говорити про те, якими вони були за тих давніх часів.

Однак не будемо забувати, що довкола нас існує багато інших видатних витворів людської творчої та архітектурної думки. Деякі з них теж доволі стародавні, а деякі — навпаки, є результатом розвитку сучасних технологій та поглядів на мистецтво.

Саме тому і важливо, і просто цікаво ознайомитися з тією спадщиною різних народів та культур, що збереглася до наших часів. Окрім того, і минуле ХХ ст. подарувало цікаві архітектурні знахідки та революційні на час створення споруди. І за допомогою істориків, мандрівників та фотооператорів ми маємо можливість не через століття, а вже сьогодні познайомитися з деякими з цих пам'яток.

До речі, зараз з'являються спеціальні міжнародні проекти щодо складання нового списку семи чудес світу, що вціліли й до сьогодні. Але це, звісно, не просто якийсь перелік архітектурних пам'яток. Важливо познайомитися з історією та культурою народу, що створив ці шедеври.

Преображенський собор у Кіжах

Зрозуміло, що в одній невеликій книжці ми не зможемо докладно розповісти про усі можливі «нові чудеса», але принаймні спробуємо хоча б трохи доторкнутися до їхньої історії та краси. Отже, вирушаємо за чудесами!

Афінський Акрополь

Історія створення

У давньогрецьких містах-полісах акрополем називали укріплену частину, розміщену на узвишші. Такі акрополі були в багатьох з них, але найзнаменитішим став, безумовно, афінський. Цей стрункий ансамбль видатних витворів архітектури й скульптури вважають шедевром не тільки грецького, але й світового мистецтва, своєрідним символом величі класичної Греції.

Перші укріплення на скелястому відрозі площею у середньому 300 на 150 м, що височать неподалік від Афін, з'явилися ще задовго до початку класичного періоду. Уже за часів архаїки тут розташовувалися величні храми, скульптури, багато інших святинь. У мікенський період (XV—XIII ст. до н. е.) Акрополь був укріпленою царською резиденцією. У VII ст. до н. е. тут проводилося велике будівництво. За часів Пірана Пісістрата (561—527 рр. до н. е.) на місці царського палацу було побудовано храм богині Афіні Гекатомпедон (храм «довжиною у сто кроків»); збереглися фрагменти скульптур та фундамент цього храму.

Але храми та будівлі Акрополя були знищені перським царем Ксерксом, який захопив Афіни у 480—479 рр. до н. е. Про це пише у своїх замітках сам «батько історії» Геродот. Тобто відновлення й реконструкція Акрополя (а точніше,

Акрополь — загальний вигляд

У цей час створювалися витвори, що були незвичайні за своєю величиною та неповторні за простотою та витонченістю... Незів'яла молодість міститься у них, протягом довгого часу вони зберегли такий вигляд, ніби в них вкладена жива душа, яка не піддається впливу старості. Головою та керівником усіх художників був Фідій, хоча поруч із ним працювали також великі архітектори та скульптори

Плутарх

ратив своє колишнє значення головної фортеці Афін. Тепер завдання полягало в тому, щоб перетворити його в релігійно-художній центр міста, увінчати в мармурі велику перемогу над персами, найвищий зліт афінської демократії.

Архітектурний проект нового Акрополя був розроблений за вказівкою й за безпосередньою участю афінського стратега (головнокомандуючого) і вождя демократичного угруповання Перікла, що після укладення перемир'я зі Спартою мав можливість зайнятися облаштуванням столиці. Саме ж будівництво упродовж 18 років здійснювалося під керівництвом його друга **Фідія** — найвідомішого з грецьких скульпторів (ми вже говорили про нього у розділі, присвяченому храму Зевса в Олімпії). У цілому ж створення всього цього архітектурного комплексу припало на другу половину V ст. до н. е. При цьому задум Перікла й Фідія повністю виправдався. Із захоплених відгуків про Акрополь представників багатьох поколінь можна скласти цілу книгу.

Ансамбль Акрополя

Ансамбль Акрополя складався з кількох органічно пов'язаних одна з одною споруд: *Пропілеї; пінакотека; храм Ніки Антерос; статуя Афін Промакос; Ерехтейон; театр Одеон; Парфенон.*

Оглянути акрополь можна було так. Спочатку афіняни широкими кам'яними сходами піднімалися Пропілеями — парадним входом до Акрополя, що представляв собою глибокий наскрізний портик із колонадою; при цьому бічні

Пропілеї

проходи призначалися для піших громадян, а середніми проїжджали вершники й колісниці, проводили жертвних тварин.

Спорудження Пропілеїв приписують зодчому Мнесіклу; за часом воно збігається з побудовою Парфенону (437—432 рр. до н. е.). Подвійний портик входу підтримували доричні колони, а широкий прохід усередині портика прикрашали витончені та легкі іонічні колони.

Ліворуч Пропілеїв знаходилася будівля пінакотеки — картинної галереї, де демонструвалися портрети героїв Аттики. Живопис покривав і стіни самої пінакотеки.

А праворуч від Пропілеїв (на тому виступі скелі, з якого, відповідно до легенди, афінський цар Егей ще в XIII ст.

Храм Ніки Аптерос з боку Пропілеїв

Постав Акрополь у такій небувалій красі, що двадцять століть, які відокремлюють нас від нього, зникають безвісти: ми так само ясно, свіжо, як і тодішній еллін, відчуваємо його вражаючу чарівність.

П. П. Гнедич

ня на острів Крит) було споруджено невеликий та витончений храм Ніки Аптерос, присвячений богині перемоги Ніці (Ніке). У перекладі його назва звучить як «Безкрила перемога».

Виступ прямовисної скелі біля храму Ніки Аптерос було обгороджено мармуровою балюстрадою з рельєфом, що являв собою чудові зображення богині. На жаль, більшість плит сильно пошкоджена, але збереглося витончене зображення граціозної Ніки, яка зав'язує сандалії.

Архітектором храму називають Каллікрата, який створив його в іонічному стилі. На жаль, фронтон храму практично зовсім зруйнований.

У храмі стояло дерев'яне зображення Афіни-Ніки. Зазвичай крилата богиня була представлена тут безкрилою. Уважають, що в умовах перемир'я в затяжній Пелопоннеській війні афіняни таким чином висловлювали надію на те, що перемога тепер від них не «полетить».

Пройшовши Пропілеї, відвідувачі опинялися на пласкій кам'янистій вершині скелі. Прямо перед собою вони бачили виготовлену Фідієм величезну бронзову статую Афіни Промакхос (Войовниці). Уважають, що позолочений кінчик її списа за ясної погоди слугував орієнтиром для суден, що підпливали до міста. За цією статуєю на відкритому майданчику знаходився вівтар, а ліворуч було споруджено невеликий храм, де жерці здійснювали обряди поклоніння покровительці міста — богині Афіні.

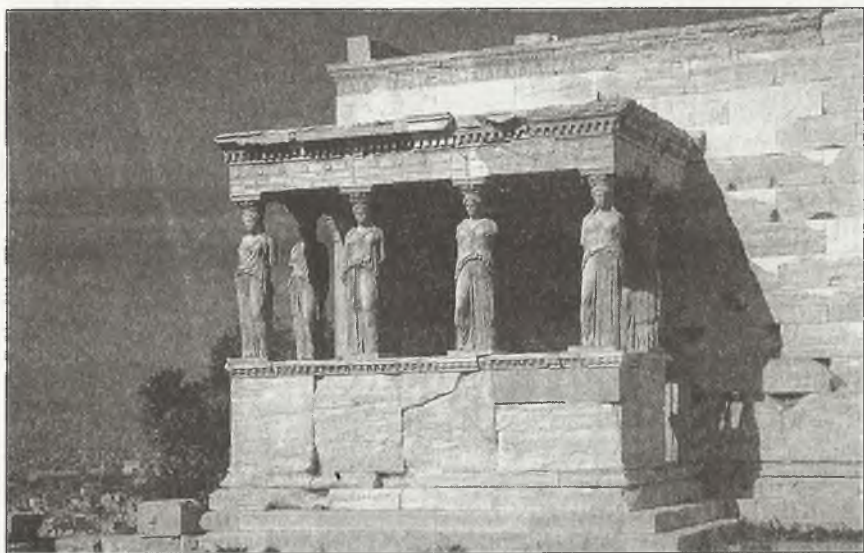
Існує давній міф про суперечку Афіни з богом Посейдоном за володіння найбільшим із грецьких полісів. Переможцем мав стати той, чий подарунок був би для міста найзначнішим. Посейдон метнув свій тризуб на Акрополь, і в місці його удару стало бити джерело морської води. Він обіцяв

до н. е. кинувся вниз, побачивши корабель свого сина Тесея з чорними вітрилами, що символізували невдачу його плаван-

також афінянам успіхи в морській торгівлі. Але перемогла в цій суперечці Афіна: у тім місці, де вона вдарила списом, виросло оливкове дерево, що стало символом Афіні. На за-

Ніка, яка зав'язує сандалію. Рельєф балюстради храму Ніки Антерос

Храм Ерехтейон. Портик каріатид

хідному фронтоні Парфенону й зображено суперечку Афіни і Посейдона.

Однією з найоригінальніших будівель Акрополю вважають Ерехтейон — храм, присвячений стародавнім культам Афін, житло міфічного царя Ерехтея.

Особливістю Ерехтейону є зовсім незвичайна для грецького храму композиція та складне несиметричне планування. Для будівлі застосували білий мармур та темно-сірий камінь, що підсилювало враження мальовничості.

Після руйнації й пожежі Ерехтейон довелося відновлювати, що було здійснено за часів Перікла, в епоху найвищого розквіту Афін. Але до наших днів ні інтер'єр цього храму, ні його мармурові рельєфні фризи не збереглися. Виявилися пошкодженими й всі чотири оригінальні портики, у тому числі й найвідоміший з них — портик каріатид. Але навіть у такому вигляді він і дотепер залишається видатною пам'яткою Ерехтейона.

Каріати (кори) — дівчата, що несуть на головах архітрав* портика. Їхні фігури величні й спокійні, їхній одяг

* Архітрав — елемент класичної архітектурної конструкції, балка, що лежить на колонах.

Кора Ерехтейона

спадає красивими складками. Усі шість каріатид розміщені так, що вони стоять обличчям в один бік. Каріатида Ерехтейона витесані з мармуру, але одна із них — копія з цементу, бо оригінал на початку XIX ст. було перевезено до Британського музею. Визначною пам'яткою цього храму також є витончені орнаменти, а також оздоблення стін та стелі.

Парфенон

Головною пам'яткою всього ансамблю був і залишається Парфенон — найбільша й найвідоміша споруда в цьому ансамблі, що його

називають «гімном» Древньої Греції й «красою простоти».

Цей храм також був присвячений богині Афіні. Але цього разу вона виступала у вигляді Афіни-Парфенос або Афіни-діви. Звідси й назва храму.

Споруджений архітекторами Іктіном і Каллікратом, Парфенон прекрасно вписувався в навколишню місцевість та відрізнявся дивовижною гармонією. Це стосується його східців, зовнішньої колониadi, фронтов, фризів і метопів — квадратних плит зі скульптурами, значну кількість яких була створена Фідієм.

Парфенон вабить око ще й тим, що він завжди різний. Барви повсякчас змінюються упродовж дня а чи пір року, залежно від погоди — від сніжно-білого до темно-бежевого.

Петр Вайль

Будівлю Парфенону було споруджено з місцевого білого мармуру, але потім розфарбовано; усередині розташовувалися ще два портики з колонами. Тут же на високому постаменті стояла 12-метрова статуя Афін-дів роботи того ж Фідія. Ця статуя була виконана зі слонової кістки й золота, а не із бронзи й мармуру, як звичайно. Із чистого золота Фідій виготовив одяг і шолом богині, волосся й щит утворювали золоті пластини, а в очниці були вставлені дорогоцінні сапфіри.

«Так виник храм, — пише знаменитий швейцарський вчений-еллініст Андре Боннар, — виконаний відповідно до законів геометрії життя, і сам він здається живим, немов дерево, обтяжене плодами, вигодуване ґрунтом Акрополя».

Храм почали будувати у 447 та закінчили у 432 р. до н. е. Він оточений з усіх боків колонадою: з фасадних сторін по 8 колон, з поздовжніх — по 17. Стовбур колон

Величний Парфенон

Афіна Варвакіон. Римська мармурова копія статуї Афін Парфенос Фідія

Парфенону має таку товщину, що четверо дорослих людей, розставивши руки, ледве можуть обійняти його! Висота колон — 10,5 м.

План Парфенону дуже своєрідний. Окрім головного приміщення (наосу), де стояла культова статуя Афін, у ньому був ще особливий зал — «приміщення для дів», де юні афінянки ткали священний одяг, який дарували богині у свята. Там само зберігалася скарбниця Афінського союзу та цінні державні папери.

Фронтони Парфенону, так само як і храму Зевса в Олімпії, прикрашені скульптурними композиціями. Усі ці скульптури та рельєфи виконувалися під керівництвом Фідія.

Зрозуміло, що сюжети скульптурної окраси храму пов'язані переважно з міфами про Афіну. На головному фронтоні представлений міф про народження Афін.

Скульптурні зображення Парфенону — це справжні шедеври класичного мистецтва стародавньої Греції!

Залишається уявити собі барвисту урочисту процесію афінян на шляху, що веде від міста до Акрополя. Це дійство

Фриз Парфенону: фрагмент панафінейської ходи

Боротьба лапіфа з кентавром. Метона Парфенону

відбувалося раз на чотири роки й було присвячене Афіні. Називали його святом Великих Панафіней. А Малі Панафіней проводили щорічно. Кульмінаційний момент урочистості відбувався коло вітаря перед східним фасадом Парфенону, де передавали жерцям новий одяг для статуї Афіни.

І сьогодні дні греки, що вшановують давні традиції, влаштовують таку ж Панафінейську ходу. Священною Панафінейською дорогою вони піднімаються до Акрополю й заповнюють усю його площу й храми. Звичайно, внутрішнє оздоблення храмів не збереглося, і лише дещо можна побачити в невеликому музеї, розташованому за Парфеноном. Тією чи іншою мірою постраждали й самі будівлі храмів. Особливо це стосується тривалого періоду турецького ярма. Наприклад,

турки розібрали храм Ніки Аптерос і зробили з його блоків укриття для гармат. Однак пізніше греки знайшли майже всі блоки й склали храм заново.

Два тисячоліття простояв майже неушкодженим і Парфенон, перетворений спочатку в християнську церкву, а потім у мусульманську мечеть. Але під час однієї з воєн турків

із венеціанцями, у 1687 р., венеціанське ядро потрапило в Парфенон, де турки влаштували пороховий склад. Стався потужний вибух, внаслідок якого 14 з

Своє життя тримаю на долоні,
немов уламок мармуру із Парфенону.
Вже знаю, то не є частина храму,
камінчик той під храм
підкинули хитрючі греки,
щоб туристи не розібрали Акрополь
по каменіці.

Д. Павличко

46 колон були зруйновані. Колонаду потім удалося частково відновити, але будинок так і залишився без даху.

На початку XIX ст. лорд Ельджин, британський посол в Оттоманській імперії, під владою якої тоді перебувала Греція, купив 17 фігур, що прикрашали фриз Парфенону. Незабаром він продав їх англійському уряду, і вони були

Фрагмент фризу Парфенону: зібрання богів

виставлені в лондонському Британському музеї, як гордість його експозиції й залучаючи численних туристів. Відтоді Греція не раз заявляла свої права на мрамур Парфенону, однак офіційний Лондон відкидає навіть таку компромісну пропозицію, як створення філії Британського музею в Афінах.

Отже, часткову реставрацію Парфенону довелося робити не з оригіналів, а зі зліпків. А в останні десятиліття лютими ворогами Акрополя стали кислотні дощі, отруйний смог, які роз'їдають мрамур, перетворюючи його на гіпс. У цих умовах тим більше необхідне занесення Акрополя — еталону гармонії, природності й краси — у список об'єктів Всесвітньої спадщини.

Богиня Афіна

Назва міста Афіни й багатьох його храмів пов'язані з ім'ям грецької богині мудрості й справедливої війни, яку вважали покровителькою міста.

Міф про народження Афіни від Зевса й Метіди («мудрості») говорить про те, що все в ній, починаючи з появи на світ, було дивовижним. Інші богині мали божественних матерів, Афіна — божественного батька Зевса.

Зевс проковтнув свою вагітну дружину, бо вона (за іншими міфами, верховний бог довідався про це від Геї та Урана)

**Богиня моря, грозная Афина,
Сними могучий каменный шлем.**

О. Мандельштам

напророкувала, що після доч-ки народить сина, який стане володарем неба й позбавить його влади. Незабаром у Зевса нестерпно розболілася голова. Спохмурнів він, і, споглядаючи це, боги поквапилися розійтися, бо вони знали з власного досвіду, яким буває Зевс, коли в нього кепський настрій.

Владика Олімпу не знаходив собі місця й ледь не кричав. Тоді він послав Ганімеда за Гефестом (інші міфи стверджують, що це був Прометей), наказавши, щоб той з'явився негайно. Божественний коваль прибіг у такому вигляді, як був — весь у сажі й з молотом у руці.

Зевс наказав Гефестові вдарити його молотом по голові. Гефест зробив, як йому було наказано. Череп Зевса розколовся, і з нього з войовничим кличем вистрибнула дівка в одязі воїна й зі списом у руці та стала поруч із батьком. Очі юної, прекрасної й величної богині сяяли мудрістю.

Від потужного стрибка захитався Олімп, застогнала земля, здригнулося й закипіло хвилями море. Боги довго не могли отямитися. Гефест від подиву навіть випустив молот.

Так з'явилася ще одна богиня. Була вона майстринею й войовницею, не шкодуючи сил, працювала, щоб одягти й взути весь Олімп. Коли ж до її вуха долинав свист стріл або брязкіт мечів, вона кидала веретено, одягала військові обладунки й із мечем у руці кидалася в бойовисько.

Афіна є ніби безпосереднім продовженням Зевса, виконавицею його задумів і волі. Народившись із його голови, Афіна була мудрішою за всіх інших богів і богинь. Знаючи це, Зевс садовив Афіну поруч і радився з нею, перш ніж щось розпочати.

Про Афіну як найдавніше божество говорить її прізвисько — Паллада. У давнину вважалося, що богиня одержала його від дерев'яного ідола Палладіона, що впав з неба. Що б не означало це прізвисько, у легенді про цього ідола йдеться про Афіну як божество найдавніших часів. Більш пізні міфи приписують появу епітета «Паллада» тій обставині, що Афіна перемагає гіганта Палланта.

Афіна — одна з найголовніших фігур олімпійської міфології. За силою та мудрістю вона є рівною Зевсу. Їй віддають почесні одразу після Зевса і місце її — найближче до нього.

Атрибутами богині є змія — тварина, що персоніфікує мудрість, і сова — птах із опуклими, загадковими й, судячи з її поведінки, розумними очима. Зображення сови карбувалося на срібних афінських монетах, і кожен, хто брав «сову» в обмін на свої товари, немов би віддавав шані самій Афіні.

Гомер називає Афіну «совоокою», орфічний гімн — «строкатоподібною змією». Афіна — покровителька змій; у храмі Афіни, за свідченням Геродота, жила величезна змія — страж акрополю, присвяченого богині.

У поемах Гомера (особливо в «Одіссеї») жодна важлива подія не минає без втручання Афіни. Вона — головна захисниця греків-ахейців і постійний ворог троянців, хоча культ її існував і в Трої. Афіна — захисниця грецьких міст (Афін, Аргоса, Мегари, Спарти), її називають «містозахисницею».

Славить Палладу Афіну, опору всіх міст, починаю натхненно.
Любить вона, як і Арес, воєнну звитягу,
Битви шаленої гук, що міста обертає в руїни.
Та благоволить героям вона, що з перемогою вийшли із бою.
Слава тобі, о богине! Пошли благоденство й удачу.

Пам'яткою прославляння мудрої правительки Афінської держави, засновниці ареопагу*, є трагедія давньогрецького драматурга Есхіла «Евменіди».

У міфах Афіну часто пов'язують з художніми ремеслами, мистецтвом, майстерністю. Вона допомагає гончарам, ткалям, майстриням, а також будівельникам корабля аргонавтів. Вона навчила дівчат сукати з вовни нитки, ткати з

них полотно й при-
крашати його візе-
рунками. Юнакам во-
на показала, як об-
робляти шкіри, як
вичиняти грубу шкі-
ру в казанах і виго-
товляти з неї м'яке й
зручне взуття, іншим
дала в руки гострі со-
кири, навчивши їх
теслювати й виготов-

Зевсова донька Афіна тоді Одиссея відразу
Вищим зробила на зріст і повнішим і кучері
спорядила,
Наче тямущий митець, що золотом срібло
вкривас,
Різних умінь від Гефеста й Паллади Афіни
навчений,
Радує око тонкими утворами свого
мистецтва,
Так вона вродою плечі й чоло йому гоже
окрила.

Гомер. Одіссея. Пісня шоста

ляти меблі, третім вручила шори для баских коней, які стали віддано слугувати людям. Вона надихала скульпторів і художників, що прикрашали життя, та зберігала всі витвори. За це вони прославляли її й називали Ерганою («працівницею»), покровителькою ремісників.

* Ареопаг — вищий орган судової та політичної влади у стародавніх Афінах.

Афіна допомогла Прометею викрасти вогонь із кузні Гефеста. Її власні вироби — витвори мистецтва, як, наприклад, плащ, витканий для героя Ясона.

Афіні приписується винахід флейти й навчання грі на ній Аполлона. Одного її дотику досить, щоб зробити людину вродливою: Одиссея вона зробила вищим на зріст, наділила кучерявим волоссям, силою й привабливістю.

Однак у багатьох міфах Афіна буває досить жорстокою до тих, хто насмівився змагатися із нею, наприклад, в умінні ткати. Арахна, дочка Едмона, яка хотіла перевершити Афіну в цьому мистецтві, поплатилася за зухвалість. Ось як про це розповідає Овідій у поемі «Метаморфози».

Паллада

С кудряво-золотистой головы

Сняв гордый шлем, увенчанный Горгоной,
Ты мчишь свой челн в залив темно-зеленый,
Минуя риф и заросли травы.

Борис Садовский

Афіна, що спирається на спис. Мармуровий рельєф з Акрополя (V ст. до н. е.)

«По всій Лідії славилася Арахна своїм мистецтвом. Арахна пряла з ниток, подібних до туману, тка-

Афіна з Пірея (IV ст. до н. е.)

нини, прозорі, як повітря. Пишалася вона, що у світі немає їй рівної в умінні ткати. Якось вигукнула вона:

— Нехай приходить сама Афіна Паллада змагатися зі мною! Не переможе вона мене, не боюся я цього.

І ось, прибравши вигляду сивої, згорбленої бабусі, постала перед Арахною Афіна і сказала їй, щоб та не викликала богиню на змагання, а прагнула перевершити лише смертних, а не богів.

Упевнена у своєму мистецтві, Арахна зухвало відповіла:

— Ти нерозумна, стара! Я зумію й сама

дати собі раду. Як я сказала, так і буде. Чому ж не йде Афіна, чом не хоче вона змагатися зі мною?

— Я тут, Арахно! — вигукнула богиня, прибравши свого справжнього вигляду.

Усі низько схилилися перед дочкою Зевса і вшанували її. Одна лише Арахна мовчала.

Спалахнуло гнівом обличчя Афіни. Почалося змагання.

Велика богиня Афіна виткала на своєму покривалі посередині величний Афінський акрополь, а на ньому — свою супе-

речку з Посейдоном за владу над Аттикою. Дванадцять богів Олімпу, а серед них і батько її, Зевс-громовержець, сидять як судді в цій суперечці. Підняв Посейдон свій тризуб, ударив ним об скелю, і ринуло солоне джерело з безплідної скелі. Афіна в шоломі, зі щитом і в егіді потрясла своїм списом і глибоко встромила його в землю. Із землі виросла священна олива. Боги присудили перемогу Афіні, визнавши її дар за більш цінний. По кутах зобразила богиня, як карають людей за непокірність, а навколо виткала вінок з листя оливи.

Арахна ж зобразила на своєму покривалі багато сцен із життя богів, в яких боги виявляють себе слабкими, з людськими пристрастями. Навколо ж Арахна виткала вінок із квітів, перевитих плющем.

Найвищої досконалості була робота Арахни, вона не поступилася красою роботі Афіни, але у візерунках її проступала неповага до богів, навіть презирство. Страшенно розгнівалася Афіна, вона пошматувала роботу Арахни і вдарила її. Бідолашна Арахна не знесла ганьби: вона зсукала вірвовку, зробила петлю й намагалася покінчити із життям. Афіна звільнила з петлі Арахну і сказала їй:

— Живи, непокірна. Але ти вічно висітимеш і вічно ткатимеш, і буде тривати ця кара і в твоїх нащадках.

Афіна окропила Арахну соком чарівного зілля, і тут же тіло її змаліло, густе волосся впало з голови, і обернулася вона на павука. Відтоді висить павук-Арахна в своїй павутині і вічно тче її, як ткала за життя.

Ось така історія...»

Хоча культ Афіни був розповсюджений на всій материковій і острівній Греції (Аркадія, Арголіда, Коринф, Сікіон, Фес-

Зразу ж підвівсь Одисей із своїм
світлосяйним,
Стали виносити вони і горбаті щити,
і шоломи,
Й гострі списи. Ішла перед ними Паллада
Афіна
Із золотим каганцем і путь їм чудово світила.

Гомер. Одиссея. Пісня дев'ятнадцята

салія, Беотія, Крит, Родос), особливо шанувалася Афіна в Аттиці і в її головному місті — Афінах. Їй були присвячені землеробські свята: прохарістерії (присвяче-

ні проростанню хліба), плінтерії (початок жнив), аррефорії (зрошення посівів), каллінтерії (дозрівання плодів), шкірофорії (відведення посухи). Під час цих свят відбувалося обмивання статуї Афіні, юнаки приносили клятву на служіння богині.

У Римі Афіну ототожнювали з Мінервою. Римським святам Мінерви присвячені два великих уривки з «Фаст» Овідія.

Велика китайська стіна

Восьме чудо світу, найдовша дорога у світі, «Стіна у десять тисяч лі» (одиниця довжини лі — 576 м) — так у різні часи називали давню кріпосну стіну в Китаї — Велику стіну. І це не перебільшення. Знамените спорудження тягнеться через увесь Північний Китай зі сходу на захід від Цзяюйгуаня (провінція Ганьсу) до Ляодунської затоки.

Точна довжина стіни невідома — у різних джерелах наводять різні значення: 2250 км, близько 4000 км, понад 5000 км, понад 6000 км. Середні розміри цього грандіозного спорудження: висота від 6,6 м до 10 м на окремих ділянках, ши-

Велика Китайська стіна

рина у верхній частині 5,5 м, що дозволяло вільно проїжджати колісниці й проходити шерензі солдатів.

Навіщо ж було вибудовувати таке довге укріплення?

У III ст. до н. е. на території Китаю в результаті завзятої міжусобної боротьби невеликих царств (цей період відомий у китайській історії як Чжаньго — «царств, що борються»)

Той, хто вчиться не замислюючись,
блукатиме манівцями. Той, хто мудрує, не
прагнучи навчитися, — потрапить у скруту.
Конфуцій

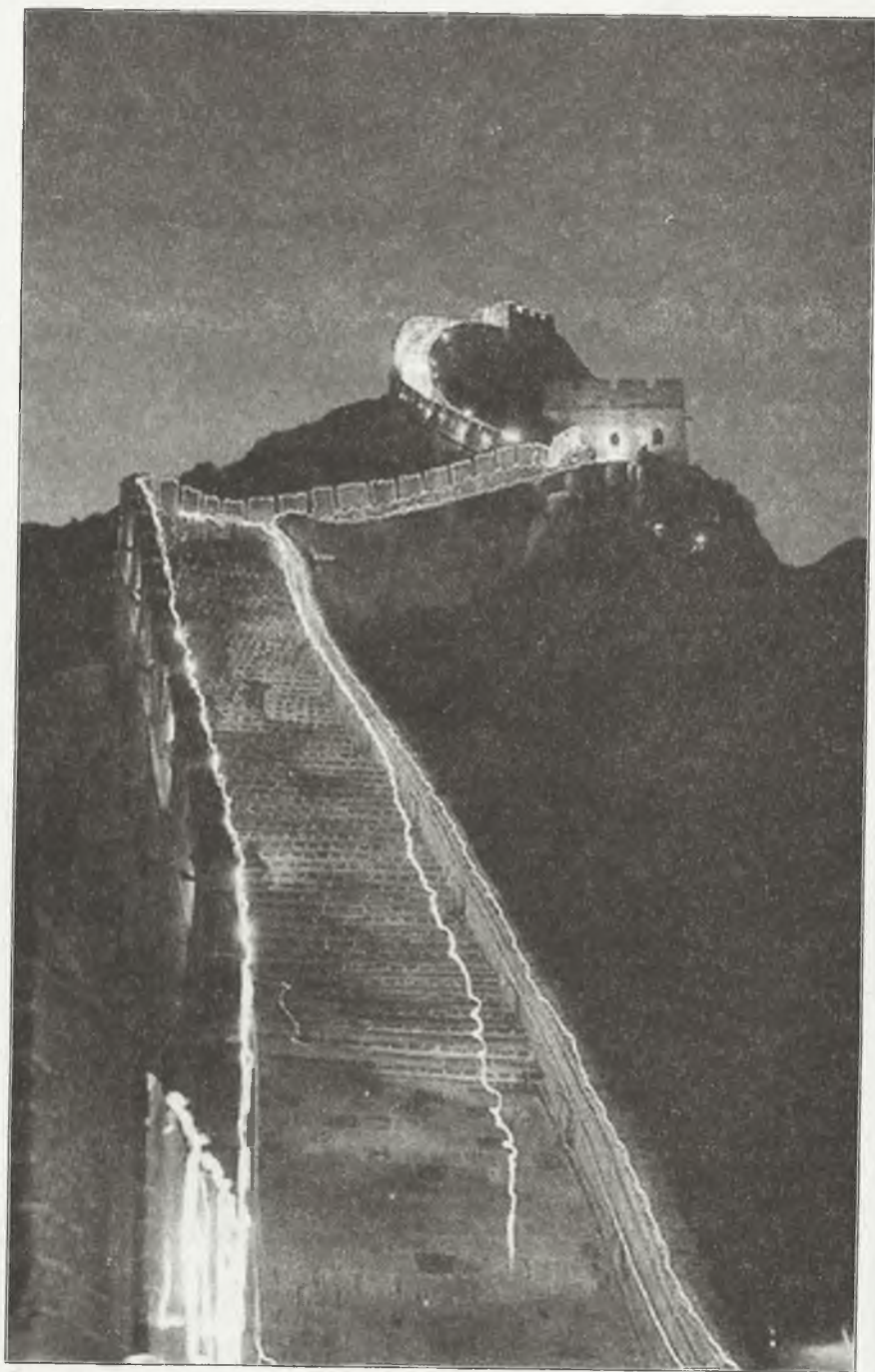
переможцем виявилася держава Цинь, розташована на північному заході Китаю. Її правитель Ін

Чжен, оголосивши себе Першим імператором — Ши-хуанді, об'єднав під своєю владою Китай. Після цього його ім'я увійшло в історію як *Цинь Ши-хуанді*.

На цей період культура й майстерність у Китаї досягли порівняно високого рівня. Широке застосування заліза й використання штучного зрошення дозволяли вирощувати багаті врожаї. Бронзовий посуд і вироби з білої кераміки — попередниці порцеляни — вирізнялися високою якістю. Китайці першими у світі почали вирощувати шовкопряда й виготовляти шовкові тканини. Чудова китайська архітектура й живопис, поезія й музика також надавали особливого значення культурі країни.

Із об'єднанням Китаю припинилися міжусобні війни, були скасовані внутрішні кордони, уніфіковані гроші й система мір, утворений єдиний державний апарат, установлений постійний і незалежний від урожаю розмір податків. Все це сприяло зміцненню рабовласницького ладу в Китаї. Одночасно погіршувалося становище землевласників. За податкові недоїмки на селян накладали високі штрафи. Нездатних сплачувати податки й штрафи жорстоко карали. Кількість рабів зростала: крім військовополонених та злочинців, ними ставали неспроможні боржники, що розорилися, бідняки, родичі й сусіди злочинців.

Перший імператор збудував велике місто на річці Вейхе — Сяньян. Для того щоб прикрасити вхід в імператорський палац 12 величезними статуями, по всій країні збирали й пе-

Велика китайська стіна у сутінках

реливали бронзову зброю. Багато коштів — грошових та людських — вимагало будівництво. А Цинь Ши-хуанді затіяв ще одне.

Ще в V—IV ст. до н. е. для захисту від нападів племен кочівників на півночі Китаю зводилися довгі стіни. Перший імператор задумав з'єднати ділянки вже існуючих стін в одне грандіозне укріплення уздовж усього північного кордону ім-

Кращий правитель той, про існування якого народ просто знає. Дещо гірші ті правителі, котрі прагнуть любові і восхвалення. Ще гірші ті, котрих народ боїться. Але найогидніші геть за всіх ті, що їх народ зневажає.

Лао-цзи

перії. Виконання цієї масштабної ідеї досягалось нелюдськими методами. Будівельники працювали зі світанку до пізньої

ночі. Багато хто лягав спати прямо на стіни. Робота тривала за будь-якої погоди. Почалося це, ймовірно, у 221—220 рр. до н. е.

Оскільки будували далеко від багатих землеробських районів, постачання продуктами було нерегулярним, годували будівельників грубою їжею, та й її було обмаль. Через непосильну працю, погане харчування, епідемії та жорстокі покарання смертність серед робітників була дуже високою, а потреба в робочій силі зростала. За дрібні провини вільних жителів Китаю перетворювали в державних рабів і гнали на будівництво.

Величезна кількість робітників не витримувала тяжких умов і гинула. Їхні трупи разом із ґрунтом заповнювали внутрішню частину стіни. Широко відома легенда про Мен Цзянь. Її чоловік брав участь у будівнанні стіни. Якось Мен приснився дух її чоловіка, що просив про допомогу. Хоробра Мен вирушила в далеку подорож до стіни, де довідалася, що її чоловік загинув від непосильної роботи. Вона не змогла знайти його останки, щоб віддати належні почесні чоловікові. Тоді Мен звернулася до небес із проханням про допомогу, і боги, почувши її благання, зруйнували частину стіни. У руїнах Мен побачила безліч кісток, але вона не знала, які з них належали її чоловікові. Вона розрізала палець, і кров указала їй на останки чоловіка.

Після смерті Цинь Ши-хуанді імператори династії *Хань* (206 р. до н. е. — 220 р. н. е.) намагалися зберігати стіну в належному стані й ще більше подовжили її. І надалі перебу-

При зустрічі із гідною людиною думай про те, як із нею дорівнятися. При зустрічі із нищою людиною придивляйся сам до себе й сам себе суди.

Конфуцій

дова й зміцнення стіни вимагали чимало часу й сил.

Останнім важливим етапом у її будівництві став період

правління імператорів з династії *Мін* (1368—1644). З ділянок стіни, зведених за династії Мін, найкраще збереглися ті, що були складені з каменю. При їхньому будівництві землю вирівнювали й на неї укладалася підпора з кам'яних брил. На цьому фундаменті поступово зводили стіну з кам'яним облицюванням, заповнену усередині сумішшю з дрібного каменю, землі. Коли спорудження досягало потрібної висоти (а стіни періоду Мін мають висоту в середньому 6 м і товщину 7,5 м біля підпори й 6 м на гребені), зверху укладали цеглу. Якщо нахил був меншим 45°, цегельний поміст робили плоским, при більшому нахилі кладку вели сходами.

Велику китайську стіну добудовували й протягом наступних століть. У XV—XVI ст. навколо колишніх стін і веж були

Люди за старих часів не любили багато говорити. Вони вважали ганьбою для себе не встигнути за власними словами.

Конфуцій

зведені потужні кам'яні укріплення. У фортецях біля стін охороняли кордони постійні гарнізони,

запалюючи у випадку небезпеки сигнальні багаття на вежах.

Цікаво, що у 1996 р. з американського космічного корабля «Індевор» вдалося знайти в пустелі на відстані 700 км на захід від Пекіна під шаром піску раніше невідомі ділянки стіни. Вони були частково зруйновані, частково занесені піском, тому про їхнє існування нічого не знали. Таким чином, питання про реальну довжину стіни дотепер залишається відкритим.

Протягом багатьох сторіч Велика китайська стіна служила міцним оборонним рубежем для захисту імперії від вторг-

нень чужоземних завойовників. Зрозуміло, у наш час вона втратила це значення, але продовжує залишатися чудовим пам'ятником мистецтва давніх інженерів, грандіозної праці сотень тисяч будівельників і свідчить про високий рівень культури, науки й будівельної справи стародавнього Китаю.

Римський Колізей

«Місто, в яке ведуть усі дороги», «місто на сімох пагорбах» — усе це Рим, чудове місто з багатовіковою історією. Геть усе минуле нинішньої Італії сконцентрувалося в ньому — від часу становлення Римської імперії до наших днів. Важко порахувати всі пам'ятники, храми, арени, важко зрозуміти велич Рима, але не можна не захоплюватися його красою.

Римський Колізей є одним із найвідоміших архітектурних споруджень у світі. Саме до Колізею прагнуть усі, хто вперше відвідує Рим, щоб своїми очима побачити грандіозний амфітеатр* і ще раз згадати його дивну давню історію.

Будівництво Колізею було розпочато в 72 р. імператором Веспасіаном і завершено у 80 р. його сином Титом.

Урочистості з нагоди відкриття Колізею тривали сто днів. Саме про ці дні писав Діон Кассій: «...Билися один з одним четверо слонів, було вбито близько 9 тисяч тварин, домашніх і диких; [...] жінки, щоправда, не знатні, брали участь у їхньому забитті... Протягом ста днів давалися вистави».

За час свого існування Колізей побачив багато чого: бої гладіаторів**, полювання на хижих звірів, яких привозили з далеких країн, морські бої, для проведення яких арена заливалася водою. І нарешті, Колізей був місцем мучеництва перших християн.

Знамениті гладіаторські бої римляни перейняли у греків та єгиптян, ці бої і прийняли релігійний характер жертво-

* Амфітеатр (у давньоримській архітектурі) — відкрите кругле або еліптичне спорудження для видовищ, у якому місця для глядачів розташовані уступами навколо арени.

** Гладіатори (від лат. *gladius* — меч) — у Стародавньому Римі професійні бійці.

Чудовий амфітеатр у сучасному Римі

приношень богу війни Марсу. Спочатку гладіаторами були військовополонені й засуджені до страти. Закони давнього Риму дозволяли їм брати участь у гладіаторських боях. У випадку перемоги на отримані гроші можна було викупити своє життя. Були випадки, коли громадяни, відмовившись від своєї свободи, ставали гладіаторами в погоні за славою й грошми.

Озброєння під час боїв було різним: щит і меч, сітка й тризубець. Гладіатори утримувалися й навчалися під суворим контролем у спеціальних школах.

Жорстокі й криваві бої гладіаторів викликали відразу в греків, але римляни сприймали їх із задоволенням.

Є варварство двох видів: одне передусе вікам освіти, друге наслідуює їм.

Б. Констан

Для того щоб стати гладіатором, необхідно було прийняти присягу й оголосити

себе «юридично мертвим». З цього моменту бійці вступали в інший світ, де панували жорстокі правила. Перше з них — мовчання: гладіатори висловлювалися на арені жестами. Друге — повне дотримання так званих правил честі. Наприклад, гладіатор, який упав на землю й усвідомив свою повну поразку, був зобов'язаний зняти захисний шолом і підставити горло під меч супротивника або ж устроити свій ніж у власне горло. Жакливі правила!..

Чотири основних входи до Колізею дозволяли швидко виходити на арену, а через 80 арок усього за 10 хвилин можна було опинитися на пронумерованих глядацьких місцях. Часто глядачі проводили тут кілька днів поспіль, тому приносили з собою їжу з дому. У середньому Колізей міг вмістити близько 50 тисяч чоловік, але могло ввійти до 68—70 тисяч.

Імператор Тит

Перед входом на стадіон безкоштовно роздавали борошно для випічки хліба. На верхніх рядах Колізею сиділи раби, що керували спеціальними підйомниками (нині ми б сказали — ліфтами). Усього в Колізеї було 36 таких «ліфтів». А ще вище за рабів розташовувалися моряки імператорського військового флоту. Вони прилаштовували величезне ляне полотно згори таким чином, щоб арена залишалася завжди відкритою, але у випадку дощу або сильної спеки можна було б напнути тент. Для цього тут була споруджена складна конструкція, що складалася з 240 стовпів, що підтримували гігантське полотнище. Сліди цих пристроїв дотепер видно в стінах пам'ятника.

Зовні Колізей являє собою чотириярусну будівлю, прикрашену пілястрами (пласкими прямокутними виступами в стіні) трьох архітектурних стилів: доричного, іонічного, коринфського. (Якщо особливості цих стилів вас цікавлять, радимо вам звернутися до спеціальної літератури з архітектури та її історії.)

...За знаком розпорядника заgrimіли труби. Ось починається битва, зразок якої можна знайти тільки на справжній війні. Мечі напереваги, щити попереду, і — пил здійснювся густими клубами. Двоє гладіаторів привернули особливу увагу публіки. Боротьба точиться з перемінним успіхом, і серця кількох тисяч глядачів то трепетно й томливо завмирають, то знову починають калатати, як у жарки лазні. От і наблизився, нарешті, рокований кінець. Один із гладіаторів кидається назустріч підставленому щиту свого ворога й гепає по ньому так, що цим ударом можна було б відкинути далеко навіть бика. І — щит розлітається! Тоді переможець підскакує до свого обеззброєного ворога й пронизує його коротким мечем по самісіньке руків'я. Кров хлеще із рани потоком, і бідолаха падає ницьма...

Колізей — це спорудження, у якому виявився основний принцип римської архітектури: застосування арок і склепінь. Давні римські монети свідчать, що в арках другого й третього поверхів, які тепер порожні, колись стояли статуї.

Римські будівельники широко використовували бетон.

Майже повністю з бе-

А. Ф. Лосєв

тону побудований знаменитий Пантеон (II ст.), купол якого діаметром 43 м зберігався неушкодженим до середини XIX ст. З бетону будували фортеці, мости, акведуки, дороги тощо. З бетону було споруджено і фундамент Колізею глибиною в 5 м. Довжина загальних осей будинку — 156 і 188 м, висота зовнішньої стіни — 48,5 м.

Ім'я архітектора, якому належить проект амфітеатру, невідоме, але припускають, що ним був Рабірій, який став згодом автором палацу Доміціана.

На майданчику перед амфітеатром стояла тридцятиметрова бронзова статуя Нерона під назвою Колос; припускають, що назва Колізей — великий, колосальний — походить саме від цього Колоса. Всі аркові прольоти другого й третьо-

Колізей сьогодні

го поверхів були прикрашені статуями, які не збереглися до наших часів.

Усередині амфітеатр уміщав, як згадувалося вище, близько 50—70 тисяч глядачів, що розміщувалися на його сходах в залежності від класу та соціальної приналежності. Існувало три розряди місць: «подіум», що вважався першим розрядом, де сиділи представники найвищого класу й де перебувала ложа імператора; друга категорія місць, у центрі, була відведена для «цивіс» — громадян, що належали до середнього класу, а в третій, «сумі», мав сидіти простий народ. Існувала, ймовірно, ще й четверта категорія місць, відведених для жінок.

Під ареною була ціла система кліток, галерей, складських приміщень, роздягалень і підвалів, які виявлені завдяки проведенню розкопок. Мова йде про цілий ряд приміщень, де зберігалися різні предмети й механізми та утримувалися тварини до й після видовищ. Як уже говорилося, основними видовищами тут були бої гладіаторів та полювання на тварин, але на арені відбувалися також і виступи фокусників, спортивні змагання, кінні турніри й морські битви — навахії.

Ігри проводилися з нагоди знаменних дат, щорічних свят і надзвичайних подій. В одних випадках це відбувалося в дні народження імператора й святкування історичних подій, а в інших — у результаті здобутої перемоги. Варто сказати, що похорони теж були приводом для проведення таких ігор.

В оголошеннях, що випускалися у цих випадках (едиктах), указувався порядок проведення ігор, підстава, за якої вони влаштовувалися, і день їхнього початку. У такі дні за допомогою складного механізму й використання численної підібраної робочої сили над сходами піднімали величезний багатобарвний тент із шовку й льону.

Ареною Колізею користувалися ще довго. Гладіатори виступали тут до 405 р., поки не вийшов наказ імператора Гонорія, що заборонив ці розваги, а остання вистава (цькування звірів) відбулася в 526 р.

У ранній християнській традиції Колізей асоціювався з катуваннями перших християн, тому не дивно, що після припинення цих видовищ будівля була покинута й згодом перетворилася на гігантську каменоломню. Тільки на початку доби Ренесансу (XIV—XV ст.) було почато спроби призу-

Мозаїка із зображенням гладіаторського бою

Мозаїка із зображенням гладіаторського бою

пинити його руйнування, а в середині XIX ст. проведені перші ремонтні роботи.

У Римі влаштовувалися й інші популярні розваги, теж небезпечні, але без смертельного результату. Вони подобалися римлянам іноді більше, ніж видовища в Колізеї. Перше місце серед них належало перегонам на колісницях, які проходили в цирках — на стадіонах підковоподібної форми. Із трьох римських цирків найстаршим і найбільшим був Циркус Максимус, побудований в улоговині на захід від Палатинського пагорба. У своєму остаточному вигляді, якого він набув за часів імператора Траяна, Циркус Максимус уміщав більше 250 тисяч глядачів!

Велетенський остов, яким ми милуємося донині, — це те, що залишилося від руйнівної сили стихії (Колізей був пошкоджений землетрусами) і людей, які перетворили його в невичерпне джерело будівельного матеріалу й мармуру для прикраси своїх палаців.

Статуї острова Пасхи

Відкриття чудового острова

Клаптик землі посередині Тихого океану — батьківщина унікальних скульптур. Величезні кам'яні статуї, які на ньому було знайдено, є однією з найбільших світових загадок.

Кажуть, що острів Пасхи — один з найвідлюдніших куточків світу. Цей крихітний острівець, що розташований на відстані майже 2 000 км від найближчого острівного сусіда й більше ніж удвічі віддалений від значних частин суші, простягнувся в довжину на 25 км. Усе, що з ним пов'язане, вкрито таємницею. Звідки прибули його перші мешканці? Як вони взагалі знайшли цей острів? І навіщо і як зробили більш ніж 600 гігантських кам'яних статуй?

Першими європейцями, що ступили на острів у Великодню неділю 1722 р., вважають голландських моряків, які й дали острову відповідну назву. Інші (місцеві) назви цього острова — Рапа-Нуї («Велике весло»), Те-Піто-о-Те-Хенуа («Пуп Всесвіту»), а також Мата-Кі-Те-Ранге («Око, що дивиться в небо»).

Кам'яні ідоли острова Пасхи

Перше, що кинулося в очі командувачу голландців адміралу Якобу Роггевену, були сотні гігантських статуй, які немовби присіли навпочіпки біля самої води й вдивлялися в океанську далечінь. Зовні вони були схожі на величезні погруддя й склалися з голів, що розмістилися на маленьких кам'яних тілах. Висота деяких з них досягала 12 м. «Ці кам'яні зображення вразили нас, бо ми не могли зрозуміти, яким чином цей народ, що не має ні товстих міцних колод для виготовлення якихось пристроїв, ні міцних канатів, зміг все-таки спорудити такі статуї», — писав потім Я. Роггевен.

У 1770 р. на острів Пасхи прибула група іспанців з Перу. У той час населення острова становило 3 000 чоловік. Усього чотири роки потому під час свого другого тихоокеанського плавання капітан Джеймс Кук нарахував там близько 600—700 чоловіків і всього 30 жінок. На початку XIX ст. чисельність населення почасти відновилася, але в 1862 р. знову різко скоротилася, коли перуанський уряд спровадив у рабство на материк 1000 чоловіків.

З великої відстані острів спочатку здався нам піщаним; але виявилось, що те, що ми прийняли за пісок, насправді було висохлою травою, сіном або іншою вигорілою рослинністю. Загальний пустельний вигляд робив враження крайньої бідності й безплідності.

Я. Роггевен

Історичних записів про острів Пасхи не велося, і зі зміною поколінь усні розповіді про традиції й культуру остров'ян

ставали усе більш розпливчастими. І хоча на острові була виявлено безліч дерев'яних дощечок («ронго-ронго») з вирізаними на них піктограмами, ніхто не міг розшифрувати ці символи.

Аборигени розповіли капітанові Дж. Куку, що змінилося 22 покоління відтоді, як вождь Хоту Матуа привів їхніх предків на цей острів, але вони не могли сказати, звідки. З цього приводу існують різні гіпотези. Відповідно до першої, висунутої в 30-і рр. XX ст. Альфредом Метроксом, предки остров'ян прибули сюди з інших полінезійських островів, розташованих на заході. Частина археологів схиляється на користь такого припущення, адже між культурами острова

Пасхи й інших островів полінезійської групи існує безліч подібних рис.

Друга гіпотеза була запропонована видатним норвезьким археологом, антропологом та мандрівником Туром Хейердалом. Він помітив фізичну схожість між високоголовими статуями острова Пасхи й деякими народностями Південної Америки. Хейердал стверджував, що основний сільсько-господарський продукт, що вирощували на острові, — солодка картопля, — міг бути завезений сюди лише з району Амазонки, адже природне поширення бульби на такі відстані малоймовірне.

У свій час Т. Хейердал написав велику наукову працю, що доводила американське походження полінезійців, але в ученому світі спочатку ніхто не звернув уваги на його роботу. Чи можна серйозно говорити про переселення індіанців на острови Полінезії, якщо вони не мали у своєму розпорядженні ніяких суден, окрім примітивних плотів! Це було головне заперечення. І Хейердал дійшов несподіваного рішення: він сам доведе, що на перуанському плоті можна

Статуї-моаї на постаменті (аху)

перетнути Тихий океан. Так виник задум про найцікавішу наукову експедицію.

Під керівництвом Хейєрдала зі спеціально підібраних дерев було збудовано пліт, що одержав назву «Кон-Тікі» — за ім'ям легендарного вождя, який, за припущенням Хейєрдала, відкрив Полінезію приблизно у 500 р. Експедиція розпочалася 28 квітня 1947 р. Подорож була дуже цікавою, але й важкою. (Радимо вам обов'язково прочитати чудову книжку «Подорож на “Кон-Тікі”», яку Хейєрдал написав по закінченні цієї мандрівки!) У серпні екіпаж з шістьох молодих дослідників ступив на тверду землю острівця Рола-Нуї — можливість перетнути океан на стародавньому плоті була доведена!

Проте можливість дістатися до островів — це ще не повне доведення гіпотези Хейєрдала. Треба знайти ще багато доказів для підтвердження такої наукової думки.

Загадки статуй та цивілізації рапануйців

Ким би не були остров'яни, вони залишили після себе чудові кам'яні статуї. Вивчивши їх, інші предмети культури остров'ян, а також піддавши аналізу фрагменти давніх легенд, вчені виділили в історії острова три культурних періоди.

У ранній період, приблизно з 380 р. н. е., більшість статуй, витесаних з вулканічного базальту, зображували уклінні людські фігури. У другому, або середньому, періоді, що почався близько 1100 р., статуї, що стали своєрідною «візитною карткою» острова, набули більш рельєфних обрисів. Це й були *моаї* — зображення верхньої частини тіла людини, зі стилізованими головами, інкрустованими очима й подовженими вухами. Статуї розташовувалися на кам'яній платформі-підставці, яку називали аху, що підтримувала до 12 фігур. Через століття з'явилися статуї ще більшого розміру, з червоними шапками (пукао) на головах. Як вважають, ці статуї зображали вождів, обожнених після їхньої смерті.

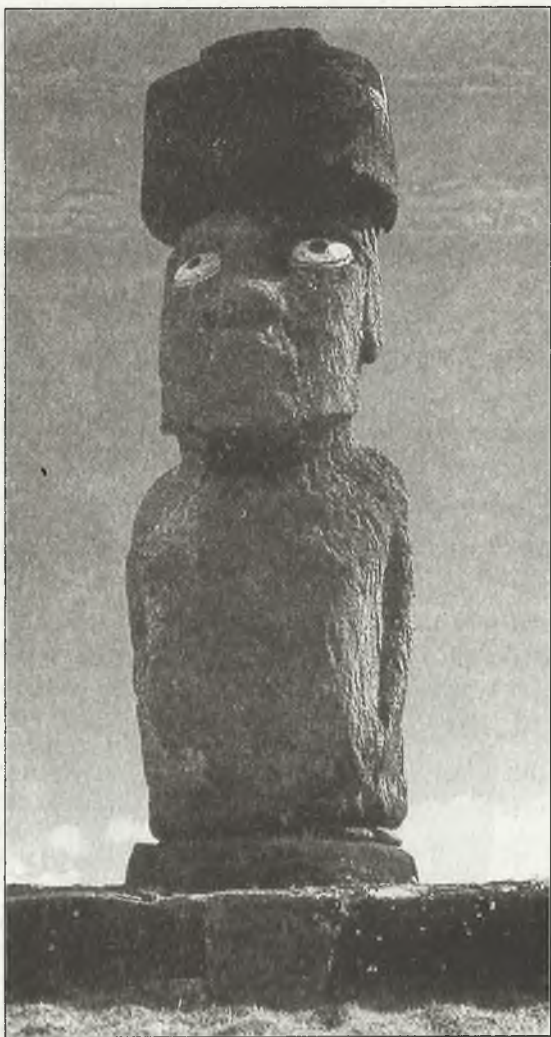
Приблизно в 1680 р. почався третій, або пізній, культурний період, який, очевидно, збігся з початком війни між двома народностями, що населяли острів. Швидше за все,

вона почалася, коли на острові залишилося мало дерев: ні з чого було будувати нові човни, та й ґрунт став біднішим. Коли запаси провізії виснажилися, вибухнула війна між пануючими на острові «довговухими» — родом, можливо, з Південної Америки — і підлеглими їм «коротковухими» з Полінезії, які, зрештою, й перемогли. Легенда говорить, що жінок і дітей брали в полон і поїдали. Це й пояснює, чому капітан Кук виявив на острові так мало жінок.

Війна й голод часто згадувалися мандрівниками, які відвідували острів у

XIX ст. Становище там покращилося лише після приєднання до Чилі в 1888 р.

Дотепер величезну загадку для істориків становлять ці величезні статуї, що заповнили острів. У результаті декількох натурних експериментів було доведено, що полінезійці за допомогою примітивних технічних засобів все-таки могли б транспортувати статуї з каменоломень до місця їх установки на березі океану.

Моаї «з очима»

Моаї з «шапкою»

Дослідник острова Пасхи Франсіс Мазьєр докладно описав можливий процес створення статуй (він називає рапануйців, які це робили, скульпторами):

«Група приблизно з п'ятнадцяти каменотесів розпочала обробку оголеної породи під орудою головного скульптора. За допомогою рубил із твердого каменю, знайденого у тому самому кар'єрі, каменотеси вирубували породу по контуру, позначеному отворами, пробитими головним скульптором щокожні 10 см. Цей ескіз окреслював форму й розміри майбутньої скульптури.

Бувало й так, що скульптуру вирубували з урахуванням рисунка оголеної породи, іноді її доводилося витягати зі справжнього грота.

Найважче було пробити обабіч проходи від 80 см до 1 м завдовжки й 1,5 м углиб.

Зробивши проходи, майстри починали виготовлення моаї. Розміри їх були завжди дуже точні, і головний скульптор сам пробивав отвори, що визначали місцезнаходження майбутньої статуї. Іноді, відколовшись від брили, статуя падала на уламки каменю, кришачись при цьому, і тоді робота припинялася. Тут, у кар'єрі, виднілося багато незавершених і пошкоджених статуй.

Після того як обличчя, вуха й тулуб були готові, починалося найвідповідальніше — відокремлення скульптури від основної породи.

Скульптори зусібіч буквально вигризали породу навколо усього громаддя, аж доки не залишався лише величезний спинний стовбур, схожий на кіль корабля. Найважчим було перерубити цей кіль, не пошкодивши статую.

Підійшовши близько до берега, голландці, на свій подив, побачили людей, яких сприйняли за примітивних представників культури кам'яного віку. Ці люди лежали ниць на землі, головою убік висхідного сонця; перед величезними людиноподібними статуями були запалені багаття. На головах величезних ідолів були підняті грандіозні циліндри з червоного каменю. Сотні таких скульптур піднімалися над безлісним островом, де не було видно навіть дерев, які могли б бути використані для транспортування й підйому статуй. Цих смиренних ідолопоклонників та їх розкидані всюди величезні монументи оточувала позбавлена рослинності кам'яниста рівнина з рідкими клаптиками обробленої землі, де росли батати й банани. Над ними піднімалися зарослі травою й папоротями схили погаслих вулканів, мертві кратери яких були єдиними на острові сховищами прісної води. З усіх боків острівця в море обривалися стрімкі скелі, на які обрушувався прибій...

Ми встановили, що зазвичай породу прорубували зусібіч, пробиваючи таким чином заглибини для кам'яних опір. Поступово велета відокремлювали від скелі і нарешті клали на ложе з гальки.

Філігранна обробка спини й тімені могла бути закінчена лише після встановлення моаї коло підніжжя скелі. По тому його ретельно полірували уламками корала. Так було виготовлено чимало дивовижних скульптур».

Тур Хейердал

Кам'яні голови на схилі

У місцевих легендах сказано, що «голови самі йшли до океану». І дійсно, під час експериментів установлені вертикально голови розгойдували мотузками за верхню частину й поперемінно просували вперед праве й ліве плече кам'яного погруддя, що на сторонніх спостерігачів справляло враження «самостійної ходи». Проте й дотепер тривають суперечки щодо призначення кам'яних голів: чому частина статуй була полишена у каменоломні, навіщо самі будівельники повалили частину вже встановлених статуй, а на деяких із тих, що залишилися стояти, поставили кам'яні «шапки»?

Новітні дослідження археологів і палеонтологів, озброєних сучасними фізичними методами дослідження, виявили таке. Радіовуглецеве датування* показало, що перші сліди діяльності людини на острові з'явилися близько 400 — 700 рр. Пік спорудження статуй припадає на 1200 — 1500 рр., пізніше їх майже не зводили. За археологічними знахідками можна оцінити численність населення: найпоширеніша оцінка — 7 тисяч чоловік, хоча деякі говорять і про 20 тисяч, що при розмірах острова й родючості його ґрунтів не здається неімовірним.

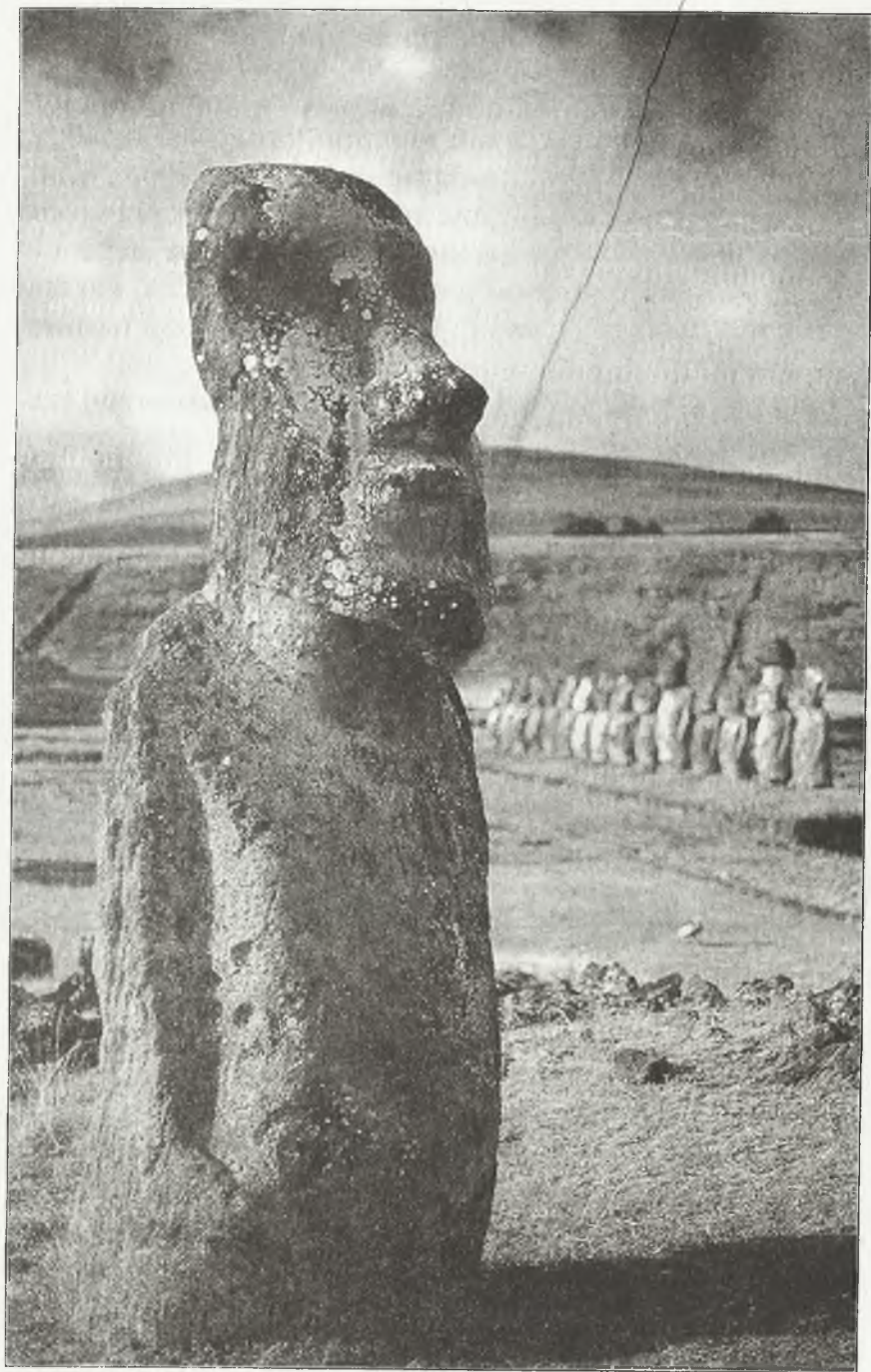
За участю нинішніх остров'ян проведені археологічні експерименти, що показують, яким чином могли вирубатися й перевозитися кам'яні статуї. Виявилось, що за рік двадцять чоловік, використовуючи тільки кам'яні долота, можуть виготовити навіть найбільшу статую зі знайдених на острові. При наявності достатньої кількості колод і канатів бригади в кілька сотень людей могли вантажити статуї на дерев'яні полози, тягти їх по дерев'яних «рейках» або котках, а потім піднімати у вертикальне положення за допомогою важелів з колод.

Канати могли виготовляти з волокон невеликого місцевого дерева пау-пау. Але пау-пау нині досить рідко зустрічається на острові, а для перевезення однієї статуї потрібні були б сотні метрів канату. Можливо, раніше тут вистачало дерев?

На це питання може відповісти палінологія — наука, що вивчає деревний пилок, похований у шарах опадів у болотах і ставках. Вік кожного шару можна визначити за допомогою радіовуглецевого аналізу. Вивчаючи під мікроскопом пилок, знайдений у цих шарах, можна довідатися, які рослини цвіли тут у минулі століття. Цю роботу недавно виконали Джон Флендлі й Сара Кінг.

Виявилось, що колись острів Пасхи виглядав зовсім інакше. Спочатку після появи тут полінезійців острів був покритий могутнім субтропічним лісом з різноманітними видами дерев, кущів і трав. Серед інших видів тут росли пау-пау й

* Радіовуглецеве датування — фізичний метод виявлення віку давніх залишків, який базується на відомих у фізиці закономірностях розпаду радіоактивного вуглецю — обов'язкового компонента органічних речовин.

Кам'яний велетень острова Пасхи

дерево тороміро, що були чудовими дровами. Переважав у цьому лісі особливий вид пальм, якого нині на острові немає зовсім. Нижні шари відкладень прямо-таки переповнені його пилком. Цей вид є родичем чилійської винної пальми, що досягає у висоту 25 м, а в діаметрі 180 см, яка й тепер росте на американському материкау.

Чим, крім пальмових плодів, могли харчуватися жителі острова? Розкопки, які були проведені американським археологом Д. Стедманом, показали, що тваринний світ острова був не менш різноманітним, ніж рослинний. Стедман виявив, що жителі острова Пасхи ловили рибу та полювали з гарпунами на дельфінів, але розповсюджений тут вид дельфінів живе вдалині від берегів. Отож остров'яни мали човни, придатні для виходу в океан.

...Так загинула високорозвинена цивілізація на острові Пасхи. Але цей острів — зменшена модель нашої планети. У нас теж зростає населення й зменшуються запаси необхідних для життя природних ресурсів. Ми теж часто зводимо гігантські спорудження або здійснюємо проекти, розраховані в основному на те, щоб пустити пил в очі. Якщо розвиток людства буде тривати цим курсом, уже наші діти побачать, як перестане ловитися риба в океанах, як зникнуть скарби надр, зникнуть ліси й родючі ґрунти. Нам теж нікуди переселитися — поблизу немає придатних для життя «островів».

Але є одна, зате дуже важлива відмінність нашої великої цивілізації від малої острівної. Якщо весь «банк інформації» жителів острова Пасхи складався з дерев'яних дощочок із записаними на них молитвами й переказами, а науки в них зовсім не було, у людства є бібліотеки, архіви, наукові інститути. Є й досить знань про те, як функціонують механізми, що дозволяють нам існувати на Землі. Невже в нас не вистачить розуму не ламати ці механізми? Невже загибель цивілізації пасхальців не стане для нас уроком?..

Крім дельфінів, як виявив Стедман, першопоселенці харчувалися морськими птахами. На острові гніздилося не менше 25 видів птахів, можливо, це був найбільший пташиний базар у всьому Тихому океані.

Отже, близько 1600 років тому, ступивши на берег після довгого плавання, полінезійці знайшли тут недоторканий рай, у якому було все необхідне для нормального життя. Що ж відбулося потім?

Пилок з відкладень показав, що вже

Дж. Дайамонд

через чотири століття після висадки людей нищення лісу зайшло досить далеко. У шарах відкладень з'явилося деревне вугілля — свідок випалювання лісу, а кількість пилок пальм та інших дерев почала знижуватися, поки її майже повністю не замінив пилок трав. Незабаром після 1400 р. пальми зникли повністю, і не тільки тому, що їх вирубували люди, але й тому, що пацюки не давали їм розмножуватися. У печерах на острові знайдено десятки розгризенних пацюками горіхів. Вирубувалося й дерево пау-пау, тому, зрештою, зник матеріал для канатів.

Коли на острів прибула експедиція Тура Хейєрдала на дерев'яному плоту, там залишалося одне-єдине (!), майже засохле дерево тороміро, а тепер немає і його. На щастя, екземпляри цього виду збереглися в різних ботанічних садах світу.

У XV ст. шез ліс. Люди вирубували дерева на дрова, для будівництва човнів і зведення статуй, для спорудження будинків і просто щоб розчистити місце для своїх полів. Потім зникли місцеві птахи, що розносили пилок і насіння рослин. Загинув не тільки ліс, але й більшість видів рослин, що тут росли.

Внаслідок непродуманого землеробства й масового полювання на численних колись тварин, флора й фауна острова різко збідніли, порушилася екологічна рівновага. Через зникнення великих дерев жителі острова втратили здатність будувати надійні човни для плавання в океані, і острів Пасхи виявився фактично відрізаним від іншої частини суші на сотні років. Напівголодне населення острова кілька разів починало кровопролитні війни, під час яких протиборчі клани займалися людоджерством, грабували, скидали на землю статуї своїх ворогів. Саме таку картину практично безлюдного острова і застали перші європейські мандрівники.

Остров'яни, що залишилися живими, розповіли першим європейським прибульцям, як централізоване управління змінилося хаотичним правлінням голів окремих дрібних груп. Нарешті, верховенство захопили ті, у кого була груба сила —

воїни. Острів і зараз всіяний кам'яними наконечниками списів і kindжалами, загубленими в боях XVII—XVIII ст.

Ось так загинула високорозвинена цивілізація острова Пасхи. А нам на спогад залишилися загадкові велетні, що дивляться у небо...

Піраміди майя в Чичен-Іца

Знамените храмове місто Чичен-Іца було політичним та економічним центром індіанської цивілізації майя. Визначні пам'ятки міста — піраміда Кукулькана, храм Чак-Мооля, Тисяча колон, Ігрове Поле та інші — становлять унікальний архітектурний ансамбль та композицію.

Давнє місто розташоване на відстані 1,5 км на південь від невеликого містечка Пісте на півострові Юкатан (Мексика), його площа понад 6 кв. км.

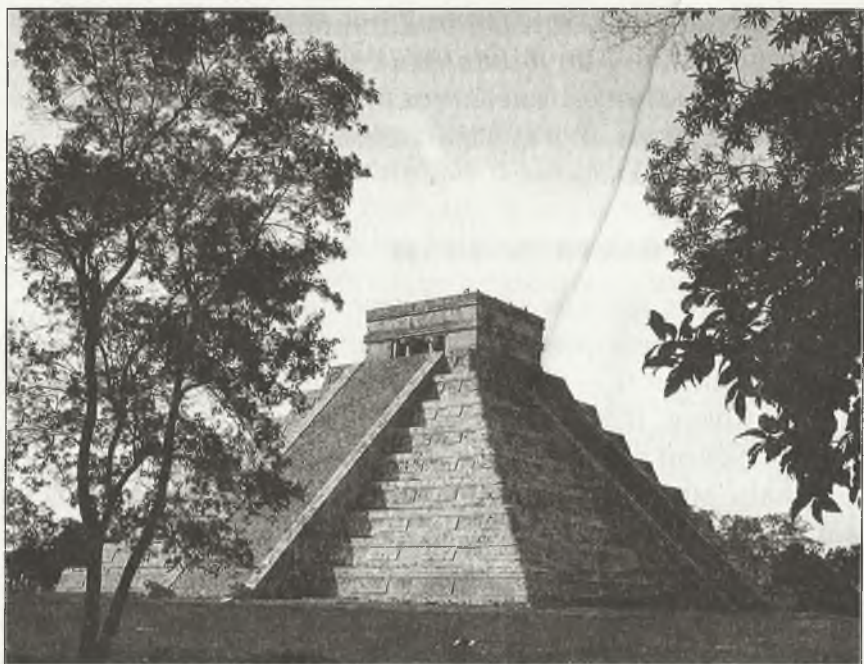
«Чичен-Іца» можна перекласти як «місце біля колодязя племені Іца», або «рот колодязя чаклунів води», або «Гирло колодязів іців» («чи» мовою майя означає «гирло», «чен» — «колодязь», а «іца» — назву племені або групи майя, що, за переказами, першим з'явилося на цій землі).

Як вважають, місто було засноване в V—VI ст. і було одним з найбільших міст майя. До кінця X ст., однак, за нез'ясованими причинами, життя тут практично припинило-

Жерці-астрономи майя усе життя проводили у спостереженнях за небесними світилами зі своїх монументальних кам'яних обсерваторій. Їм були відомі п'ять планет, вони знали сузір'я (звісно, називаючи їх по-своєму). Жерці майя навіть уміли розрахувати настання сонячних та місячних затемнень.

Майя мали свій календар, що складався із 13-денного тижня, 20-денного місяця та 365- або 366-денного року. Це був найточніший календар: зайва доба у ньому набігла б тільки через 10 тис. років. (Для порівняння: календар Юлія Цезаря давав добову похибку за 128 років; календар Омара Хайяма — за 8 тис. років; наш сучасний — за 3 тис. років.)

Будівлі, що відносяться до цього періоду, розташовані головним чином у південній частині сучасної Чичен-Іца (іноді найпівденнішу частину міста називають Старий Чичен). Потім місто було зайняте тільки теками, що прийшли на Юкатан із центральної Мекси-

Піраміда Ель-Кастільо (Кукулькана)

ки. У 987 р. н. е. у місті з'являється вождь тольтеків Топільцин Се Акатль-Кетцалькоатль, або Кукулькан. Прихід вождя тольтеків, мабуть, не був мирною подією: у написах із Чичена мова йде про вторгнення загарбників, які скинули династію майя.

З малюнків і написів у Храмі воїнів можна довідатися, як тольтеки захопили владу в країні, спочатку вигравши морську битву проти майя, а потім перемігши їх у бою на суші в якомусь місті (можливо, саме в Чичені). Здобувши перемогу, тольтеки поневолили своїх супротивників, а їхніх вождів принесли в жертву богам Сонця.

Улаштувавшись у Чичен-Іці, тольтеки й союзні з ними племена незабаром поширили свій вплив на більшу частину півострова Юкатан. Завойовники принесли з собою нові звичаї й обряди, нові риси в архітектурі, мистецтві й релігії.

Населення міста, за різними оцінками, становило від 20 000 до 30 000 жителів. У часи тольтеків формується північна частина міста. Через ріст могутності інших політичних

центрів на Юкатані гегемонія Чичен-Іци — усе більше викликала їхнє невдоволення. Правителі Чичен-Іци жадали від сусідів усе нових данин і поборів. Ситуація змінилася на початку XIII ст. — силами трьох міст (Іцмаля, Майяпана й Ушмаля) у вирішальному бою війська Чичен-Іци були розгромлені. До кінця XIV ст. місто занепало й збезлюділо.

Перше згадування про Чичен-Іцу білими людьми належать Дієго де Ланда, який писав про історію Юкатана в другій половині XVI ст.:

«Індіанці вважають, що плем'ям, яке заснувало Чичен-Іцу, правив великий вождь на ім'я Кукулькан, на честь якого головна будівля названа ім'ям Кукулькана. Кажуть, що він прийшов із заходу, але є розбіжності про те, чи прийшов він раніше, ніж плем'я Іца, чи після них або одночасно з ними. Розповідають також, що в нього не було ні дружини, ні дітей і що після його повернення його шанував в Мексиці як одного з богів під ім'ям Кетцалькоатля. І на Юкатані його теж шанували як божество через великі заслуги перед країною: кажуть, він установив там порядок, поклавши кінець заколоти, викликаному загибеллю вождів».

Є також думка, що Франсіско де Монтехо (офіційний підкорювач півострова Юкатан) намагався влаштуватися у самому місті або поруч із ним, але «дружелюбність» місцевих племен майя змусила його забратися з тих місць.

Про містечко Чичен часто згадувалося в документах колоніального періоду, однак це не викликало інтересу в археологів Старого й Нового світу аж до 1842 р., коли Джон Ллойд Стефенс і Фредерик Катервуд не привернули увагу світового співтовариства до Чичен-Іци, опублікувавши звіт про їхню дослідницьку роботу в тих місцях. Стефенс описав, а Катервуд замалював кілька будинків древнього міста, а також карту місцевості.

Між 1875—1873 рр. француз Огюст де Плонжеон почав перші археологічні розкопки в місті. Він відомий тим, що першим розкопав скульптуру Чак-Мооля і сам дав їй це ім'я.

У XX ст. наукові експедиції до Чичен-Іци тривали. Наприкінці 70-х були проведені реставраційні роботи півден-

ної й східної сторін піраміди Кукулькана (Кастільо), а в 1990—1991 рр. були відреставровані Група Тисячі колон і Ринок.

Найбільш цікавими місцями цього давнього міста зазвичай вважають піраміди.

Піраміду Кукулькана іспанською мовою називають Ель-Кастільйо (в перекладі — «Замок»). Кукулькан мовою майя означає «Пернатий змій». Вважають, що вона була збудована наприкінці першого тисячоліття (приблизно у 800 роках).

Ель-Кастільйо становить піраміду висотою 24 м, на верхньому майданчику якої розташований храм. В основі піраміди лежить квадрат зі стороною 55,5 м. Сторони піраміди чітко орієнтовані на сторони світу (північ, захід, південь, схід).

Піраміда має 9 рівнів. Її чотири сторони — це широкі сходи з 91 сходинки. Сходи північної сторони піраміди унизу по краях закінчуються зміїними головами, які є символом Кукулькана.

Якщо число сходинок помножити на число сходів і розглядати платформу на вершині піраміди, на якій стоїть храм, як ще одну сходинку, то одержуємо $91 \times 4 + 1 = 365$ — число днів у році. Цей збіг дав ученим підставу зробити висновок, що в основу піраміди було покладено принцип календаря, та й сама піраміда, можливо, мала якесь астрономічне значення.

Цікавим є також той факт, що в день весняного (21 березня) й осіннього (21 вересня) рівнодення сонце рухається таким чином, що тінь від нього, перемішуючись сходами храму, створює ілюзію руху змії сходами піраміди. Цей феномен, що триває 3 год. 22 хв., повідомляє про прихід весни й осені. Нині можна тільки припускати, що це символізувало для майя, хоча, можливо, тим, хто спостерігав це явище, здавалося, що примарний Кетцалькоатль ніби повертається до життя.

Згодом з'ясувалося, що Ель-Кастільйо був побудований поверх більш давньої піраміди. Усередину цієї піраміди можна потрапити через отвір у підлозі храму. Там були виявлені скульптура так званого Червоного ягуара (очі й плями на шкірі ягуара зроблені з нефриту, а ікла — з перламутру) і своєрідна фігура-трон, яку називають Чак-Мооль.

Чак-Мооль

Із західної сторони великої площі, у центрі якої розташована піраміда Кукулькана, знаходиться *Храм воїнів*. В основі храму лежить східчаста піраміда з підмурком 40 м x 40 м, що має чотири рівні. Перед Храмом воїнів є майданчик із чотирма рядами колон. Висота колон досягає 3 м. На більшості цих колон зображені тольтекські воїни, через що Храм воїнів так і називають.

Вважається, що колись колони підтримували дах, але нині не залишилося й сліду від даху над святилищем, що розташоване на верхньому майданчику Храму воїнів, куди ведуть двоє сходів. Лише два стилізованих змії, виконаних у вигляді колон, що символізують Кукулькана, стережуть вхід у святилище. Тут же, напроти головних дверей храму, височить чудова статуя Чак-Мооля, що тримає в руках чашу, призначену для дарунків богам, який став своєрідним символом Чичен-Іци. Цей Чак-Мооль був знайдений усередині Храму воїнів, де перебувають залишки попередньої будівлі, яка одержала назву «Храм бога дощу». Розпис на двох лавах у цьому

Колони храму воїнів

храмі являє собою зображення тольтекських правителів, що сидять на тронах у формі ягуара.

В XIX ст. Огюст де Плонжеон прочитав на стіні одного з будинків ієрогліф «Чак-Мооль» і вказівку, де треба копати, щоб знайти зображення цієї істоти. Там він відкопав статую людини, що напівлежала і тримала на животі щось схоже на

таріль. Так де Плонжеон вирішив, що це і є зображення Чак-Мооля.

На Чичен-Іці є також Мала піраміда, висота якої приблизно 10 м. Її називали могилою Верховного жерця, на її верхній площадці виявлено сім надгробків, що свідчать про поховання знатних людей міста. Усередині було виявлено вертикальний отвір, що веде до печери, де були знайдені людські останки, вироби з нефриту й безліч інших предметів, які перебувають тепер у музеях. Цю піраміду називають також Осуарі, що означає «склеп».

Чудовою пам'яткою міста є так звана Група Тисячі колон. Вона складається з трьох колонад, що оточують із трьох боків досить велику площадку. (Із четвертої, південної сторони цієї площадки розташований будинок, названий чомусь Ринок.) Західна колонада, початком якої служать колони перед Храмом воїнів, тягнеться на південь на 125 м при ширині 11 м. Інша колонада проходить уздовж південної сторони храму й також тягнеться майже на 125 м. Ця колонада, яка називається північною, нараховує 156 колон, розташованих у 10 рядів (ширина цієї колонади — 20 м). У цілому в Групі Тисячі колон переважають круглі колони. Деякі вчені вважають, що споконвічно над цими колонами був очеретяний дах, а під ним розташовувався ринок.

Надзвичайно цікавим місцем у Чичен-Іці є *Караколь*, що в перекладі з іспанської означає «равлик». Така назва — од внутрішніх сходів, що мають спіралеподібну форму, як і раковини равлика.

Це грандіозне спорудження являє собою вежу, що перебуває на подвійній платформі. Вважається, що вежа Караколя використовувалася майя для астрономічних спостережень, тому часто це спорудження називають Обсерваторією.

У даху й стінах були зроблені отвори таким чином, що дозволяли астрономам спостерігати за рухами деяких небесних тіл, особливо за Венерою. Визначною характеристикою цього будинку є його незвичайна подібність до сучасних астрономічних обсерваторій. На жаль, верхня частина вежі нині серйозно пошкоджена.

Голова молодого воїна майя з Паленки

Наприкінці — декілька слів про цю загадкову та колись розвинуту цивілізацію майя.

Майя жили самотійними й незалежними родами, головними з яких були: тутуль шпу, кокомі, канепі, печі й челі. Кожне із цих незалежних племен утворило місто-державу, також незалежну, з прилеглими землями й містечками. На чолі їх стояв правитель — «велика людина», яка обиралася довічно й мала необ-

межені права. Найдавнішими містами майя були Тікаль, Кірігуа, Іца.

Як уже говорилося, у X ст. на землі майя вдерлися мексиканські племена тольтеків на чолі з Кукульканом, які злилися з місцевим населенням та привнесли в нього свої звичаї.

У цей час створюються нові великі міста-держави — Улімаль, Майяпан і Чичен-Іца. Крім того, майя спорудили ще десятки великих міст-держав, що вражають мандрівників своїми розмірами й красою.

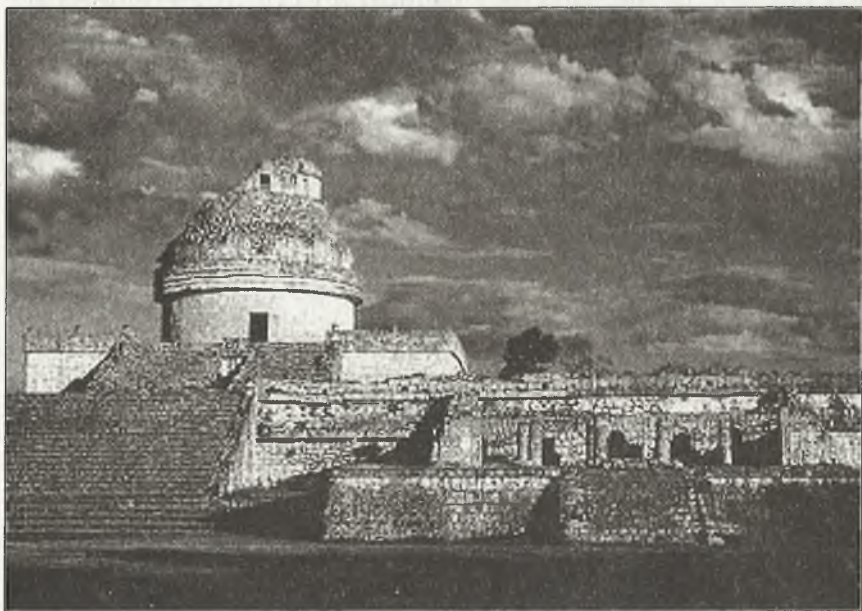
Майя споруджували чудові храми й палаци, багато з яких перевершували спорудження інших відомих племен — ацтекських та інкських. Розробки майя в галузі математики й астрономії випередили свій час на сотні років, перевершуючи

всі європейські досягнення тих часів. А багато що з них стало зрозумілим і поцінованим лише в наш час.

Досягнення в архітектурі також вражали не тільки красою, але й правильністю архітектурних форм. Але за всім стояла релігія майя. На чолі жерців стояв «князь змій». У нього була прекрасна команда помічників, які, перш ніж досягали звання жерця, одержували знання з астрономії, ієрогліфічного письма й астрології. Були для жерців навіть своєрідні «курси підвищення майстерності», де їх навчали більш досвідчені знавці.

Богами майя були Іцаїна — Бог неба, Йум-Каам — Бог кукурудзи, Шаман Ек — Бог Полярної зірки, Кукулькан — Бог вітру, Ах-Пучі — Бог смерті; і для кожного окремого дня, і навіть для цифр були в майя боги.

Жертвоприношення майя і їхні релігійні обряди були ще жажливішими, ніж у войовничих ацтеків, хоча багато в чому були схожими. Кількість жертв досягала десятків тисяч у дні великих свят і урочистостей. Усе населення міст верещало від захвату на таких ритуальних діях.

Караколь — стародавня обсерваторія майя в Чичен-Іці

Іспанці, зустрівшись із майя в 1502 р., уже через кілька років під керівництвом Франсіско де Монтехо підкорили колись велику цивілізацію. Майя, які споруджували великі міста, не змогли чинити гідного опору європейцям.

А нам із вами залишилися цікаві пам'ятки культури майя які, безперечно, викликають бажання більш докладно вивчити їхню історію.

Чудові храми

Храм Святої Софії (Айя-Софія)

У 324—330 рр. імператор Константин I став засновником міста, яке перетворилося на столицю Візантійської держави. Це місто на честь імператора було назване Константинополь. У IV—V ст. архітектура Константинополя ще зберігала зв'язки з античним будівництвом, але почали вже виникати й нові типи храмів, що відрізнялися від своїх попередників.

Шедевром світової архітектури став храм Святої Софії, що був побудований у Константинополі грецькими архітекторами Анфімієм та Ісидором за часів правління імператора Юстиніана. Візантійський літописець VI ст. Прокопій називав Анфілія найосвіченішою людиною свого часу, а Ісидора — людиною надвисокого розуму.

Собор у Константинополі — видатна споруда візантійської архітектури. Він був головною будівлею Візантійської імперії та придворним храмом імператора.

Будівництво храму тривало п'ять років. У розробці цієї унікальної споруди брали участь 100 архітекторів та близько 10 тисяч робітників.

Загальні розміри храму значно перевищували розміри римських храмів. У плані — це прямокутник зі сторонами при-

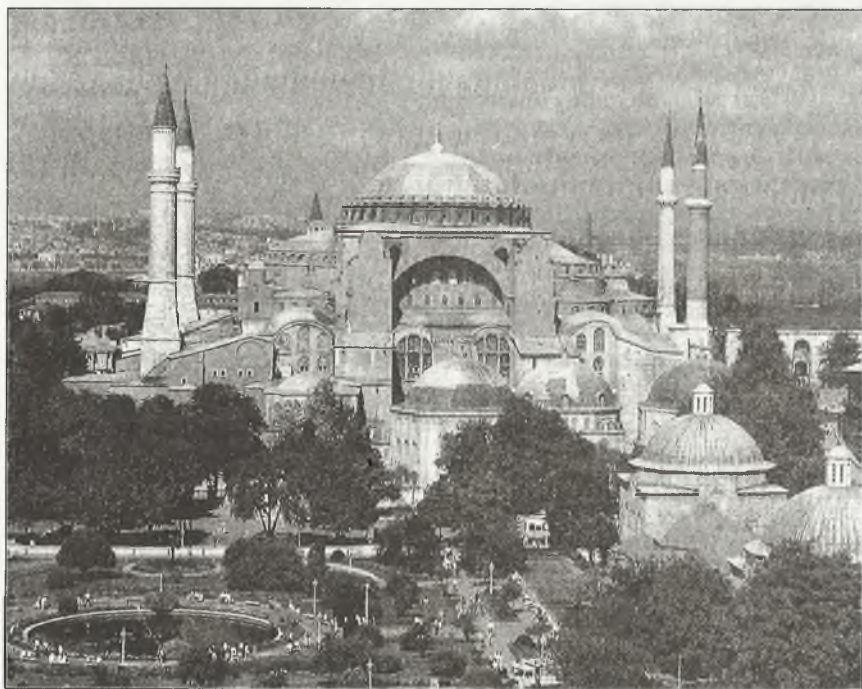
близно 75 на 70 м, у який вписано грецький хрест.

Діаметр центрального куполу храму — близько 31 м. «Здава-

Цей храм являє собою чудове видовище. Тим, хто його бачить, він здається надзвичайним, тим, хто про нього чує — неймовірним... Він увесь заповнений світлом та сонячними променями... Такий дивовижно світлий цей храм!..

Літописець Прокопій

лося, що цей купол

Загальний вигляд храму Святої Софії в нинішньому Стамбулі

не спирається на кам'яну основу, а звисає з неба на золотих ланцюгах», — писав літописець Прокопій.

Стіни храму було облицьовано величезними плитами з рожевого, зеленого, чорного, темно-сірого та білого мармуру різних відтінків. Імператор навіть намагався покрити їх золотом, але передумав: йому порадили не спокушати майбутніх правителів, які у гонців за золотом зруйнують храм.

Для цього храму було застосовано багато рідкісного каміння із залишків давніх споруд. Наприклад, із римського храму Сонця було взято порфірові колони, із ефеського храму — колони із зеленого мармуру.

Багато незвичайного було й у самому процесі будівництва: наприклад, вапно виготовляли на ячмінній воді, а до цементу додавали олію. Для верхньої дошки престолу було винайдено новий матеріал: до розтопленого золота додавали онікси, топази, перлини, аметисти, сапфіри, рубіни — усе найдорожче!

Айя-София, — здесь остановиться
Судил Господь народам и царям!
Весь купол твой, по слову очевидца,
Как на цепи, подвешен к небесам...
Прекрасен храм, купающийся в мире,
И сорок окон — света торжество.
На паруса, под куполом. Четыре
Архангела — прекраснее всего.
И мудрое сферическое зданье
Народы и века переживет,
И серафимов гулкое рыданье
Не покоробит темных позолот.

О. Мандельштам

Усім, хто бачив
храм, здавалося, що
він ніби був наповне-
ний світлом, яке про-
никало через 40 ві-
кон у нижній частині
купола. Складалося
враження, що споруда
не освітлюється
сонцем, а сама є дже-
релом світла.

Ця розкішна візантійська споруда була гордістю імператора Юстиніана. Тому у день відкриття храму, 27 грудня 537 р., імператор, під'їхавши на колісниці до головного входу, підняв руку вгору та вигукнув: «Хвала Богу, який надав мені можливість закінчити це будівництво! Я перевершив тебе, Соломоне!».

Усередині храму Айя-Софія

Залишилися спогади тих європейців, які бачили цей чудовий храм. Так, учасник хрестових походів Робер де Кларі писав: «Усередині храму були склепіння, які тягнулися навколо і піднімалися товстими і прекрасними стовпами, так що там не було жодного стовпа, який не був би або з яшми, або з порфіру, або з інших коштовних каменів...»

Французький історик І. Тен згадував: «Зі східного боку Свята Софія виявляла свої осяйні куполи, свої сто порфірних і мармурових колон, свої дорогоцінні мармури із роже-

**Софії храм переді мною блищав
Чаруючи усім громадям дорожнім**

Дж. Г. Байрон

вими трояндовими
прожилками, зелени-
ми смужками і пур-
пурними зірочками,

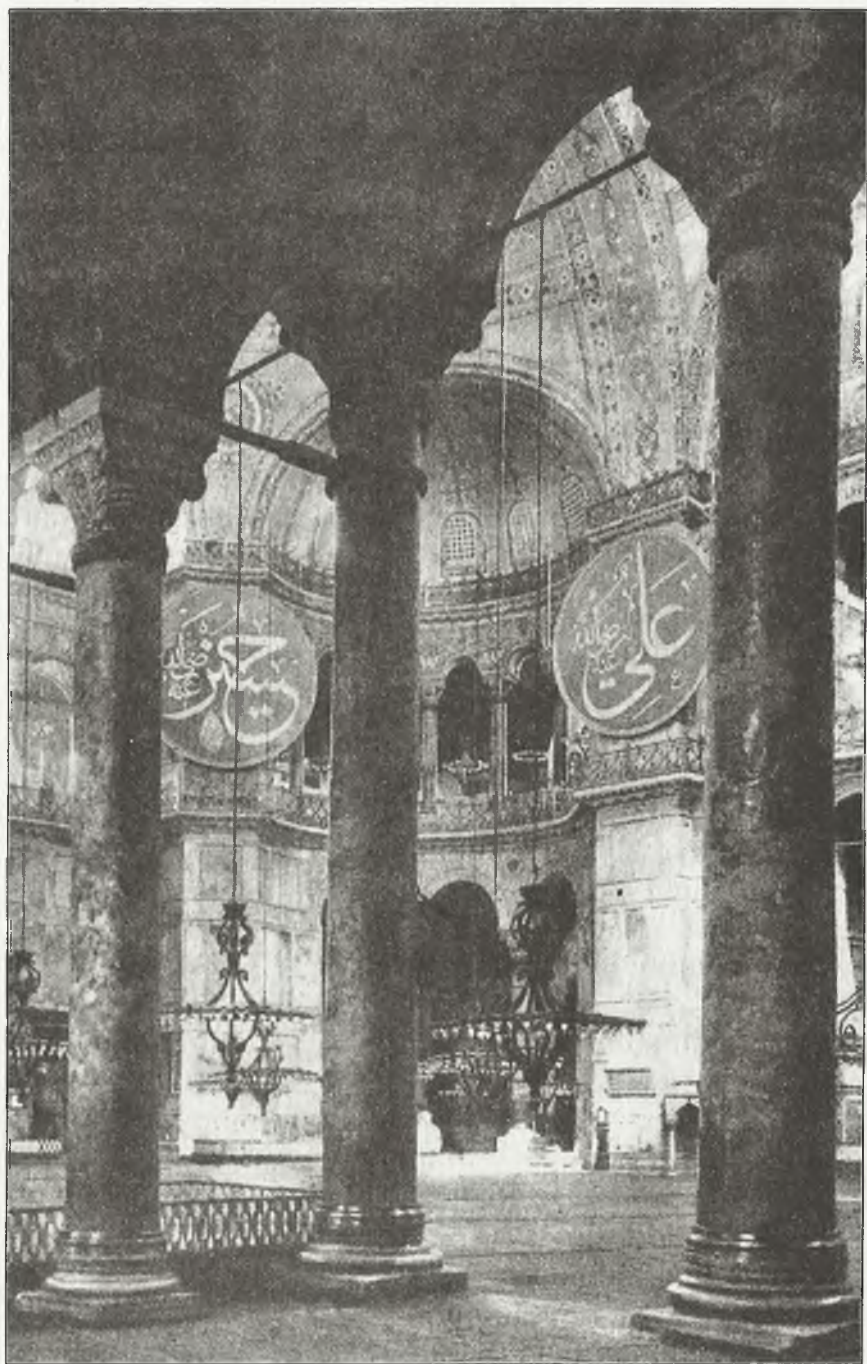
білосніжні, шафранові й сталеві відтінки яких змішувалися один з одним, як якісь азіатські квіти...»

Храм Святої Софії у Константинополі мав великий вплив на наступний розвиток архітектури. Композиція цього храму була зразком, який наслідували багато поколінь будівників.

Історія храму, як і будь-якого великого творіння, досить драматична. 1453 р. Константинополь поліг під ударами турецької армії. Через дев'яност років після будівництва під склепіння Святої Софії вступив Мухаммед II.

Кажуть, що дивна пляма, яка віддалено нагадує відбиток п'яти пальців, на колоні в південно-східній частині храму залишена рукою саме цього султана. Розглянути її досить важко — вона перебуває на висоті приблизно 6 м. За легендою, трапилося це так. У день узяття Константинополя переможець в'їхав у храм на коні, але останні захисники билися так запекло, що весь храм виявився заповнений тілами загиблих — і візантійців, і турок. По цих тілах і в'їхав Мухаммед II, але кінь злякався й устав дибки, змусивши вершника обіпертися об колону закривавленою рукою...

Можливо, це лише легенда, але відомо, що після затяжного штурму, який тривав майже два місяці, місто було повністю розграбоване й знищене. І не врятували його ні зна-

Колони Святої Софії

менитий ланцюг, що перегороджує затоку Золотий ріг, — турки перетягнули кораблі по землі, ні сам останній імператор Костянтин XI, — володар зі зброєю в руках устав на захист стін. Імперія була більше не в змозі що утримувати й захищати свою столицю.

Завойовники переробили храм на мусульманську мечеть, змінивши внутрішнє планування та оздоблення храму. Крім того, до основної будівлі добудували 4 мінарети. Проте і нині уявити, яка це була чудова споруда.

У 1935 р. президент Туреччини Кемаль Ататюрк зробив храм музеєм, щоб припинити чвари між мусульманами й християнами.

До речі, місто, в якому розташований цей храм, тепер зветься Стамбулом і знаходиться воно на території сучасної Туреччини.

Храм Ангкор Ват

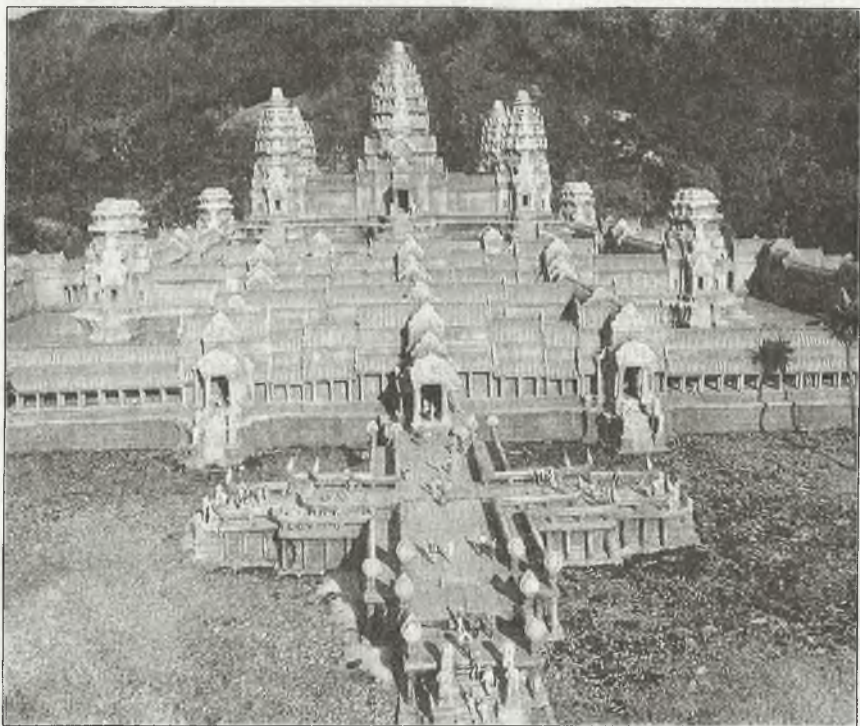
В історії середньовічного мистецтва народів Індокитайського півострова пам'ятники Камбоджі займають особливе місце. За своїм значенням вони належать не тільки до важливих явищ мистецтва Південно-Східної Азії, але і являють собою одну з вершин мистецтва середньовіччя взагалі. Це стосується насамперед грандіозних монументальних споруд періоду розквіту феодального суспільства.

На території Камбоджі існував цілий ряд державних утворень, що змінювали одне одного. В VI ст. виникає держава Камбуджадеша, або Кхмер. Однак справжній розквіт середньовічної Камбоджі пов'язаний з утворенням потужного царства зі столицею Яшодхарапура (Ангкор), наймогутнішої держави в Індокитаї. Саме тоді виникають такі чудові споруди, які називають «храмами-горами» — це величні храмові ансамблі.

До XII ст. (1113—1150) відносять створення одного з найвидатніших архітектурних творів Камбоджі — чудового пам'ятника феодальної епохи храму Ангкор Ват. У стародавні часи цей храм називався Врах Вишнулока. Він був побудований за часів царя Сурьявармана II й був присвячений індуїстському богу Вішну.

Розміри храму грандіозні: близько 1,5 км у довжину і майже 1 км завширшки. Цей чотирикутник обнесений огорожею, що символізує зовнішню огорожу Всесвіту, і широким каналом, що зображує світовий океан. Узагалі Ангкор Ват складається з п'яти розташованих ніби усередині один одного прямокутників-галерей, сторони яких майже ідеально орієнтовані на сторони світу.

Зовнішня галерея прикрашена зображеннями сцен, узятих з вішнуїстських легенд. Між зовнішньою й середньою галереями розташована вхідна частина із чотирма відкритими двориками. На двір наступного поверху, піднятого на 7 м, до входів ведуть круті сходи. Двір оточений галереєю з вежами, розташованими по її кутах. Усередині цього двору знаходиться верхня платформа, оточена третьою, внутрішньою галереєю. До неї ведуть 12 сходів: по одній у середині кожної сторони й по двох у кожного кута.

Загальний вид храму Ангкор Ват

Чотири кутові вежі-святинища верхньої частини храму разом із центральною, найвищою вежею з'єднані з галереєю верхньої платформи критими переходами. Центральна вежа піднімається над землею приблизно на 65 м.

Як ми вже відзначали, внутрішні стіни першої, зовнішньої галереї протягом майже 800 м покриті суцільними барельєфами, центральною темою яких є божественний шлях Сурьявармана-Вішну; більші ділянки стін зображують його зем-

Рельєфи Ангкор Вата: Апсара

не життя. Західна стіна показує сцени з епосу «Махабхарата».

Велике значення в декоративному оформленні храму має орнаментальне різьблення; у скульптурному оформленні Ангкор Вата своєрідну принадність мають міфологічні жіночі фігури — апсари та фантастичні істоти гаруди.

Храм Ангкор Ват вважається найбільшим храмом у світі.

Європейці відкривали цей храмовий комплекс двічі. Першим гігантське спорудження в джунглях знайшов у 1601 р. іспанець Марсело Рібандейро. Проте понад на два століття це відкриття було забуте. Потім у 1861 р. французький мандрівник Анрі Муо, блукаючи у джунглях, випадково вийшов до місця, яке здалося йому міражем. Так Ангкор Ват було відкрито вдруге.

Ангкор Ват: Храмова башта

Рельєф portalу Ангкор Вата

Цей храм вважають найвидатнішим досягненням давньої культури, тому його внесено до списку всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО.

Аахенський собор

Аахен — місто, що розташоване на самому заході Німеччини у безпосередній близькості від бельгійського й нідерландського кордонів. Те, заради чого в Аахен їдуть з усієї Європи, — це собор на головній площі міста, побудований на самому початку IX ст. легендарним середньовічним імператором Карлом Великим. Там, на хорах собору, досі ще стоїть простий мармуровий трон Карла Великого, де в золоченій раці лежать останки плащаниці Христа, а на стелі висить складна кутова люстра, що була подарована собору Фрідріхом Барбаросою.

Після значного розширення при Карлі Великому (742—814) Аахен стає центром імперії франків, а після зарахування Карла до сонму святих у 1165 р. — одним із найзначніших центрів паломництва в Європі. Після коронації Отто I німецьким королем (936 р.) місто протягом 600 років зали-

Аахенський собор

шалося місцем проведення імперських з'їздів і коронації німецьких королів. У 1565 р. гігантська пожежа знищила майже 80% будинків у місті. Лише в XVIII—XIX ст. до Аахену повертається колишня слава, коли він стає «курортом королів» (тут найгарячіші термальні джерела на півночі Альп — температура води від 37° С до 75° С).

Кафедральний собор — символ міста, перша з архітектурних будівель на німецькій землі, включена до списку культурної спадщини ЮНЕСКО (одна з перших серед 12-ти найбільш видатних споруд світу й перша в Німеччині!).

Історія будівництва величного Домського собору в Аахені така. Ще Пепін Короткий, батько Карла Великого, побудував на місці римського храму невелику королівську капли-

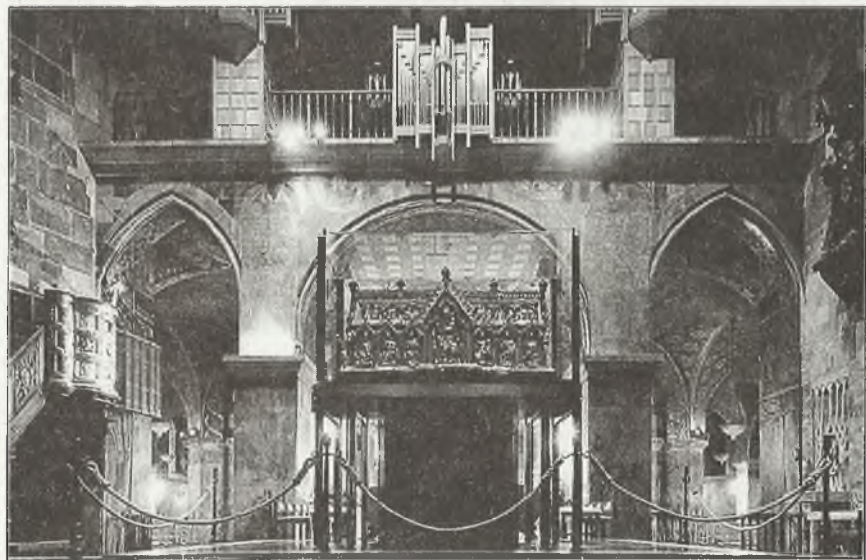
В останні роки до нас неодноразово надходили листи з різних монастирів, і в цих листах говорилося, що братія, яка перебуває у тих монастирях, згадає нас... У більшості зазначених листів ми знайшли зміст вірний, але мову неправильну: тому що мова їх, не опрацьована внаслідок недбалого навчання, не в змозі була висловити безпомилково те, що правильно диктувало їй внутрішнє відчуття. Звідси з'явилося в нас побоювання, що коли так мало навичок в листуванні, то розуміння змісту Священного Писання ще менш доступне. А всім нам добре відомо, що якими би не були небезпечні помилки словесні, ще небезпечніші помилки в розумінні змісту слів. Тому застерігаємо вас не тільки не зневажати вивченням словесних наук, але з усією сумірністю й старанням вивчати їх...

Енцикліка Карла Великого

цю. У 794—800 р. на настійну вимогу Карла Великого тут зводиться незвичайний собор, що має в плані форму восьмикутника — октагона. Число 8 було обрано не випадково — на восьмий день після розп'яття воскрес Христос, та й колишній імператорський собор у Равенні також був восьмикутним.

Багато чисел, що характеризують архі-

тектурні елементи собору, кратні восьми: нижня його частина має 16 кутів, загальна ширина й висота — 32 м, верхня частина собору спирається на 32 кольорові колони, достав-

Интер'єр Аахенського собору

лені з Рима. Ці колони символізують послідовність імператорської влади Карла Великого — безпосередньо від Римської імперії. Єрусалим, Рим, Аахен — таким уважалося переміщення Граду Божого на землі. Сьогодні ми не зможемо побачити всі ці колони: частину з них вивезли до Парижа французи за наполеонівських часів.

Задуманий Карлом Великим октагон залишався незмінним ядром усіх наступних перебудов і реконструкцій собору. Так, у 1350 р. до собору добудовується струнка вежа, в 1355—1414 рр. — готичні хори, а в XIV—XV ст. — численні капели. Після руйнівних пожеж над октагоном зводиться новий барочний купол (1669 р.), а в 1884 р. вежа здобуває готичний восьмикутний шпиль із бічними гострокутними башточками.

Карл Великий

Нині масивні бронзові ворота, відлиті ще майстрами-ливарями Карла Великого, закриті, і тому увійти до собору можна через бічний вхід. Пройшовши повз бронзову фігуру римської вовчиці, ми опиняємося всередині октагону. Мармурові масивні пілястри з високими арками, за якими ховаються входи в бічні капели, двох'ярусні зали, прекрасні вітражі хорів й урочиста простота його ліній нікого не полишають байдужим.

У центрі собору на 27-метровому ланцюзі висить восьмикутний світильник, подарований імператором Фрідріхом Барбаросою в 1165 р. з нагоди канонізації Карла Великого. Форма й прикраси цього світильника є надзвичайно символічними: це й восьмигранна корона, і кріпосні стіни й вежі Єрусалима. Під час французької революції срібні рельєфи, що прикрашали цей світильник, були переплавлені на монети.

На хорах перебуває ще один королівський дарунок. Імператор Отто III подарував собору позолочену й покриту численними рельєфами передню частину головного вівтаря. Чи міг припустити молодий монарх, що незабаром цей собор стане і його усипальницею? Його спадкоємець Генріх II на честь своєї коронації передав собору кошти для зведення чудової кафедри.

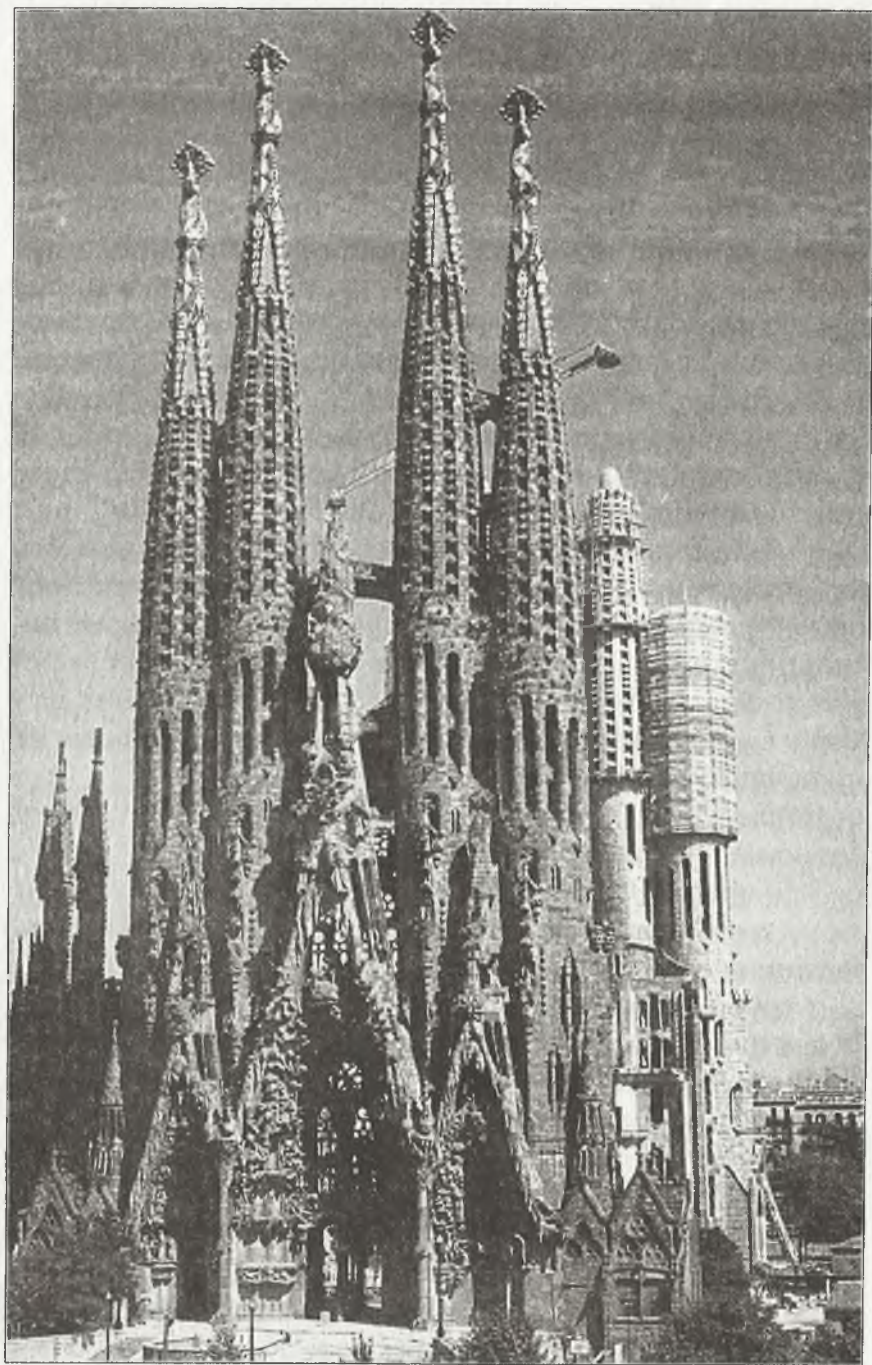
У глибині собору встановлений саркофаг, де спочивають останки самого Карла Великого. Саркофаг прикрашений численними посрібленими рельєфами й дорогоцінним камінням. У соборі перебуває одна з найбільш шанованих християнських святинь — скринька із рештками одіяння діви Марії. Саме ці святині виставляють один раз на сім років на огляд численних прочан із усього світу.

Навпроти й трохи вище хорів на першому ярусі собору встановлений мармуровий трон Карла Великого. До нього, як і до трону Соломона, ведуть шість щаблів. Сидячи на цьому троні між Богом і людьми, імператор мав можливість першим спостерігати схід сонця.

У соборі відповідно до традиції в минулому короновані 36 німецьких королів. Існувало повір'я — хто сяде на королівський трон в Аахені, тому й бути імператором. І в цьому ще одна причина надзвичайної притягальної сили цього собору.

Собор Святого Сімейства (Саграда Фамілія)

Неможливо уявити іспанське місто Барселону без храму Святого Сімейства, як Париж — без Ейфелевої вежі та Нью-Йорк — без Статуї Свободи. Цей храм, імовірно, один із найдивовижніших католицьких храмів у світі як за зовнішнім виглядом, так і за історією його спорудження.

Храм Святого Сімейства (Саграда Фамілія) в Барселоні

Архітектор — це володар у найістотнішому змісті цього слова, адже він не одержує готового закону, але має створити його. Тому видатних володарів називають зодчими народів.

А. Гауді

Саграда Фамілія, церква Святого Сімейства, — головне створіння всесвітньо-відомого іспанського архітектора Антоніо

Гауді (1852—1926). В історії архітектури творчість Гауді стоїть окремішно; вона настільки індивідуальна, що неможливо навіть порівняти його з кимсь із архітекторів.

Справою життя Антоніо Гауді стало будівництво грандіозного кафедрального собору в Барселоні, присвяченого Святому Сімейству. Гауді працював над проектуванням і будівництвом собору 43 роки. Глибоко релігійна людина, він задумав собор як архітектурне втілення Нового Завіту. Ліпні рельєфи фасадів мали представити все земне життя й діяння Спасителя. Але Гауді встиг завершити лише фасад «Різдво».

Будівництво церкви, присвяченої Святому Сімейству, міська влада Барселони почала ще в 1883 р. Перший проект храму належав архітекторові Франсіско де Вільяру. Де Вільяр задумав звести церкву в неоготичному (поновленому готичному) стилі, але встиг побудувати тільки крипту під апсидою*. В 1891 р. головним архітектором будівництва став Антоніо Гауді.

Це будівництво тривало всі наступні роки життя Гауді.

Із самого початку він вирішив не йти шляхом звичайної архітектури неоготичного стилю. Як і завжди, Гауді заздалегідь не планував роботи. Він скоріше окреслив загальом основні форми будівництва, а потім імпровізував конструкції й деталі. Для цього йому постійно треба було перебувати на будівельному майданчику, і, зрештою, він переселився в одну з кімнат у недобудованому будинку собору.

Спостерігаючи за будівництвом, Гауді постійно втручався в хід робіт: йому спадали на думку несподівані ідеї, й він прагнув їх утілити, іноді навіть зупиняючи роботи й троша-

* Крипта — каплиця під храмом; апсида — напівкругла, іноді багатокутна частина будівлі, що виступає назовні і має власне перекриття.

чи побудоване. Так над будинками Барселони почала зводитися одна з найдивовижніших у світі споруд, що викликала деяку розгубленість і в городян: яка ж це церква? Це й не мурашник, і не якийсь сталагміт, що виростає із землі, — кам'яна бурулька!..

За задумом Гауді, всі три фасади храму повинні були мати стилістично однакове оформлення й увінчуватися чотирма високими вежами криволінійних обрисів. У результаті над храмом піднімалося б дванадцять веж, кожна з яких символізувала б одного з дванадцяти апостолів. А кожний із трьох фасадів був би присвячений одному з трьох центральних сюжетів земного життя Христа: «Різдво», «Страсті Христові» і «Воскресіння». Фасади повинні були б прикрашати величезні панно й рельєфи на відповідні теми.

Незважаючи на те що Гауді будував храм протягом тридцяти п'яти років, йому вдалося звести й оформити тільки Різдвяний фасад і чотири вежі над ним. Західна частина й апсида, що становлять основну площу цього величного будинку, й дотепер не добудовані. Більш того — і сам Різдвяний фасад було добудовано тільки в 50-і рр. ХХ ст.

Гауді особливо скрупульозно ставився до внутрішнього оздоблення храму Святого Сімейства. Колони, що підтримують склепіння, символізували апостолів і святих, котрим присвячені парафіяльні церкви всього світу. Незвичайна й форма колон. У них Гауді використав різні види багатокутників, які змінюються з рухом угору. Колони нагадують гігантські дерева, на кронах яких застиг небозвід. «Це буде схоже на ліс. М'яке світло литиметься через віконні прорізи, що перебувають на різній висоті, і вам здаватиметься, що це світять зірки», — писав Гауді.

З 1914 року Гауді цілком присвятив себе будівництву храму. Усе більше заглиблюючись у себе, він жив пустельником у своїй майстерні, розташованій на будівельному майданчику. Пожертвування були єдиним джерелом фінансування будівництва собору, тому він і будувався так довго.

Одного разу, в 1926 р., недалеко від будівельного майданчика його збив трамвай. Ніхто не впізнав у старому, який

був одягнений в поношений одяг і схожий на бурлаку, відомого всій Барселоні архітектора. Його було відправлено у госпіталь Святого Павла й Святого Хреста — лікарню для бідних. Через два дні Антоніо Гауді помер. Він похований у крипті недобудованого ним собору.

Вражаючі стіни собору Святого Сімейства

Скульптури на фасадах Собору

Було багато дискусій про те, чи треба завершувати будівництво церкви після смерті Гауді. Однак кілька невдалих спроб продовжити роботу геніального майстра тільки підкреслювали індивідуальність і силу його таланту. Сьогодні, через більш ніж сімдесят років після смерті Гауді, храм продовжує будуватися. Поступово зводяться шпилі, декоруються фасади з фігурами апостолів і євангелістів. Незважаючи на незавершеність, собор вражає своїми фантастичними формами кожного, хто зупиняється біля нього в захопленні.

Про цей собор архітектор Луїс Генрі Саллівен сказав, що він створений із каменю, у який Бог вдихнув життя.

Чудові палаци

Тадж-Махал

Мерехтливий білий мармур Тадж-Махала зберігає пам'ять про любов чоловіка й жінки. Це не тільки найвідоміший мавзолей, але й одна з найпрекрасніших споруд на землі. Його силует добре знайомий і для багатьох став неофіційним символом Індії. Своєю славою Тадж-Махал зобов'язав

ний не тільки прекрасній архітектурі, у якій поєднуються велич і вишуканість, але й пов'язаний з ним романтичний легенді.

Мавзолей було побудовано в XVII ст. правителем імперії Великих Моголів Шах-Джаханом на згадку про кохану дружину, чия смерть наповнила його безутішним горем. Тадж-Махал — це неперевершений за красою символ відданої любові.

Шах-Джахан, «володар світу» (1592—1666), правив імперією Великих Моголів з 1628 по 1658 роки. Він був визнаним

Индийская философия, —
Лес, полный зверей и лиан.
Художник сидит, разрисовывая
Мир, как цветной экран.
Индийская философия, —
Храм из узорных плит...
Фиолетовая и бирюзовая
Краска везде царит.

Гимны Махабхараты,
Рамаяны, Упанишад...
Да это как будто прохлады
Вылитый в зной ушат!
Индийская философия, —
Твои аксиомы просты!
Тысячелетья текут,
спрессовывая,
Как ил, за пластами пласты ...

Евгений Винокуров

покровителем мистецтв, а також будівельником; в період його царювання імперія досягла політичного й культурного розквіту.

Ще в 15 років Шах-Джахан зустрів і покохав Арджуманд Бану Перегонам, 14-літню дочку головного міністра його батька. Це була гарна й розумна дівчина знатного походження — в усьому прекрасна партія для принца.

У 1612 р. Шах-Джахан одружився зі своєю коханою. Як уважалося, весільна церемонія

могла відбутися лише при сприятливому розташуванні зірок. Тому Шах-Джахану і його нареченій довелося чекати цілих п'ять років, протягом яких вони жодного разу не бачилися. Незабаром після весілля Арджуманд одержала нове ім'я — Мумтаз-Махал («обраниця палацу»).

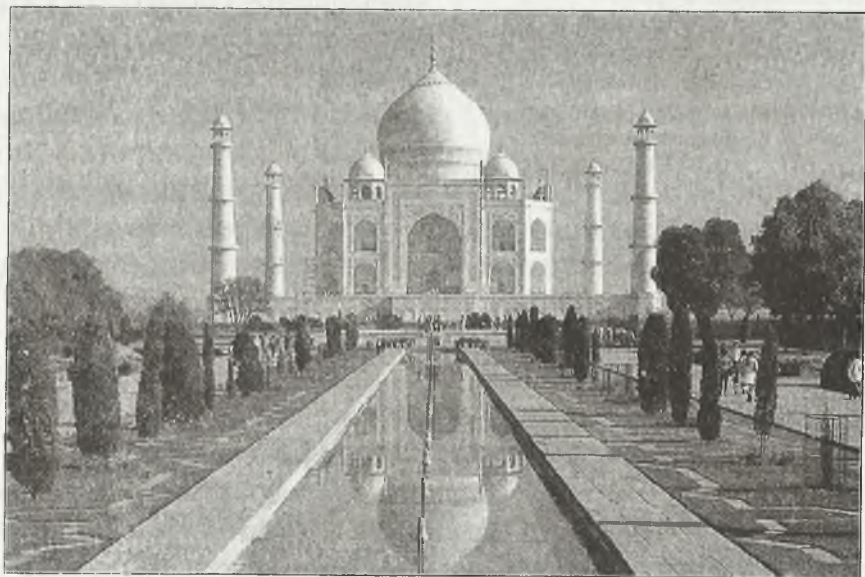
Шах-Джахан прожив зі своєю коханою дружиною 19 років аж до її смерті. Вона вмерла при пологах чотирнадцятої дитини. Горе правителя було таким же безмежним, як і його любов. Вісім днів він провів у самотині в своїх покаях, без їжі й питва, а коли, нарешті, вийшов, то згорбився й постарів. Він оголосив у всіх своїх володіннях

жалобу, під час якої заборонялася музика, не можна було носити яскравий одяг, прикраси й навіть уживати пахощі й косметики.

На згадку про дружину Шах-Джахан дав клятву побудувати усипальницю, якої ще не бачив світ. Назва, під якою відомий цей мавзолей-усипальниця — Тадж-Махал, — це варіант імені Мумтаз-Махал.

У 1632 р. в столиці імперії Агрі почалися роботи, керував якими архітектор Устад Мухаммед Іса Ефенді. У 1643 р. центральний будинок Тадж-Махала — мавзолей — було закінчено. Але це всього лише частина великого комплексу, що включає сад, дві мечеті й великі ворота, які самі по собі є прекрасною архітектурною спорудою.

У Тадж-Махалі є напис, відповідно до якого будівництво було завершено в 1648 р., але, зважаючи на все, і після цієї дати робота тривала ще кілька років (можливо, до 1652 р.). Здійснити такий грандіозний задум за 20 з чимось років — чудове досягнення, але це стало можливим тому, що Шах-Джахан використав усі ресурси своєї імперії: на будівництві працювало близько 20 тисяч робітників, більше 1000 слонів

Мавзолей Тадж-Махал в Агрі

доставляли мармур з каменоломні, що знаходилася за 320 км від Агри. Інші матеріали (а також і майстри, що вміли з ними працювати) прибували з набагато більш віддалених місць: малахіт везли з Росії, сердолік — з Багдада, бірюзу — з Персії й Тибету.

Мавзолей і дві мечеті з червоного піщанику з боків від нього побудовані у вимощеному мармуром парку. Парк ділиться на 4 рівні частини каналами, що перетинаються в центрі, кожна з частин у свою чергу ділиться на 4 частини більш вузькими каналами і т. д. У вузькому басейні, уздовж якого ростуть темно-зелені кипариси, як у дзеркалі, відбивається мерехтливий силует Тадж-Махала.

Архітектурний дизайн Тадж-Махала спирається на арабську ідею абсолютної симетрії. Тут кожний елемент знаходиться на своєму місці й повністю вписується в головну структуру. Тут усе є кратним чотирьом. Будинок стоїть на досить високій квадратній платформі (56 на 56 м), кути якої зрізані та утворюють нерівносторонній октаедр. Великий купол, що формою нагадує бутон квітки, піднімається на 64-метрову висоту, опираючись на чотири стіни й на маленькі арки-трюмпи*.

Парк гармонійно доповнює весь ансамбль, оскільки спланований як дорога, що веде до головної святині; його віссю є зрошувальний канал, розділений посередині шляху мармуровим басейном. До чотирьох мінаретів від нього йдуть доріжки.

З боку ріки, щоб ніщо не затуляло сам мавзолей, нічого нема. Ріка Джамна тут не дуже спокійна, тому побачити ідеальне відображення споруди практично неможливо, й це підкреслює ілюзію нереальності. Багато людей спеціально приходять на протилежний берег рано вранці, щоб побачити, як ніби пливе в досвітньому тумані ця велична будівля, а з першими променями сонця починається гра кольорів на його стінах.

* Трюмп (архітектурний термін) — невеличке склепіння конічної форми, яке зазвичай улаштовують в куті верхньої частини квадратного приміщення для переходу до основи круглого купола.

Біломармурова піна стін мавзолею прикрашена майстерними мозаїками з тисяч дорогоцінних і напівкоштовних каменів. Чотирнадцять сур із Корана — традиційна прикраса для мусульманської архітектури — вінчають склепіння арок над вікнами. У центрі — різьблена мармурова ширма, за якою можна побачити дві фальшиві гробниці (або кенотафи), самі ж склепи — під підлогою. На стінах — гірлянди нев'янутих кам'яних квітів, що вічним килимом покривають долівку і стіни.

Коли будівництво підійшло до кінця в 1653 р., похилого віку правитель віддав наказ розпочати зведення другого будинку — мавзолею для нього самого: точної копії першого, але з чорного мармуру. Але це вже не здійснилося. У 1658 р. Шаха-Джахана скинув його син Аурангзеб. Він припинив будівництво другого мавзолею, а батька заточив до кінця життя у вежі Червоного Форту в Агрі. Там він і провів 9 років, що залишилися, у кімнаті, з вікна якої було видно Тадж-Махал.

Тільки після смерті він знову возз'єднався зі своєї коханою: відповідно до заповіту його поховали поруч, в одному склепі з нею...

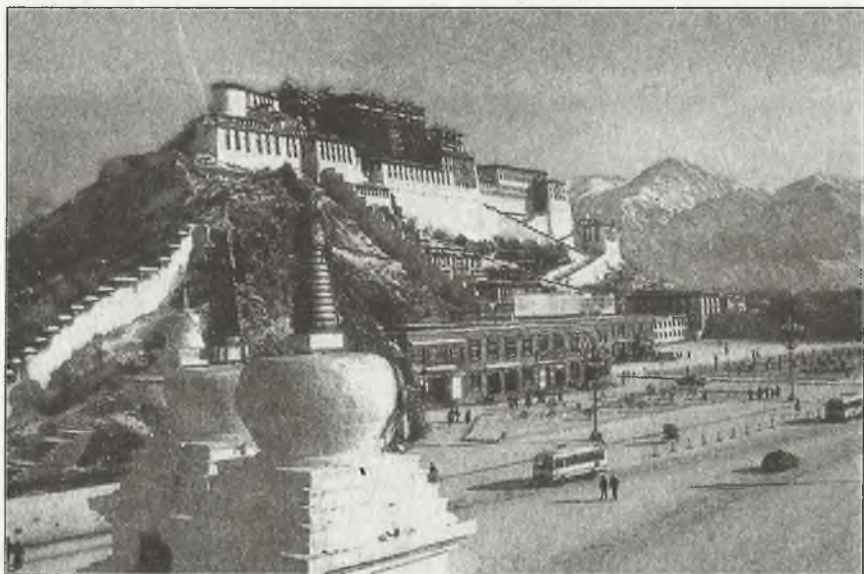
Палац Потала

Найвисокогірніший палац світу — Потала — резиденція Далай-лами, побудований у XVII ст. Палац височіє над священним містом Лхаса.

Лхаса розкинулася на висоті 3650 м у розрідженому повітрі Гімалаїв. Аж до китайської окупації в 1951 р. ченці становили тут більшу частину населення.

У західній частині міста стоїть палац коштовностей, Норбулінгка. З XVIII ст. він був літньою резиденцією Далай-лами. Тут можна побачити дивовижний настінний живопис і особисті покої нинішнього глави Тибету.

Палац у Поталі прийнято називати «увінчаний вогненною короною», тому що багато частин його покрівлі зроблені з золота. Зовнішній, або Білий палац зобов'язаний своєю назвою білим стінам. У внутрішньому, Червоному палаці пе-

Палац Потала — ніби виростаючи гора...

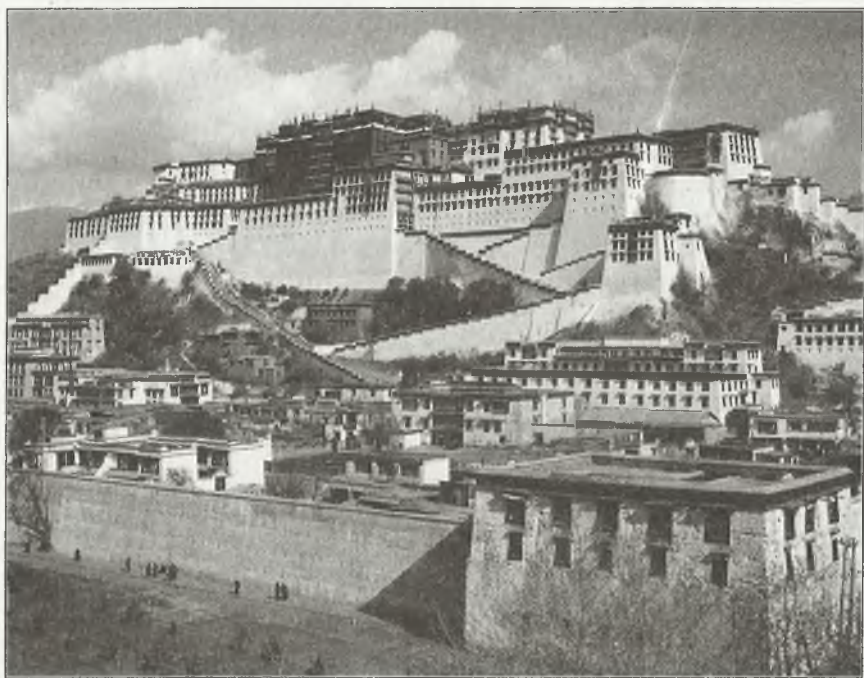
ребувають монастир, святилища, бібліотеки й золоті пагоди, у деяких зберігаються забальзамовані останки колишніх Далай-лам. (До речі, ці дві частини Потали ще називають Почжангабо й Почжанмабо.)

На Тибеті прийнято вважати, що цей палац було споруджено богами всього за одну ніч. Насправді сьогоденній зовнішній вигляд палацу говорить про те, що він будувався протягом багатьох років. Роботи з його зведення було розпочато під час правління 5-го Далай-лами Лобсанга Гіатсо (1617—1682).

Цей тринадцятиповерховий будинок здається просто величезною скелею. Білі стіни, незліченні вікна й щільно притиснуті дахи на різних рівнях перетворюють його в розпізнавальний знак, помітний здалеку. Палац стоїть над містом на виступі скелі Марпорі (Червоний пагорб).

Назва «Потала» походить від слова, що на санскриті* означає «гора Будди». На цьому місці стояв раніше палац Сонг-

* Санскрит — літературна мова стародавньої Індії; на санскриті написана більша частина релігійної, художньої та наукової давньоіндійської літератури.

Палац Потала

стена Гампу, що в VII ст. н. е. був буддійським правителем Тибету. При ньому в місті було засновано великий храм Джоканг, що притягав багато прочан. У 1645 р. Далай-лама V, він же владика Тибету, наказав звести палац на місці колишньої резиденції. Коли в 1682 р. він помер, будівництво ще не було закінчено. Про смерть Далай-лами умовчували до 1694 р., коли, нарешті, палац було вибудовано. З того часу і до 50-х рр. XX ст. палац залишався резиденцією тибетського уряду.

Палац був побудований із землі, каменю й дерева за допомогою найелементарніших засобів. Усі будівельні матеріали доправляли туди на ослах або людях.

Висота палацу близько 115 м, а загальна площа приміщень — 130 000 кв. м. Усередині цього будинку більше 1000 різних приміщень (точно навіть невідомо!), у яких сховано 10 000 святинь і не менше 20 000 статуй. Палац був зимовою резиденцією Далай-лами до 1959 р., поки

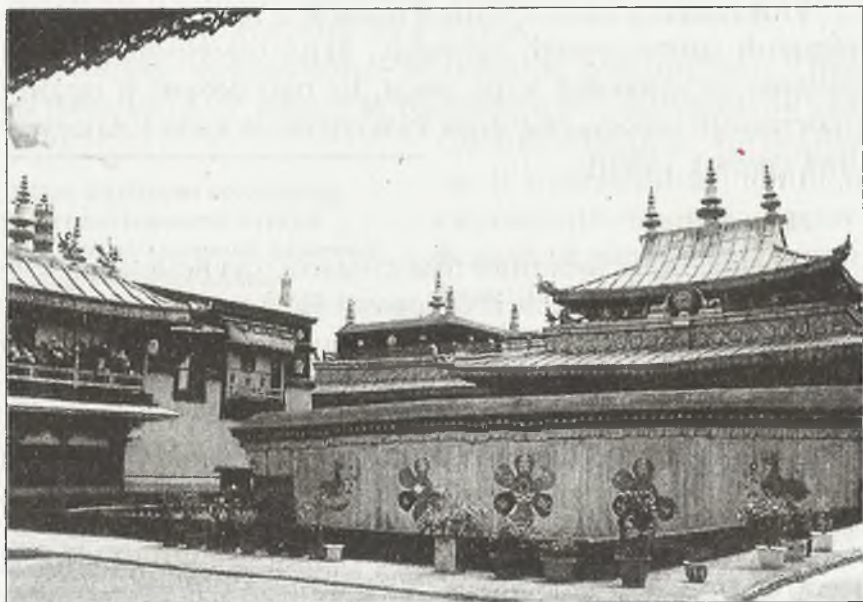
нинішній Далай-лама XIV не емігрував до Індії. Тепер тут знаходиться музей.

Особисті покої Далай-лам перебувають на верхніх поверхах. Усі вони жили ізольовано від інших людей.

У головній частині будинку — урядові приміщення, кімнати обслуговуючого персоналу, який складався винятково із ченців і чернечої школи. Були тут також кімнати для медитації, бібліотеки, оружейні палати, зерносховища, комори, камери тортур і карцер.

Численні каплиці й святилища заповнені статуями, картинами, розшитими шовком, посудом для фіміаму й іншими ритуальними предметами. Можна відвідати навіть гробниці Далай-лами V і його спадкоємців. Їхні саркофаги прикрашені золотом і дорогоцінним камінням. Срібний саркофаг Далай-лами XIII, що помер у 1933 р., розташований на висоті 21 м і ущерть заповнений дорогоцінним камінням.

Гранітні стіни, золоті дахи, витончені карнизи з їхніми позолоченими прикрасами роблять палац Потала невимовно чудовим і величним. Кольорові настінні розписи відби-

Усередині Потали

Західний хол Білого палацу Потали

вають розвиток тибетського буддизму, давню тибетську культуру.

Унікальність палацу Потали полягає в тому, що це є найбільший архітектурний ансамбль, який створений руками людини на найвищій точці Землі. Це плід розуму й таланту тибетського народу, свідчення культурних зв'язків і непорушний символ Тибету.

Палац дожів

Палац дожів є видатним пам'ятником італійської архітектури XIV—XV ст. Разом із собором і бібліотекою Сан-Марко, він утворює головний архітектурний ансамбль перлини Італії — Венеції. Цей палац є ніби поєднанням двох площ — Сан-Марко та П'яцетті.

Венеція була заснована в 452 р. н. е., коли тевтонські лицарі, захопивши Італію, витіснили місцеве населення з північних італійських міст на острови в лагуні.

У 697 р. утворилася республіка, якою правили герцоги — дожі. Незабаром Венеція перетворилася на багатий торговий центр.

Коли венеціанці підкорили Константинополь і Кіпр, Венеція, маючи контроль над більшістю торговельних шляхів Середземномор'я, стала славним могутнім центром. Одним із символів тієї епохи став славетний Марко Поло. Венеція перетворилася на «королеву Адріатики». У XIV — XVI ст. місто-держава Венеція досягла вершин влади й стала одним із основних центрів Ренесансу.

Після захоплення Константинополя, а пізніше Кіпру й Криту турками венеціанська могутність пішла на спад. До 1797 р. Венеція втрачає свою незалежність і підпадає під владу Австрії, а пізніше Франції, і лише в 1866 р. Венеція ввійшла до складу об'єднаної Італії.

Палац дожив століттями був «візитною карткою» Венеції: адже гостей, що прибували морем, зустрічав насамперед саме цей будинок — резиденція правителів Венеції, місце засідань Великої ради, Сенату й Верховного суду. Із балкона, що виходив на затоку, дож особисто вітав візитерів, що прибували.

Палац дожив колись був урядовим будинком багатой й могутньої Венеціанської республіки, а нині славиться як один з найцікавіших художніх музеїв світу.

Географічне положення Венеції було дуже вигідним, і вже на початку IX ст. вона стає торговельним посередником між

Я был разбужен спозаранку
Щелчком оконного стекла.
Размокшей каменной баранкой
В воде Венеция плыла.

Б. Пастернак

Сходом і Заходом. Це сприяло її політичному росту й економічному збагаченню. Величезні вигоди отримувала Венеція з хрестових походів: вона захопила багато земель,

одержала ряд привілеїв і широко поширила свій торговельний вплив. І символом цієї могутності став величний Палац дожив — правителів Венеції.

Як і знаменитий собор Святого Марка, Палац дожив будувався й прикрашався багато століть. Перший його будинок, побудований у 810 р., являв собою фортецю зі стінами й вежами, з усіх боків оточену водою. В 976 р. частина знаті й народ повстали проти дожа П. Кандіані IV і спалили його

А. Каналетто. Палац дожів (1725 р.)

резиденцію. Замість неї венеціанці побудували нову фортецю, але у 1106 р. вона згоріла.

В XII столітті венеціанські майстри спорудили новий палац, причому не було необхідності споруджувати його як фортецю. На той час у Венеції вже не існувало звичайних для середньовічної Європи міцних замків і кріпосних стін: тут море служило захистом, а замість фортів республіка мала чудовий флот. Тому кріпосні стіни й вежі в новому палаці зводити не стали, а збережений рів засипали.

До XIV ст. палац постарів й став майже непридатним, тому в 1309 р. (за часів дожа С. Дзіані) венеціанці стали зводити нову будівлю палацу, що потім добудовували й розширювали аж до XVI століття. Працею багатьох талановитих розумів і рук була створена ця незрівнянна архітектурна споруда.

Начебто нехтуючи усіма законами архітектури, верхня масивна частина Палацу дожів лежить на легких ажурних арках. Галерея другого поверху — це повітряний балкон, що затінює з півдня й заходу порівняно невеликі офіційні приміщення й служить зручним засобом з'єднання між

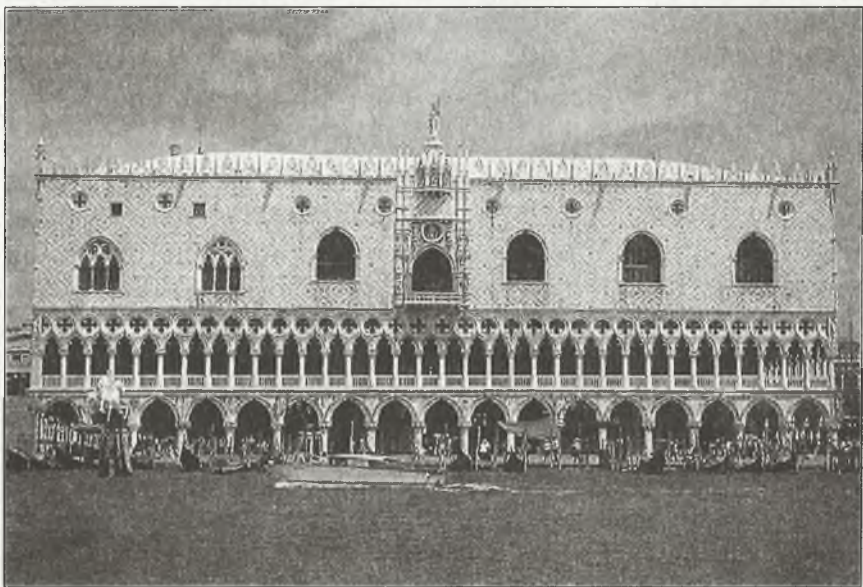
ними. Комбінація в Палаці дожів ажурних галерей і гладкої стіни насичує весь фасад надзвичайним багатством композиційних контрастів і ніби відкриває загальний вигляд фасаду назустріч ансамблю П'яцетті й простору венеціанської лагуни.

Оздоблення палацових фасадів проводилося в основному з середини й у другій половині XV ст., коли колишнє захоплення готичною традицією змінилося прагненням до більш гармонійних форм Ренесансу. Відмовившись від готичної філігранності, венеціанці зробилися шанувальниками м'якої заокругленості архітектурних форм, які виблискують різноманітними сортами мармуру. Однак світлий фасад Палацу дожів, що виходить на майдан П'яцетті, має одну похмуру деталь: у другому ярусі дев'ята й десята колони зроблені з мармуру більш густого, червонуватого відтінку — між цими колонами оголошувалися смертні вироки.

Палац дожів має тільки один коридороподібний вхід-портал — величезні бронзові ворота, які називаються «Porta dell Carta» («Брама паперів»). Походження цієї назви вчені трактують неоднозначно. Можливо, воно походить від назви архіву документів, що перебував неподалік, або, ймовірно, від того, що колись тут сиділи переписувачі й допомагали городянам складати скарги й прохання.

Портал цей було створено в 1438—1441 рр. Велика кількість орнаментів на вході колись блищала позолотою й лазур'ю. Скульптурна група зображувала крилатого лева Святого Марка й схиленого перед ним дожа Ф. Фоскарі. У XIX ст. барельєф замінили новим, а від старої скульптури збереглися тільки фрагменти.

Через Браму паперів можна потрапити у внутрішній двір, оточений двох'ярусними мармуровими аркадами, прикрашеними вісьмома давньогрецькими скульптурами. Посередині двору дотепер стоять і два бронзові колодязі-водойми, які постачали кращу в усій Венеції воду. Безліч торговок водою щодня заповнювали внутрішній двір Палацу дожів і розносили звідси своє холодне й смачне питво навіть у найвіддаленіші квартали Венеції.

Палац дожів — чарівна казка на воді

Із внутрішнього двору до палацу ведуть величезні сходи гігантів, вирубані з найчистішого карарського мармуру. В 1554 р. на верхній площадці сходів установили величезні мармурові статуї Марса й Нептуна — військового й морського заступників Венеції, і з того часу сходи одержали свою нинішню назву. На верхній площадці сходів гігантів відбувалися всі врочисті церемонії, що проводилися Венеціанською республікою.

У XVI ст. в Палаці дожів побудували золоті сходи, якими з галереї другого поверху в палац могли входити тільки ті венеціанці, чий імена були внесені до «Золотої книги». Цю книгу жителі Венеції склали в 1315 р. й вписали до неї 200 сімейств, кому належала влада з тих часів і, як вони тоді думали, навіки. «Золота книга» зберігалася в особливій кімнаті, що була влаштована під золотими сходами в 1180 р. дожем Ціані.

Золоті сходи вели до «Залу Великої ради» — це найбільший зал не тільки у Венеції, але й в усій Італії: його розміри — 54 на 25 м при висоті 15 м. Вікна цього залу виходять на лагуну. Величезна плоска стеля «Залу Великої ради» затягнута розкішними мальовничими полотнищами.

Перед східною стіною в «Залі Великої Ради» на висоті встановлено трон дожа й крісла шести членів Малої ради. А над ними всю стіну займає одна з найбільших картин у світі — «Рай» Я. Тінторетто (її розміри — 22 на 7 м).

Із «Залу Великої ради» можна пройти до «Залу виборів» (або «Залу жеребу»), який називається так тому, що за часів Республіки в ньому проходило публічне балотування чиновницьких осіб, а іноді й їхнє засудження. Тут же виносилися й вироки, але зі зброєю в цей зал ніхто входити не смів.

Верховний суд Венеціанської республіки проходив у «Залі Ради десятиох», згадка про який за старих часів примушувала венеціанців здригатися. Перед ним розташовується «Зал компасу» — колись передпокій «Залу Ради десятиох», а разом з тим й інквізиції, у якій засуджені з тремтінням і жахом очікували вироку. Тут же перебувала й усім відома «Левина паша», у яку опускалися повідомлення й доноси.

Стеля «Залу компасу» складається з трьох величезних овалів і 12 чотирикутників, що заповнюють кути. Цей плафон* був розписаний знаменитим художником Паоло Веронезе (1528—1588), і на першому великому овалі він зобразив «Тріумф Венеції», представивши її у вигляді богині, яка літає в хмарах, оточеної алегоричними фігурами Слави, Сили, Багатства. Але один з овалів на сьогодні порожній. Раніше в ньому перебував «Святий Марко в оточенні святих», але в 1797 р. картина була вивезена до Парижа і виставлена в музеї Лувр.

Плафон самого «Залу Ради десятиох» теж є перлиною мистецтва — як завдяки орнаментам архітектора Д. Барбаро, так і завдяки унікальним картинам. Перше місце серед них, безперечно, належить творам П. Веронезе. Але з його картин на плафоні залишилися тільки «Старий, який сидить біля ніг жінки» та деякі інші. Кращі полотна цього плафона — «Юнона» і «Юпітер, який знищує пороки» — були зняті зі стелі й вивезені. Перша з них перебуває зараз у Брюсселі, а друга виставлена у Луврі.

* Плафон — стеля або її частина, прикрашені живописом чи рельєфами.

Гондольєри на каналах Венеції

В «Залі Ради десятих» тепер розміщені чудово написані портрети всіх дожив, що правили у Венеції. Але на місці, де мав бути портрет дожа Маріно Фальєрі, можна побачити тільки порожню овальну раму, а під нею напис: «Тут місце Маріно Фальєрі, страченого за зраду».

Пов'язана з ним історія така. Обраний дожем у 1354 р., М. Фальєрі плів у галері з Рима до Венеції. Коли він уже був недалеко від міста, здійнявся густий туман, і гондольєр причалив до щаблів П'яцетті між двома гранітними колонами,

Как черный призрак, медленно, беззвучно
Скользит гондола. Тонкое весло
Вздывается, как легкое крыло,
И движется, с водою неразлучно.
Блестит волны бездушное стекло
И отражает замкнуто и скучно
Небесный свод, сияющий докучно,
Безжизненный, как мертвое чело.
И ряд дворцов, где вечный мрамор жарко
Дыханьем бурь и солнца опален.
Венеция! Где блеск бывлых времен?
Твой лев заснул на площади Сан-Марко.
Сквозят мосты. Висит над аркой — арка.
Скользит гондола, черная, как сон.

Александр Федоров

де звичайно відбувалися страти над злочинцями. І М. Фальєрі негайно потрактував цю обставину як лихий знак.

Через сім місяців після свого обрання дож улаштував чудове свято. Маріно Фальєрі було вже 80 років, але це не пере-

шкодило йому одружитися з молодою дочкою одного зі своїх друзів.

Серед гостей був М. Стено, що в якусь мить свята палко поцілував дружину М. Фальєрі. Цей вчинок, характерний для маскараду, зовсім не сподобався суровому дожеві, і він наказав вигнати М. Стено. Роздратований образою, завданою йому перед коханою та всією венеціанською аристократією, блукаючи кімнатами палацу, він опинився в «Залі Ради десятих» і на дубовій спинці крісла дожа зробив образливий напис.

Другого дня напис було виявлено, і М. Стено ув'язнили. «Рада десятих», обговоривши справу, взяла до уваги юний вік винного, його заслуги перед республікою й присудила «потримати його два місяці в темниці, а потім на рік вигнати з Венеції».

Маріно Фальєрі оскаженів від такого рішення, побачивши в ньому нову образу. Дож познайомився з І. Бертуччіо, який пообіцяв зібрати безліч незадоволених. На них можна було розраховувати. Так народилася змова, мета якої полягала у винищуванні всіх патриціїв, що зберуться в «Залі Ради десятих».

Але провидіння зруйнувало цей план, і 15 квітня 1355 р. (у день намічуваної змови) було улаштовано суд над самим М. Фальєрі. Дож став перед «Радою десятих», у всьому зізнався й був присуджений до страти.

Через два дні, рано-вранці, члени «Ради десятих» відібрали в дожа почесні регалії, щит з гербом М. Фальєрі було розбито, і на середній площадці сходів гігантів Маріно Фальєрі відрубали голову.

Так поцілунок закоханого юнака коштував життя 80-літньому дожеві могутньої Венеціанської республіки й ще 100 змовникам.

З «Залу Ради десятих» засуджені особливими потаємним сходами йшли в найвищу частину палацу, що називалася «Свинцевою покрівлею», а також «Свинцями» або «Пломбами». У стінах тісних коридорів й дотепер чорніють отвори, у які й десятилітня дитина якщо й зможе ввійти, то тіль-

Палац дожів сьогодні

ки згорбивши спину. Затвори й залізні ґрати звідси давно зникли, але на стінах досі видно обгорілі залишки дерев'яної обшивки, що хоч якось охороняла в'язнів від вологості.

З найбільшою пишнотою оздоблений «Посольський зал» Палацу дожів. Здається, під час будівництва цього залу його творці хотіли, щоб чужоземець відразу відчув усю могутність і славу Венеціанської республіки. Тому грандіозність розмірів «Посольського залу», казкова розкіш його обстановки й оздоблення з дорогоцінних матеріалів неабияк вражали відвідувачив. Серед них виділяються чотири величезні картини Якопо Тінторетто (1518—1594) «Дож Андреа Грітрі, схилений перед Святою Дівою, ангелами й святими», «Заручення Святої Катерини», «Свята Діва у вічній славі» і «Дож Моченічо перед Рятівником, що з'явився йому». На головній стіні над тронем в «Посольському залі» висить величезна картина П. Веронезе.

Палац дожів — це чудовий зразок світського венеціанського будівництва, так званої венеціанської готики. Він і сьогодні, доповнюючи прекрасне місто лагун і каналів, вражає своєю красою та архітектурною вишуканістю.

Імператорський палац у Кіото

Місто Кіото, засноване наприкінці VIII ст., було столицею Японії більш ніж 1000 років, і за цей час стало зосередженням багатьох кращих досягнень японського мистецтва, культури, релігії.

У жовтні 794 р. імператор Камму й принц-спадкоємець в'їхали в нову столицю, названу Хейан, що означає «місто миру й спокою». До цього столиця перебувала в місті Нагаока, але двірські інтриги спонукали поміняти місце свого перебування — імператор і його оточення вважали, що місто споганене пролитою кров'ю.

Для будівництва нової столиці було обрано село Уда в повіті Кадоно. Село розташовувалося в мальовничій долині серед гір; будівельні роботи почалися в 793 р.

Японський імператорський двір тоді в усьому дотримувався китайських зразків, і нову столицю побудували на китайський лад — вулиці перетиналися під прямим кутом. Місто поступово розширювалося й забудовувалося палацами, храмами, монастирями, туди стікався й ремісничий люд. Завзяті торговці відкривали там свої крамниці й міняльні контори.

Кіото з найдавніших часів був культурним центром країни, не втратив він цієї ролі й тепер. Будучи столицею країни, місцем перебування японського імператора й придворної аристократії, місто стало осередком талантів: найвідоміші художники, поети, письменники, а також люди інших творчих професій прагнули оселитися тут. Один з періодів його історії (XI ст.), називають золотим: саме в той час написані відомі в усьому світі твори японської класичної літератури — «Повість про Гендзі» Мурасакі Сікібу й «Записки у головах» Сей Сьонагон.

З XIII ст. місто існувало і як релігійний центр: різні буддійські школи мали свої головні храми в Кіото або в безпосередній близькості від міста.

У період війни Онін (1467—1477) бойові дії тривали просто на вулицях Кіото. Храми, палаці, будинки були зруйновані дощенту. Справжнім лихом Кіото були й численні пожежі, які не щадили дерев'яних будівель: чи то палаців, чи будинків простого городянина. Траплялися вони й тоді, коли в країні настав довгоочікуваний мир. Але місто відновлювалося, відроджуючись щоразу із попелу, як легендарний птах Фенікс.

Славу Кіото принесли його мистецькі ремісники, які виготовляли мечі, вироби з порцеляни й кераміки, музичні інструменти, пензлі для письма, прибори для чайної церемонії, вироби з золота й срібла, високоякісні вироби з шовку, приладдя для буддійських вівтарів, папір високої якості для імператора, придворної знаті й вищих верств самураїв.

Кіотські товари мали чудову репутацію й свій особливий традиційний стиль. Славилася місто ткацтвом і високою якістю фарбування тканин. Кіотський художник Міядзакі Юдзен (1654—1736) винайшов особливий спосіб фарбування, що отримав пізніше назву за його ім'ям — юдзен-дзومه. Цей метод дозволяє відтворювати тонкі графічні малюнки на одязі й дотепер є специфічним для Японії різновидом фарбування.

У 1868 р. столиця Японії була перенесена з Кіото в Токіо. Але Кіото зберіг свою значимість як культурний центр країни, як скарбниця національної архітектури й садово-паркового мистецтва.

У північній частині Кіото розташована одна з найвідоміших визначних пам'яток Японії — Золотий павільйон Кінкакудзі. Його триярусна конструкція — зразок досконалості, а незвичайна гармонія з навколишнім ландшафтом створює зовсім дивовижне враження легкості й незвичай-

Не узнаю столицы.

Такой ли я видел ее?

До чего она потускнела!

Куда же скрылись они,

Люди былых времен?

Японский поэт Сайге

Золотий та Срібний павільйони храму Рокуондзі

ної краси. Свою назву Кінкакудзі одержав тому, що його третій поверх був оздоблений золотим листям. Павільйон, що простояв шість століть, згорів у 1950 р., підпалений хворим буддійським ченцем. Але за п'ять років його було відновлено у своєму первісному вигляді, й з 1955 р. він знову відбивається у водах озера Кекоті, на березі якого й побудований.

Не менш відомий і Срібний павільйон Гінкакудзі, споруджений у 1483 р. Його історія нероздільно пов'язана із Золотим павільйоном. Срібний павільйон був побудований онуком сьогун^{*} Асікага Йосіміцу, який у свій час віддав наказ спорудити Золотий павільйон. Ці два павільйони ніби доповнюють один одного й у той же час протилежні по суті. Перший — це блиск і сяйво сонячного дня, а другий — загадковість і чарівність місячної ночі.

Але одним із найпривабливіших місць у Кіото, без сумніву, є буддійський храм Реандзі з усесвітньовідомим Садам каменів. Храм Реандзі належить секті Ріндзай, що сповідує дзен-буддизм. Сад було створено для споглядання й досягнення раптового просвітління. Кілька поколінь ченців медитували тут, намагаючись досягнути таємний сенс буття.

Сад каменів — це невеликий рівний майданчик розміром 30 на 10 м, засипаний білим гравієм. На ньому розміщено 15 каменів. Із трьох сторін сад оточений невисокою стіною, так що побачити його можна тільки з боку храму. З якої б точки оглядового майданчика не розглядати цей шедевр, завжди видно тільки 14 каменів, причому з різних точок невидимим стає інший камінь. Про що хотів сказати нам творець Саду каменів — чи про обмеженість людського сприйняття, чи про різноманіття й мінливість світу, — залишається загадкою.

Імператорська вілла Кацура, розташована в західному Кіото, вважається одним із найдосконаліших зразків традиційної японської архітектури й декоративного садівництва.

^{*} Сьогун (сегун) — верховний правитель Японії; сьогунат (сегунат) — тип правління; при якому імператор, будучи верховним жерцем, лише вважався главою держави: уся влада в країні була зосереджена в руках сьогуна.

Сад каменів

В історичній частині сучасного Кіото знаходиться величезний сад, у глибині якого ховається старий імператорський палац — Госьо. У своєму сучасному вигляді він не є тим палацом, що був побудований для імператора Камму в 795 р.

Той палац називався Дайдаїрі — Великий імператорський палац — і перебував він на північній окраїні міста. Цей палац був

би найдавнішою будівлею Кіото, якби не горів багато разів; від того палацу не залишилося навіть попелу. Він являв собою справжній імператорський палацовий комплекс, мав 12 зовнішніх воріт, головні вели до внутрішніх воріт, за якими перебувала урядова палата. Із заходу до неї прилягав імператорський будинок для прийомів. Навколо розташовувалися різні урядові будівлі. У східній частині перебувала даїрі — резиденція імператора, головним будинком якої був Сісінден.

Будинок був повернутий на південь, 18 сходів із південної сторони вели в сад, ліворуч від сходів росла сакура, праворуч — мандаринові дерева.

Північна галерея вела до особистих покоїв імператора, ще північніше перебував палац імператриці й палац інших дружин імператора. Потрапити до імператора на прийом було зовсім не легко: для цього треба було одержати особливий дозвіл, що видавався чиновниками високого рангу або особистими секретарями імператора.

А там, де тепер перебуває Госьо, розташовувався Сато-даїрі — невеликий сільський палац, у якому імператор ховався від лиха і знегод.

Палац Госьо став офіційною імператорською резиденцією за часів імператора Когона у 1331 р. Потім 28 поколінь японських імператорів жили в Госьо, поки 26 листопада 1868 р. імператор Мейдзі не переїхав в Едо, що був перейменований у Токіо, коли став столицею Японії.

Палац, як і весь Кіото, піддавався руйнуванням. Його відновлював кожен із трьох, хто прагнув об'єднати Японію, — Ода Нобунага, Тоегомі Хідеєсі, Токугава Ієясу. Дуже сильна пожежа трапилася в 1788 р., і сьогун Іенарі розпорядився, щоб палац відновили за тим проектом, за яким

він будувався у VIII ст. Але 6 квітня 1854 р. палац знову згорів. І те, що можна бачити тепер, — це палац, відновлений вже в 1855 р.

Це найграндіозніша реконструкція Госьо: тисячі майстрів трудилися не покладаючи рук щодня протягом року, відроджуючи палац із попелу. Витрати на відновлення становили величезну на ті часи суму. Але зате Госьо повстав у своїй первинній красі й величі.

Імператорський палац Госьо розташований у великому саду, оточеному довгою білою стіною, що розділена на рівні квадрати коричневими вертикальними колонами. Цей великий ансамбль дає уявлення про японську архітектуру тих часів. Палац має декілька головних воріт, але відвідувачі можуть пройти лише через ворота Хто-гомін і Сейсемон.

Японці суворо зберігають свої традиції. Так, ворота південного входу — Кенрей-мон — використовувалися лише тоді, коли в головному будинку палацу проходили особливо важливі й урочисті церемонії. У наш час ці ворота для огляду широкою публікою відкриваються лише двічі на рік, але пройти через них може тільки імператор.

Основною будівлею палацу є Сісінден — тут в урочистій обстановці проходила посвята в імператори. Як і буддійські храми того часу, цей будинок має високий дах із плавними

Сісінден — будівля для церемоній Імператорського палацу в Кіото

контурами, вигнутими, як у Китаї, однак його лінії більш спокійні й стримані. Під карнизом даху будинок має галерею, оточену невеликою верандою. Інтер'єр Сісінден простий і величний. У гладких відполірованих дошках, що покривають підлогу, відбиваються масивні круглі стовпи. Вони являють собою непофарбовані, але ретельно вирівняні й відполіровані стовбури дерев. Фасад споруди дивиться на південь; до входу ведуть пологі сходи, по обох боках ростуть сакури й мандаринові дерева. Вони ніби вплетені в бамбукову огорожу й виглядають, як квіти в кошику. Сад покритий білим піском і вирівняний строго по геометричних лініях, спрямованих до фасаду будинку.

Усередині Сісінден знаходиться імператорський трон — такамікура; він пишно декорований, і його вінчає птах Фенікс. За ним розташований трон менших розмірів, що призначений для імператриці.

Пройшовши галереєю, можна потрапити в Сейрьоден — житлові покої імператора, але вже пізніше вони стали використовуватися для палацових церемоній. Фасад цього будинку повернутий на схід, до іншого піщаного саду. Весь будинок споруджено над землею на невисоких підпорках, як у стародавніх синтоїстських храмах, і оточений верандою з двома невеликими сходами, що спускаються в сад. І в цьому будинку також є імператорський трон.

У Сейрьодені було багато кімнат різного призначення. В одній з них імператор щодня молився, віддаючи належне богині Аматарасу, від якої японські імператори, як вважалося, одержали владу. У цьому ж будинку знаходилася опочивальня імператора, кімнати його дружин, трапезна.

Сейрьоден мав «підлогу, що співає» — «наруїта». Це була своєрідна система безпеки: навіть при найобережнішому кроці дошки видавали своєрідне тонке скрипіння.

Палац Сюнкоден призначався для зберігання священного дзеркала під час коронації імператора Тайсьо.

У внутрішньому саду палацу є чайний будиночок, розташований на штучно створеному пагорбі. До сходу звернений павільйон Осудзумисьо, де імператор рятувався від

літньої жари. На північ від нього розмістився Тьосецу — будиночок для чайної церемонії. Є на території палацу й ставок із дерев'яним містком. А в палаці Саннайден імператор та члени імператорської родини обмінювалися новорічними поздоровленнями, звідси спостерігали за новорічною виставою.

Палац відкрили для широкої публіки в 1946 р. Двічі на рік, навесні й восени, протягом тижня можна потрапити сюди з екскурсією.

Палац у Кіото є національним надбанням Японії й власністю імператорської родини.

Чудові міста

Сана

Сана — столиця Єменської республіки — розташована у великій улоговині Південно-Аравійського нагір'я, йменованого тут Джебель.

Ємен — один з центрів давніх південно-аравійських цивілізацій. На початку I тис. до н. е. на його території ви-

Сана — Старе місто

ники держави Маїн і Саба (де володарювала знаменита цариця Савська!). Основою їхньої економіки було землеробство й караванна торгівля. Тут були побудовані зрошувальні спорудження, сюди йшли каравани «шляхом пахошів».

V ст. до н. е. — це час розквіту Древнього Ємену, коли об'єдналися Хадрамаут, Саба, Маїн і Катабан. Країна так процвітала, що давні географи називали її «Щасливою Аравією». Але в II ст. до н. е., коли караванні шляхи між Сходом і Заходом перемістилися на північ, держава занепала. З IV по VII ст. Ємен входив до складу Хім'яритської держави, Ефіопії, Ірану, потім потрапив під владу Арабського халіфату. У середині XVI ст., як майже всі інші країни Аравійського півострова, був захоплений турками.

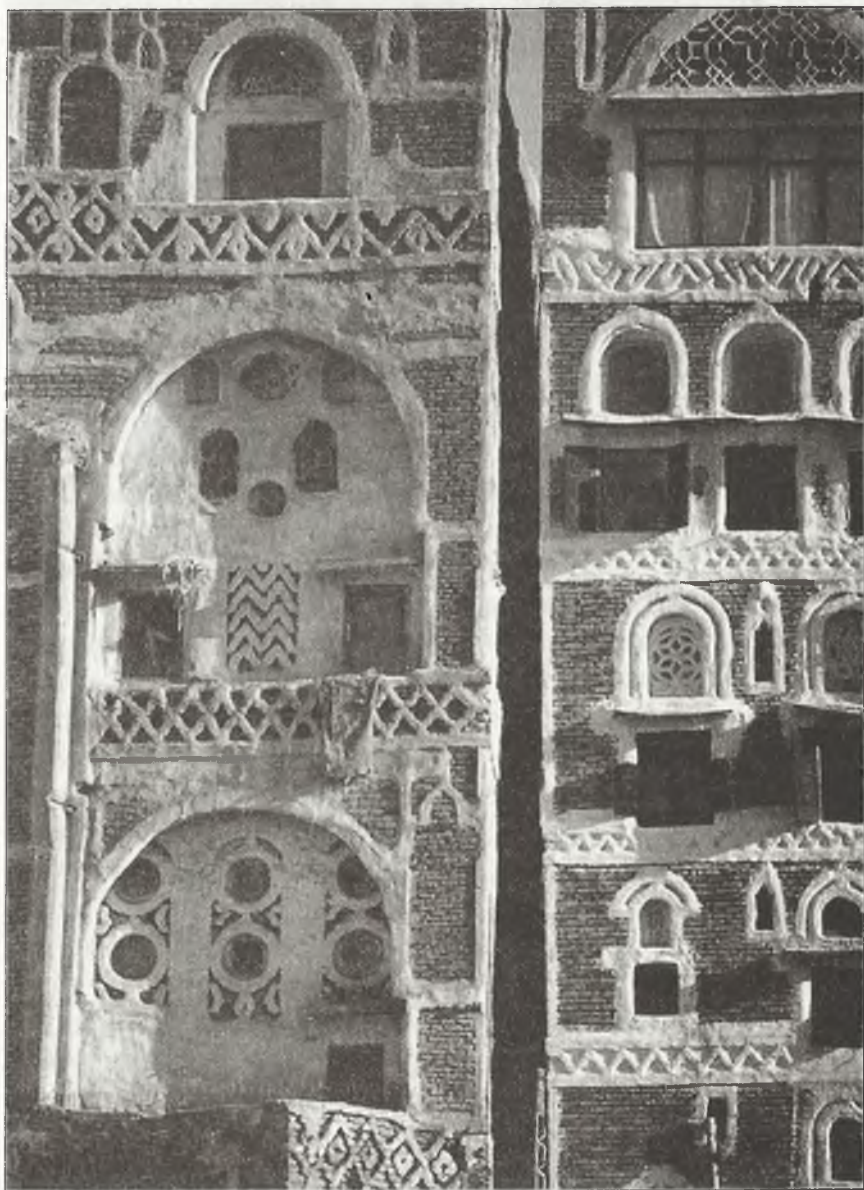
У XVII ст. Ємен стає об'єктом боротьби європейських держав: Португалії, Нідерландів, Англії. Саме з цього періоду Ємен здобуває популярність як район, де росте краща у світі кава — «мокко», відома у країні ще зі стародавніх часів.

Великобританія в 1802 р. встановила свій контроль над містом Аден і прилеглими областями. Лише на початку XX ст. Північний Ємен (до 1990 р. він мав назву Єменська Арабська республіка) зумів звільнитися від влади Туреччини. Що стосується Південного Ємену, то британські колонізатори пішли звідти тільки в 1967 р., коли утворилася Народно-демократична республіка Ємен. Ці дві держави в 1990 р. об'єдналися в одну, утворивши Єменську республіку зі столицею в місті Сана (Північний Ємен).

Місто Сана відоме з I ст. н. е. Легенда розповідає, що колись давно якийсь подорожній, стомлений довгою дорогою і гірськими стежками, нарешті побачив перед собою квітучу долину. Він здійняв руки до сонця й вигукнув: «Осання!», що могло означати «Я врятований!».

Однак земля ця була заселена ще в далекі часи. Нещодавно археологи виявили в одній з провінцій Ємену кістки первісної людини й примітивні кам'яні знаряддя, вік яких більше 1,5 млн років.

Сана знаходиться зовсім близько від екватора. Але її висота над рівнем моря 2400 м. Завдяки цьому навіть у найспекотніший літній місяць — червень — коли сонце стоїть у зеніті, середньодобова температура всього лише 21° С.

Чудові фасади будинків старого міста

Казкові будівлі Сани

Із глибокої давнини Ємен був постачальником пахощів і прянощів у країни древнього світу — у Єгипет, Грецію, Рим. І сьогодні арабський базар — «сук», що займає більшу частину старого міста, — наскрізь просякнутий ароматами прянощів. Мирра з ладаном — ароматичні смоли, без яких не обходяться служителі всіх світових релігій.

Одна з головних визначних пам'яток Ємену — багатопверхові будинки-фортеці з каменю й цегли. У Старому місті Сана багато таких традиційних будинків. Серед визначних пам'яток Старого міста слід назвати й мечеть аль-Джама аль-Кебір, мечеть Бакіліндже, середньовічні лазні, караван-сарай, цитадель.

Петра — місто, загублене в скелях

Петра («Рожеве місто») є найвідомішою визначною пам'яткою Йорданії. Кажуть: хто не бачив Петри, той не бачив Йорданії.

Місто розташоване в горах, які, залежно від часу доби, забарвлені в рожевий, темно-червоний, пурпурний або жовтогарячий кольори.

Перекази про загублене серед скель та пісків давнє набатейське місто розбурхували свідомість європейських учених і мандрівників ще за часів хрестоносців.

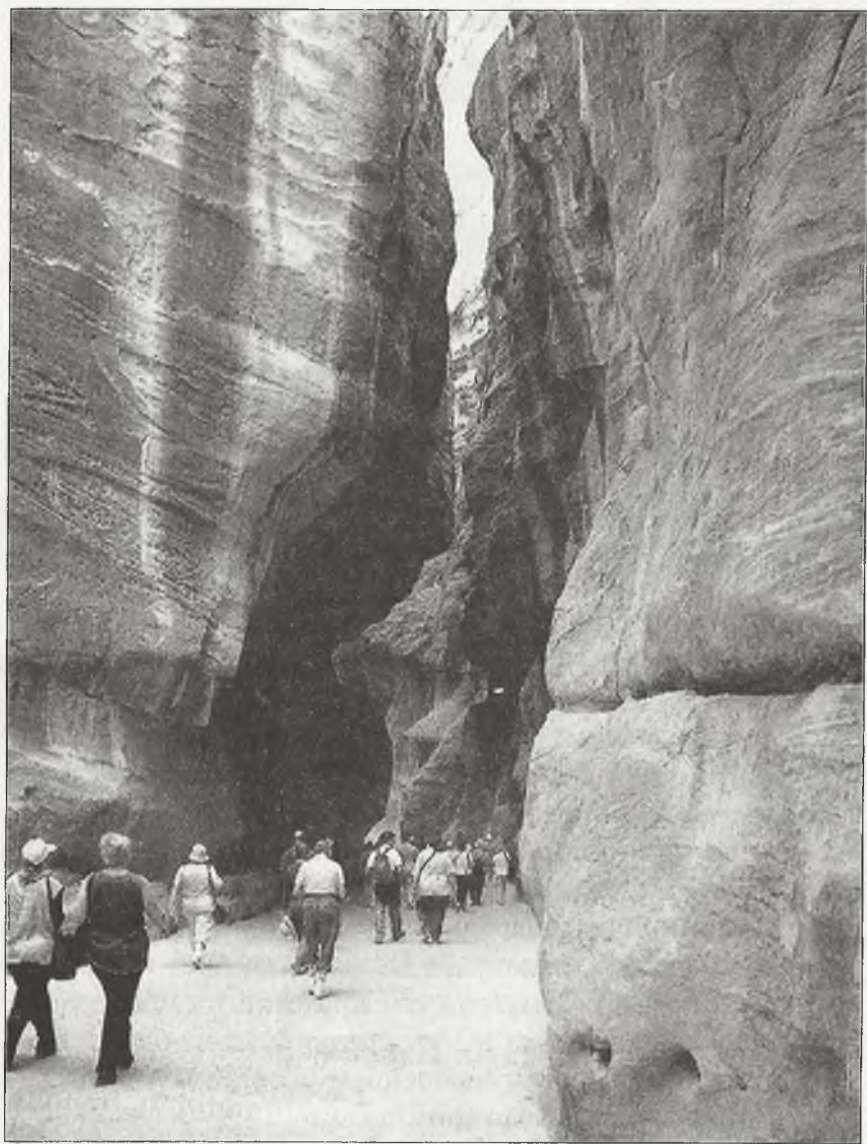
Ці землі в середні віки контролювали люті бедуїнські племена, а тому їхня неприступність ще більше підігрівала уяву. Віддаляючись у часі, Петра усе більше й більше набувала примарних рис близькосхідного Ельдорадо (казкової країни золота та чудес), поки, нарешті, майже випадково не була відкрита швейцарським дослідником Йоганном Людвігом Буркхардтом.

Маючи надію відшукати загублене місто, він вирушив разом з караваном від Дамаска до Каїра. Наприкінці серпня 1812 р. мандрівник опинився недалеко від передбачуваного місця розташування Петри. Оскільки він прекрасно говорив арабською мовою та був одягнений, як кочівник, і взагалі видавав себе за мусульманина, йому було не дуже складно вблагати місцевих арабів відвести його на могилу брата Мойсея, пророка Аарона, похованого, за переказами, на вершині однієї з гір, нібито для приношення жертви.

У бедуїн повів його в гори. Здалеку вони здавалися зовсім непереборними, але, підійшовши до гір, в одній зі скель раптово виявили вузький прохід у глибоку ущелину — Сік. Після двадцятихвилинної прогулянки дном звивистого каньйону здивований швейцарець побачив грандіозні руїни мертвого міста, у яких він упізнав Петру — загублену столицю набатеїв. Від цього відкриття він прийшов у такий захват, що мало було не видав себе. Але справу було зроблено: Буркхардт виявився першим європейцем за останні шістсот років, який побачив це чудо світу.

Про набатеїв сьогодні відомо небагато. Самі вони не залишили про себе ніяких письмових свідчень. Усе, що ми знаємо про них, — це історії, розказані заїжджими мандрівниками багато сотень років тому, або нечисленні дані археологічних розкопок.

Набатеї свого часу були володарями пустелі від Аравії до Середземного моря. Уся торгівля через пустелю зосереджу-

Вхід до стародавньої Петри

валася в їхніх руках. З палестинського боку набатеї залишили шість міст: Абду (Авдат), Курнуб (Мамшит), Ер-Рухейбу (Реховот), Ісбейту (Шивту), Ауджу ель Хафір (Ніцану), Халсу (Халуцу). Усі вони гарні й чудові, але ніяк не можуть зрівнятися зі столицею — Петрою.

До речі, сьогодні в Петрі докладно досліджено тільки близько 15% території. Так що невідомо, які ще відкриття чекають нас у майбутньому. Хоча навряд чи ці розкопки проллють світло, скажімо, на походження набатеїв. Одні вважають їх простими кочівниками, що осіли в цьому зручному місці винятково через його вигідне географічне розташування. Здавна тут проходили головні караванні маршрути, що з'єднували Європу, Азію й Африку. Інші не погоджуються з цим, указуючи на занадто вже великі пізнання набатеїв у галузі землеробства й зрошення. Це дійсно не було властиво кочівникам. Деякі називають їхньою прабатьківщиною Ассирію, північ Аравійського півострова або навіть Ємен. Теорій багато, але зрозуміти, яка з них вірна, складно. Так чи інакше, точно відомо, що першим володарем Набатеїського царства був Арета I, що зійшов на престол у 169 р. до н. е.

Звичайно, історія держави в скелях Петри, назва якої й означає грецькою мовою «скеля», почалася не з цього моменту. Достеменно відомо, що в 312 р. до н. е. воно вже існувало. Про це йдеться у грецьких джерелах. Саме в цей рік грецька армія на чолі з Антигоном зробила невдалий похід на Петру. Швидше за все із цього моменту й почалося піднесення держави, що досягла свого апогею близько 106 р., коли вмер останній набатеїський володар Раббель II. Скориставшись цим моментом, Римська імперія легко приєднала багате царство.

Петра стала частиною римської провінції Аравія. Ще триста років тривало її процвітання. Але непомітне згасання міста почалося саме в той час. Справа в тому, що набатеї були своєрідними митниками або прикордонниками. Вони збирали данину з караванів, які проходили повз ці міста.

Століттями займаючись такою справою, вони зібрали свої казкові багатства, слава про які не давала спокою багатьом поколінням шукачів скарбів. Саме в цей час почалося піднесення іншої перлини Близького Сходу — Пальміри. Каравани пішли іншими шляхами, а жителі Петри лише шкодували про втрачену велич і могутність.

Будинки у скелях

Петра встигла побувати й частиною Візантії, поки два страшних землетруси в 363 і 747 р. остаточно не знищили її.

Коли панували араби і відбувалися хрестові походи, місто вже було мертвим. І лише пошуки скарбів, які, здається, повинні бути заховані десь тут, продовжували вабити сюди різних авантюристів. З тих часів на головному символі Петри — Скарбниці — залишилися численні сліди від куль. Бедуїни вважали, що коли влучити в потрібне місце, то на них проллється золотий дощ. На жаль, він не пролився, хоча, можливо, вони просто стріляли не туди, куди треба.

Цілком імовірно, що фантастичні набатейські скарби ще лежать десь у цих рожевих руїнах. Адже ніхто ніколи не бачив, щоб із міста вивозили цінності. Хоча, чесно кажучи, за триста років можна було втратити будь-які, навіть незліченні, багатства.

Як уже відзначалося, дорога в Петру веде через вузьку ущелину. Зненацька відкривається перший храм — Ель-Хазне

(«Скарбниця»). Двох'ярусний фасад висотою 40 м і всі внутрішні кімнати вирубані в скелі з червоного піщанику. На нижньому портику вибито сонячний диск із рогами корови — це символ єгипетської богині Ісіди. Призначення цієї споруди (втім, як і більшості подібних будинків у Петрі) невідоме. Також незрозумілою є техніка вирубки фасадів будинків Петри. Для спорудження будівельних лісів у цій місцевості занадто мало рослинності. А якщо каменотеси спускалися по фасаді зверху вниз, то як вони могли точно визначити майбутні масштаби храму?

Місто займає велику площу. Головна вулиця Петри йде зі сходу на захід через усе місто, вона оточена колонадою. Серед усіх будинків немає двох з однаковими фасадами.

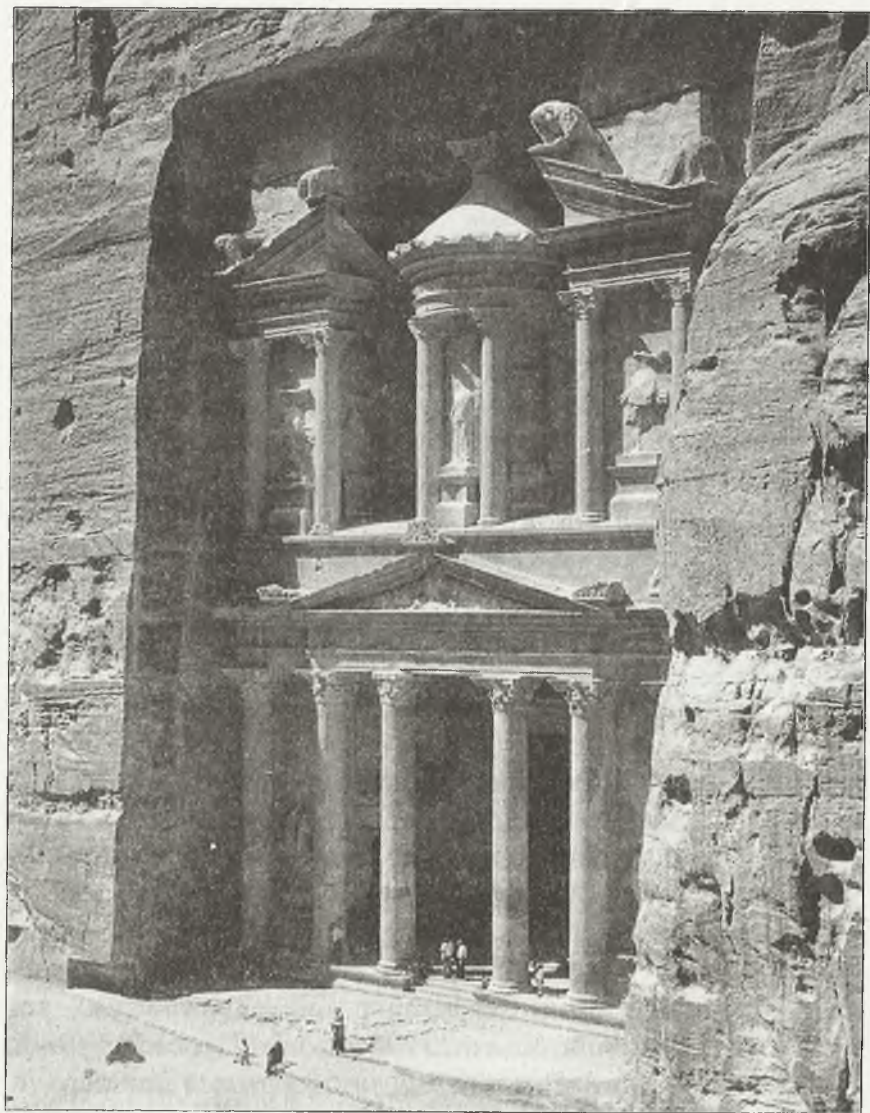
Храм Ель-Деїр на виїзді з міста теж вирубаний у скелі й має 45 м у висоту й 50 м завширшки. Усередині він представляє собою печеру, стіни якої, як і більшості інших будов Петри, нічим не прикрашені. У храмі досить довго після його відкриття був розташований монастир.

Фасади всіх гробниць були вирубані в скелях, а тому за ними можна було зробити лише невеликі похоронні приміщення, у яких набатеї ховали царів або вищу знать. Уявіть, якою повинна бути майстерність архітекторів, щоб точно розрахувати й вирізати в шматку цільного каменю такі монументні надгробки.

Через велику кількість гробниць послідовники Буркхардта в ХІХ ст. навіть охрестили Петру гігантським некрополем*. Це не зовсім так. Незважаючи на кількість могил, колись у місті жило принаймні 20 000 чоловік. Просто будинки, що були розташовані на рівнині, не збереглися дотепер.

Зате до нас дійшли будівлі римських часів, які вказують на те, що колись життя в Петрі вирувало. Це й центральна брукована вулиця, колони, тріумфальна арка, руїни деяких інших споруд. Чудовий театр на три тисячі чоловік було зведено задовго до приходу римлян, він, вочевидь, використо-

* Некрополь — цвинтар, могильник у країнах Стародавнього Сходу та античного світу (буквально «місто мертвих»).

Храм Ель-Хазне

увався набатеями задля ритуальних і релігійних обрядів. Сказати точно, що відбувалося на сцені театру, неможливо — письмових свідчень не залишилося, тому можна тільки здогадуватися.

З цієї ж причини не слід дивуватися деяким загадковим назвам у Петрі: Храм крилатих левів, Палац дочки фараона,

Джинові брили, Скарбниця фараона. Їх придумали набагато пізніше, коли від набатеїв не залишилося й сліду. Ті, хто давав ці назви, керувалися не надійними джерелами, а своїми власними, досить суб'єктивними враженнями. Наприклад, бедуїни щиро вірили, що Петру побудували давньо-египетські фараони.

Сьогодні відомо, що єгиптяни не мали до будівництва цього фантастичного міста ніякого відношення. Це зробив інший, не менш таємничий народ, який досяг видатних архітектурних висот — набатеї. Без перебільшення можна сказати, що найкраще нагадування, яке вони залишили про себе нащадкам і яке говорить про них краще од будь-яких літописів, — це кам'янистий рожевий шедевр, що захований ними серед неприступних гір.

Тімбукту — священне місто золота й мудрості

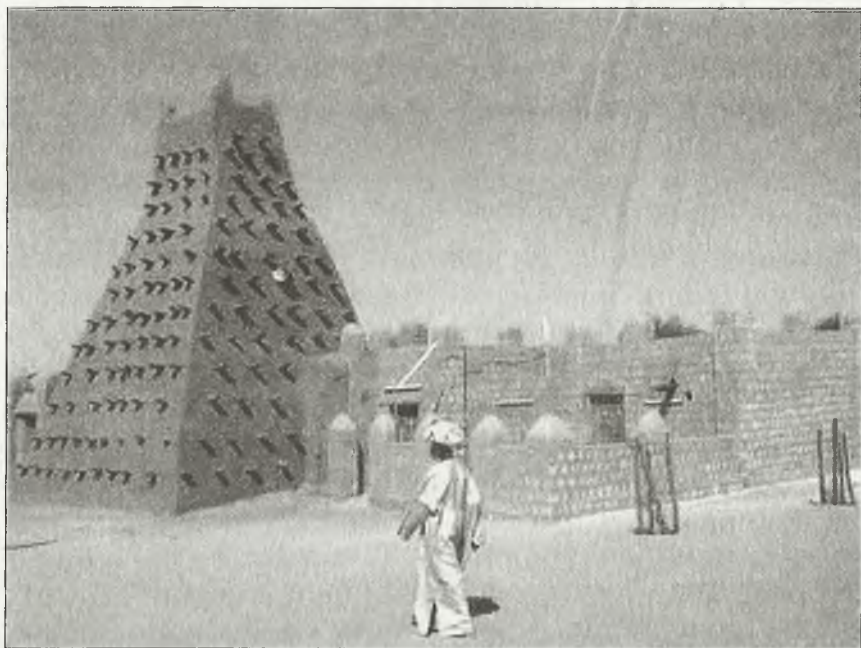
Місто Тімбукту розташоване на території сучасної Республіки Малі.

В епоху пізнього Середньовіччя не було в Африці іншого міста, як легендарне Тімбукту, що досить часто змушувало європейських учених робити найфантастичніші висновки. Його опис уперше зустрічається в арабських хроніках. «Гаванню в пустелі» назвав Ібн Хальдун це незвичайне поселення на перехресті п'яти караванних шляхів, по яких переправлялися на південний край Сахари незліченні скарби.

У каталонському атласі часів Карла V місто було позначено як «Тенбух», а в 1426 р. італійський географ Беккарі повідомляв про «Тумбетту», багатство якого вгадувалося в мечетях із високими вежами, у прикрашених золотом палацах.

Аж до середини XIX ст. Тімбукту залишалося для європейців недосяжною фата-морганою, міражем, за спробу наблизитися до якого мандрівники платили життям. І лише в 1853 р. гамбурзькому дослідникові Генріху Барту вдалося розкрити таємницю цього незвичайного міста.

Казково багатим називали Тімбукту арабські торговці у своїх літописах, і, очевидно, тому протягом декількох сто-

Особливий вигляд типової малійської мечеті

літь це місто викликало інтерес у європейців, але лише най-сміливіші з них зважувалися на небезпечну подорож: «невірим» вхід у Тімбукту був заборонений під загрозою прокляття й смерті.

До кінця XVIII ст. Європа мала у своєму розпорядженні досить мізерні відомості про внутрішні області Африки, що, швидше за все, і стало приводом для виникнення легенди про Тімбукту. Своєю загадковою репутацією місто було, насамперед, зобов'язане Лео Африканусу, арабському торговцеві, що у першій половині XVI ст. опублікував у Європі історію своєї подорожі по Африці. Він детально описував красу магічного Тімбукту:

«Вулиці “королеви пустелі” вимощені золотими плитами. Мудреці й учені живуть тут. Рукописи у священному місті коштують дорожче золота. Адже в них можна знайти відповіді на будь-які питання, що цікавлять людство».

Саме цей образ Тімбукту й вабив до себе як дослідників, так і аматорів пригод, які мріяли заволодіти скарбами цього

«священного африканського міста». Правда, на зорі ХІХ ст., незадовго до початку першої експедиції в Тімбукту, у Європі зазвучали критичні голоси, які ставили під сумнів відомості Лео Африкануса. Так, Роберт Адамс, американський матрос, якого після аварії корабля було продано у рабство, провів у розпечених пісках Африки три довгих роки й після звільнення опублікував замітки, назвавши «королеву пустелі» злиденним і брудним містом. Але в Європі йому не повірили. Навіть імениті вчені не хотіли руйнувати казковий образ Тімбукту й оголосили американця брехуном і вигадником.

Незабаром після цього англієць Джеймс Грей Джексон публікує біографію одного марокканського торговця, у якій особливу увагу приділяє саме місту Тімбукту, його традиціям, релігії й побуту. Цей різнобічний, детальний і красномовний опис підкріплює віру європейських дослідників у магічну силу міста. І Старий Світ (так називали Європу) наважується на першу спробу: британський офіцер Олександр Лейнг у 1825 р. одержує урядове доручення проникнути в «священне місто ісламу» під виглядом дослідника й затвердити в Тімбукту англійське панування. Самовпевнений Лейнг зневажає застереження про прокляття «невірним».

В експедицію до своєї заповітної мети британський офіцер вирушає у військовій уніформі, що відразу ж викликало замішання місцевих жителів. Його вигляд та ще й принципова відмова вступати в будь-які відносини з чорношкірими з самого початку не обіцяли нічого доброго в цій небезпечній подорожі. Але, незважаючи на те що на його караван кілька разів нападали пустельні кочівники, Лейнг досяг мети. Цей британський офіцер увійшов в історію як перший європеець, що зумів дійти до Тімбукту. Пізніше безкраїми просторами пустелі вітер розніс чутки: «невірний» заплатив за неповагу до священного міста ісламу життям.

Таємниця Тімбукту залишилася нерозгаданою, а нез'ясовані обставини смерті Лейнга тільки підсилили інтерес європейських дослідників до легендарного міста, і слідами британця відправляється шукач пригод із Франції Рене Кайо. У його характері немає й сліду гордовитості Лейнга, але він марнослав-

Казковий фасад малійського будинку

ний і мріє про сенсаційне географічне відкриття. У Рене Кайо немає ні грошей, ні необхідного спорядження, але за кілька років він ґрунтовно підготувався до подорожі: він знає арабську мову й звичаї мусульман. Щоб завоювати довіру місцевих жителів, Рене Кайо навіть придумав собі біографію й нове ім'я: у ранньому дитинстві він нібито був викрадений французькими солдатами, та його привезли у Францію, звідки він увесь час мріяв повернутися на батьківщину.

Але й цей, здавалося б, до дріб'язків продуманий план не рятує Кайо від жорстоких ударів долі. Коли він, нарешті, зупиняється біля воріт Тімбукту, його чекає розчарування. Те, що він побачив, зовсім не відповідає тій казці, у яку він вірив. Рене Кайо так описує свою зустріч із «королевою пустелі»: «Глиняні й очеретяні хатини оточують місто. Навкруги — сміття й бруд. Лише природна краса пустелі не перестає зачаровувати. Її піски всюди. Здається, вони торкаються самої лінії обрису».

У Рене Кайо немає ні фізичних, ні душевних сил надовго залишатися в Тімбукту. Уже через 13 днів, вражений і розчарований побаченням, він квапиться повернутися до Франції.

По дорозі назад Кайо приєднується до торговельного каравану, де йому доводиться виконувати важку, брудну роботу, терпіти глузування місцевих кочівників і голод. І все-таки він — перший європеєць, що зумів повернутися із «зачарованого» Тімбукту. Про його пригоди повідомляють газети, ним захоплюється французьке географічне товариство, його ушановують як «підкорювача Тімбукту». Але незабаром французький аматор пригод, не доживши до сорока років, помирає від невідомої хвороби...

Але в легенди про Тімбукту вже мало хто вірив: Кайо зруйнував міф про «золото Тімбукту». І лише Генріха Барта, ученого з Гамбурга, не задовольнили емоційні й побіжні нотатки француза. Барт, будучи істориком, філологом, натуралістом і географом-мандрівником, жадає детальної інформації про це місто в Західній Африці. Здається, він протягом усього життя готувався до подорожі в Тімбукту. У ранньому дитинстві він проводив багато часу за читанням книжок з

Традиційний фасад глиняного будинку у Малі

географії й вивченням іноземних мов, у тому числі й арабської. Замолоду Барт багато подорожував середземноморським узбережжям Африки. У вересні 1853 р. у віці 33-х років Барт нарешті вирушає до Тімбукту.

Г. Барт не тішив себе ілюзіями відшукати скарби. У нього була інша мета: зрозуміти Тімбукту, познайомитися з його жителями, вивчити їхні звичаї й традиції. Врешті-решт, змучений важкою дорогою, Барт наближається до воріт овіяного міфами міста. Дипломатичний, шанобливий до традицій місцевого населення, вчений із Гамбурга без перешкод потрапляє до Тімбукту.

Барту багато в чому пощастило. Він одержує можливість проводити дослідження, не побоюючись за своє життя. Учений оселяється в будинку шейха Ахмед ель-Бакаї, під заступництвом якого 8 місяців живе в Тімбукту. Той факт, що до нього тут уже побували два європейці, не бентежить Генріха Барта. Адже нікому з них так і не вдалося по-справжньому вивчити місто. Для Барта скарбами Тімбукту є його люди, найдавніші мечеті, численні рукописи.

Найповажніше ставлення Генріха Барта до місцевих жителів та їхніх традицій, як скаже пізніше сам учений, рятує його від загибелі. Цілим і неушкодженим він повертається з подорожі й публікує свою працю, що стає цінним джерелом для вивчення історії й етнографії Нігерії, Чаду й Малі.

Наприкінці ХІХ ст. про міфи, пов'язані зі священним Тімбукту, уже ніхто не згадував. А в ХХ ст. Тімбукту й зовсім перетворився в маленьку крапку на карті африканського континенту, на якому до цього часу не залишилося жодного білої плями. Однак це зовсім не означає, що на Заході припинили мріяти про пригодницькі подорожі Африкою.

Тож ми можемо сказати про історію Тімбукту? Засноване, очевидно, в ХІІ ст., селище «Колодязь стражниць Букту» («Тім» туарезькою мовою означає «колодязь»), спочатку було просто місцем відпочинку пастухів-туарегів, які подорожували між Нігером і пустелею.

Поступовий розквіт Тімбукту почався після підкорення верхів'їв Нігеру народом малінке (іноді його називають мандінго). Бербери-мусульмани з племені мессуфа, спорідненого з маврами, чорні раби й арабські торговці оселилися в розділених за етнічними принципами кварталах. Столиця держави Малі швидко перетворилася в значний торговий центр.

З міста Дженне купці привозили золотий пісок, слонову кістку, шкіру, горіх коли й рабів на перевальний пункт Тімбукту, звідки і товари, і люди переправлялися через Судан у північному напрямку. Зворотний потік забезпечував Тімбукту сіллю, шовковими тканинами й іншими предметами східної розкоші.

У 1325 р. багатий прочанин Канхан Мусу дорогою назад із Мекки надовго зупинився в Тімбукту й прикрасив місто чудовими палацами й мечетями. Тоді й була побудована біля Мадуга, резиденції місцевого правителя, мечеть Джингеребер — прямокутна за планом, із плоским дахом і глинобитними колонами. Повністю витриманий в «суданському стилі» присадкуватий конічний мінарет звужується догори й увінчується згладженими вітром і непогодою глиняними баш-

...Багато років я був упевнений, що Тімбукту — це просто слово-вигадка, що означає «край землі». Коли ж мені стало відомо, що це справжнє місто десь в Африці, я просто став як зачарований — так мені туди захотілося.

...На базарі людей було повно. Усі — і чоловіки, і жінки — були в широкому вільному одязі й тюрбанах, які захищали їх від жару. Найпопулярнішим кольором був темно-синій. Мені говорили, що тільки на головні убори йшло по 9 метрів тканини. У чоловіків на поясах бовталися ятагани й ножі, і відчувати на собі насторожені погляди було досить неприємно. Сторожкість у Тімбукту — справа зрозуміла. Тут довіряти не можна нікому й нічому. Колись усе в цьому краї розквітало і народ жив у статку. А сьогодні навіть сама земля стала людям ворогом — посуха перетворила багаті раніше пасовища в голу пустелю. Від палючої спеки й курних бур вимерло майже все живе.

С. Сейнт

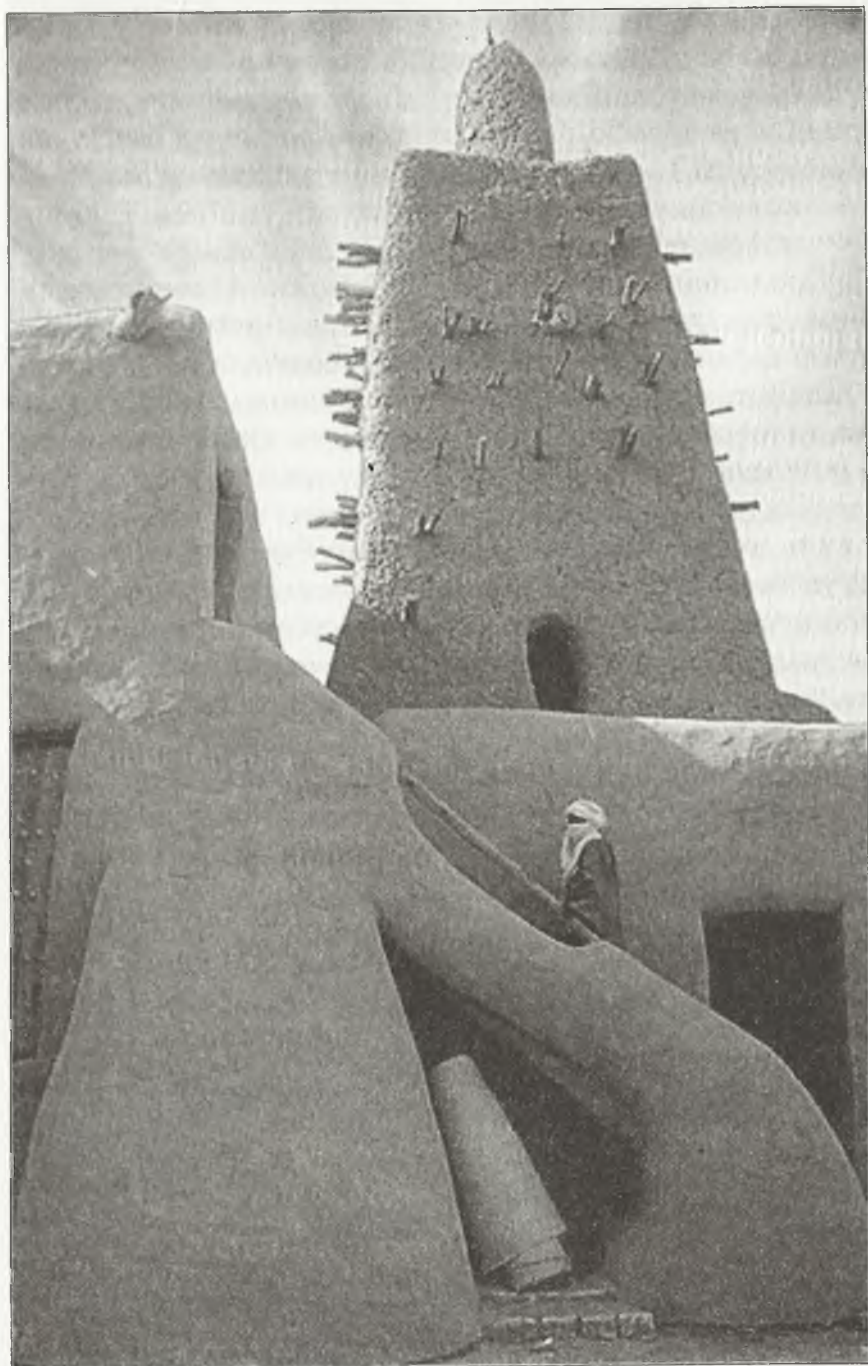
родом з Феса й Каїра стали засновниками «суданського гуманізму», завоювавши гучну славу переважно в області риторики (мистецтво красномовства), правознавства, тлумачення Корану й медицини. Крім того, вони зібрали велику бібліотеку.

Присадкуватий мінарет пірамідальної форми — характерна риса другої мечеті, Санкорс, у північно-східній частині міста. Її архітектурне рішення було довірено андалузькому поетові Ес-Сахелі. Ця мечеть, розташована в колишньому кварталі багатих торговців сіллю, як і Джингеребер, була повністю перестроєвана в XVI ст. Вона виділяється примітним фасадом: декоративно винесені вперед кутові стовпи з обпаленої черепиці прикрашені рельєфними капітелями. Вхідні двері до мечеті, північно-східну частину якої усе більше засипає пісок, прикрашені стародавнім мавританським орнаментом. У XV ст.

точками. По кутах будинку були побудовані численні глиняні вежі у формі цукрових голівок. У дворі — поховання арабів з нинішнього Алжиру.

Завдяки заснованому пізніше університету (він, як стверджують, нараховував 20 000 студентів і складався з 180 медресе*), Тімбукту перетворився в славнозвісний навчальний центр мусульманської частини Західної Африки. Учені

* Медресе — релігійна мусульманська школа.

Мечеть у Тімбукту

транссахарська торгівля пережила небачений підйом: у португальських та італійських купців, які одержували благородний метал від своїх магрибських колег, пристрасть до золота стала зрештою надмірною. Із вторгненням марокканців блискучий період історії Тімбукту завершився. Після вигнання релігійної еліти кількість жителів швидко зменшилася, і в 1780 р. Тімбукту був завойований французами.

Про колишню пишноту Тімбукту можна й сьогодні говорити, споглядаючи житлові будинки, що мало змінилися: вузькі карнизи й фризиди з піщанику або обпаленої черепици розділяють фасади по горизонталі. У більш старих будівлях ще зустрічаються традиційні, мистецьки зроблені так звані мавританські вікна за марокканським зразком. Різьблені візерунки, пофарбовані частково червоним і зеленим, прикрашають дерев'яні дверні рами житлових будинків, куди можна увійти через просторий вестибюль без вікон. Над стінами, пофарбованими білою або небесно-голубою фарбою, майстри зводили дах із коротких жердин: дерева в Сахарі, звичайно, завжди не вистачало. Глинобитні долівки посипані дрібним чистим піском.

Сьогодні шлях у Тімбукту не пов'язаний ні з ризиком для життя, ні з нестатками, які випадали на долю перших європейців. Деякі з сучасних мандрівників подорожують із наметом по так званій «землі догонів». (Догон — це один з численних народів Західної Африки, відомий вродою своїх жінок та їхніх золотих прикрас.)

На шляху до Тімбукту зустрічаються маленькі села, у яких і дотепер немає електрики та водопроводу. Відвідавши деякі села, мандрівник має шанс виявитися першим європейським туристом і викликати відповідний інтерес місцевих жителів. Тут можна іноді спіймати себе на думці, що ми мандруємо у часі...

Місто інків Мачу-Пікчу

Влітку 1911 р. на території південноамериканської держави Перу археологи знайшли давнє місто, яке назвали пізніше Мачу-Пікчу. Воно було збудоване інками дуже високо

в горах. У цьому загадковому місті навряд чи хто бував з часів зникнення усіх його мешканців на початку XVI ст., коли на територію імперії інків вдерлися іспанські завоювальники.

Інки — індіанське плем'я, що жило на території Перу й незадовго до іспанського завоювання утворило в перуанських Андах велику імперію зі столицею у місті Куско.

Імперія інків простягалася з півночі на південь — від Колумбії до Центрального Чилі — і складалася з територій сьгоднішніх Перу, Болівії, Еквадору, території на півночі Чилі й північного заходу Аргентини.

Уважають, що індіанці називали інкою лише імператора, але пізніше іспанські завоювальники-конкістадори застосовували це слово як назву всього племені, що у доколумбову епоху, очевидно, користувалося самоназвою «капак-куна» («великі», «прославлені»).

Культура інків сформувалася порівняно пізно. Задовго до їхньої появи на історичній арені, ще в III тис. до н. е., на узбережжі жили осілі племена, які займалися виготовленням бавовняних тканин і вирощували маїс, гарбузи й боби. Найдавнішою із значення андських культур вважається культура Чавін (XII—VIII ст. до н. е. — IV ст. н. е.). Її центр, місто Ча-

Місто інків Мачу-Пікчу — загальний вигляд

Керамічна посудина інків

він-де-Уантар, розташований у Центральних Андах, зберігав своє значення навіть в інкську епоху.

Пізніше на північному узбережжі розвинулися інші культури, серед яких виділяється держава Мочика (приблизно I ст. до н. е. — VIII ст. н. е.), що створила чудові пам'ятки архітектури, кераміки й ткацтва.

На південному узбережжі процвітала загадкова культура Паракас (близько IV ст. до н. е. — IV ст. н. е.), прославлена своїми тканинами. Паракас вплинув на ранню культуру Нас-

ка, що розвивалася південніше, у п'яти долинах-оазисах.

У басейні озера Тітікака близько VIII ст. сформувалася велика культура Тіауанако. Столиця й церемоніальний центр Тіауанако, розташований на південно-східному краї озера, вибудовані з обтесаних кам'яних плит, скріплених бронзовими шипами. Знамениті Ворота Сонця витесані з величезного кам'яного моноліту. У верхній частині проходить широкий барельєфний пояс із зображеннями бога Сонця, що омивається слізьми у формі кондорів (хижих птахів) і міфологічних істот. Мотив плачливого божества простежується в багатьох андських і берегових культурах.

Таким чином, маючи в минулому давню й високу культурну традицію, інки були скоріше спадкоємцями, аніж засновниками перуанської культури.

Інки були розумними правителями, що планували свої дії на десятиліття вперед. Так, захоплення територій сусідів було по можливості безкровним, без різанини й пожеж. Інки ощадливо ставилися навіть до своїх майбутніх потенційних володінь.

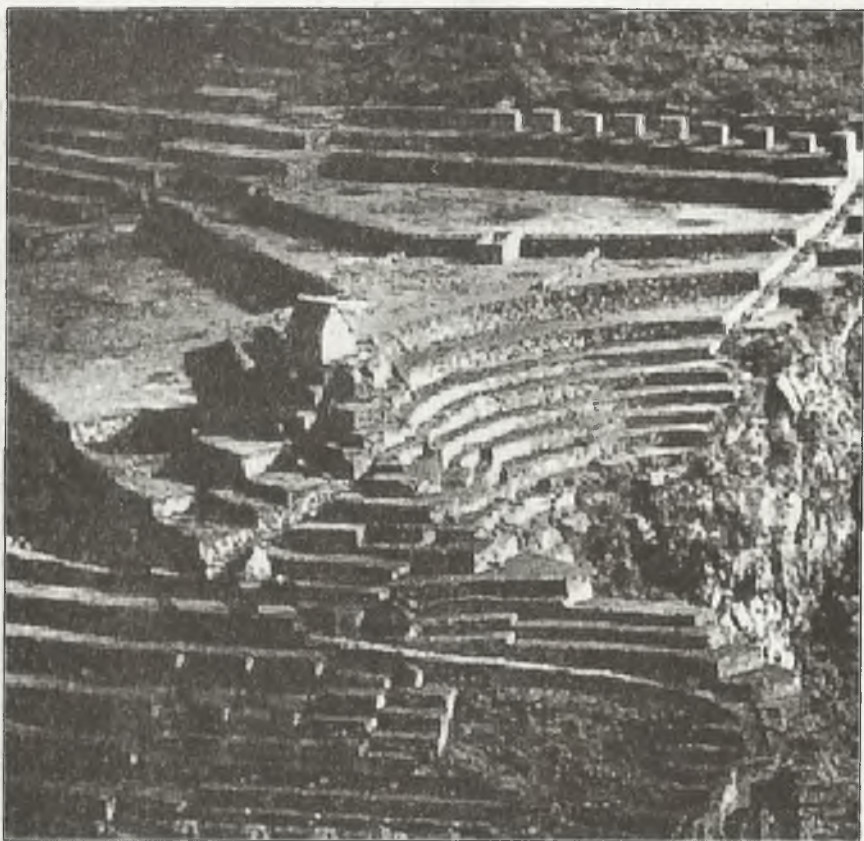
В імперії інків панувала сувора дисципліна — праця була обов'язковою, працювати повинні були усі. Навіть сівба й збір урожаю починався з особистого прикладу імператора, «великого інки» в Куско.

У цій розвинутій цивілізації не було грошей, і тому все вирішувалося шляхом товарообміну, що здійснювала верховна влада, з'єднуючи чудовими дорогами далекі провінції й різні кліматичні зони.

В інків існувала навіть наука на зразок нинішньої статистики — все населення було поділене на вікові групи, й було підраховано навантаження на кожного, що відповідало його можливостям.

Храм Сонця

Такі сходи перетинають усе місто інків Мачу-Пікчу

Для виконання важких робіт і служби в інкській армії призначалася спеціальна примусова повинність, яку називали мита. Її несли міцні чоловіки в розквіті літ, і вона тривала три місяці на рік. В інкській імперії існували спеціальні запаси — на випадок війни, неврожаю, стихійних лих і навіть для допомоги незаможним, старим і калікам. У спеціальних сховищах лежали запаси маїсу, одягу, зброї й багато чого іншого на десятиліття вперед. Запаси, якими інки так і не встигли скористатися і які здебільшого дісталися загарбцям іспанцям...

Коли помирав верховний інка, нащадок «божественного сонця», то за традицією тіло правителя бальзамували, а мумію залишали в його палаці. Новий владика змушений був будувати собі новий палац.

Унікальним витвором інків були дороги — навіть у цивілізованому ХІХ ст. головна дорога інків залишалася найдовшим шосе у світі! Вона перебувала в чудовому стані, але жінки не знали ні колеса, ні візка.

В інків навіть існувала державна пошта, де працювали спеціально відібрані треновані бігуни.

Хоч якою сильною була в ті роки армія інків, вона все-таки не зуміла врятувати країну від лиха, що прийшло зсередини. Коли правитель Вайн Капак раптово помер, на престол вступив його старший законний син Васкар. Але в іншому місті жадав влади його зведений брат Атауальпа... У цій боротьбі за трон інків загинуло більше 150 тисяч чоловік, була знищена більша частина рідні обох правителів і вбиті кращі полководці.

Напевно, останній правитель великої імперії інків Атауальпа більше боявся своїх уцілілих родичів, аніж чужинців-іспанців. Ця помилка коштувала йому життя — незабаром його захопив у полон загін іспанця Франсіска Піссаро. Імператор великої імперії потрапив до рук безжалісної людини, яка донедавна була нікчемним неписьменним свинопасом. Ця людина зуміла обдурити владу майже цілого континенту, змусивши його заплатити дивовижний за розмірами викуп, на який можна було легко прогодувати цілу європейську країну. Узявши золото, Піссаро все-таки порушив своє слово й засудив непотрібного правителя інків на смерть. Чудові золоті прикраси з викупу були пущені на переплавку.

Індіанці знову й знову піднімалися на боротьбу з чужинцями, але тепер це була марна справа, бо коли одні з них боролися з іспанцями, інші племена й міста іспанцям допомагали, розраховуючи за допомогою чужої небаченої зброї захопити престол «великого інки» й знищити конкурентів, помститися за вбитих родичів. Зведення рахунків між інками зайшло занадто далеко — ніхто не вірив нікому. А іспанці тим часом захоплювали усе нові й нові землі.

Останнім «великим інкою» (у ще не захопленій частині імперії) став Тупак Амару Перший, котрий теж зазнав поразки

Храм Інтіуатани

й був страчений. Так і закінчилася коротка історія великої імперії інків, залишивши після себе безліч нерозгаданих загадок та руїни древніх міст і чудові, барвисті інкські легенди, що передавалися з покоління в покоління.

Археологи (їх очолював Хайрам Бінгем), які знайшли місто інків Мачу-Пікчу, були впевнені, що вони бачать легендарне місто Вілкабамба, куди у 1536 р. відійшли повсталі інки, після того як іспанські війська під керівництвом Піссаро вигнали їх останнього правителя зі столиці Куско. Згодом багато поколінь лицарів удачі намагалися знайти таємниче місто. Проте гіпотеза Бінгема щодо виявлення Вілкабамби була спростована, коли неподалік натрапили на руїни іншого міста. Сподівання відшукати там незліченні багатства несправдилися: від відомих за стародавніми описами запасів золота не залишилося й сліду. Місту, яке знайшов Х. Бінгем, не підходила жодна з відомих назв, тому воно отримало ім'я розташованої поблизу гори Мачу-Пікчу — «Стара вершина».

Освоєний людьми район займає площу близько 5 кв. км на важкодоступному гребені Анд. З трьох сторін місто ото-

чене річкою Урумбамба, а з четвертої — невеличкою горою Гуайана-Пікчу.

Про далеке минуле міста існує багато припущень. Спочатку вважали, що це фортеця, бо положення міста дуже приховане, однак значних оборонних споруджень там не знайшли. Зате виявили багато будівель релігійного призначення, складів і навіть споруду, схожу на обсерваторію.

З часом дослідники дійшли висновку, що це місто було створене як священний притулок ще за століття до завоювання імперії інків іспанцями. Можливо, засновником міста був правитель Пачакуті.

Мачу-Пікчу — невеличке місто: в ньому налічується близько 200 кам'яних споруд, більшість з яких — храми, в основному побудовані з добре обробленого каменю.

Уважають, що в місті проживало приблизно тисяча людей, причому кількість жінок набагато перевищувала кількість чоловіків. Можливо, це пов'язано з тим, що Мачу-Пікчу було центром поклоніння Сонцю, а знайдені останки належать жінкам — жрицям бога Сонця.

Дослідження міста свідчить про те, що мешканці Мачу-Пікчу займалися в основному сільським господарством та

Вхід у храм Місяця

Залишки храму

поклонінням богу Сонця Інті. Релігійним центром міста була Священна площа, на якій стояла будівля з білого граніту, збудована з величезних блоків. Але однією з найцікавіших споруджень Мачу-Пікчу є «Храм трьох вікон». Ці вікна, що мають форму трапеції, виходять на схід. Якщо вірити історичним хронікам, перший правитель інків наказав збудувати храм на тому місті, де він народився, а його вікна повинні були символізувати печери — дім його предків.

На вершині скелі, до якої можна дістатися від Священної площі, лежить великий камінь, вирубаний зі скелі. Його називають «інтіуатана», що в перекладі означає «прив'язь для Сонця». Тут інки символічно прив'язували Сонце, щоб воно не залишало їх під час зимового сонцестояння.

Інтіуатана виконувала роль сонячної обсерваторії, де жерці визначали найкращий час для початку сівби або збору врожаю, стежачи за рухом тіні сонця. У липні та грудні на честь Сонця мешканці міста, збираючись біля інтіуатани, проводили релігійні обряди, співали гімни та молилися.

Окрім культових будівель, до міського комплексу належали сади й тераси, палаци та зрошувальні канали, колодязі та купальні. Тераси були розташовані на різних рівнях та пов'язані одна з одною системою сходів. Жителі вирощували тут кукурудзу, картоплю та інші овочі. Для улаштування грядок треба було спочатку розрівняти скелясте плато. Тераси були вирубані просто у скелях, а потім засипані родючою землею з долини Урубамби.

Незважаючи на землетруси, що періодично змушують тремтіти Перуанські Анди, жодна з архітектурних споруд не отримала серйозних пошкоджень. Якщо полагодити дахи на будинках та розчистити джунглі, то це місто знову б набуло жилого вигляду. Невідомі будівники залишили тут не тільки храми, але й двісті житлових будинків. Проте й зараз залишається загадкою, яким чином збудовані чудові споруди Мачу-Пікчу та чому його мешканці залишили це поселення.

Чудові вежі

Пізанська вежа

Одним із найпрекрасніших італійських міст є Піза (область Тоскана), відома усьому світу як місто знаменитої «падаючої» вежі, — Пізанської вежі.

Торгове місто на березі річки Арно у римську епоху називалося Колонія Юлія Пізана. Розквіт цього міста припав на XII ст. Кораблі пізанського флоту панували на Тірренському морі; пізанці захопили Сардинію, Корсику та Палермо, а далі просувалися аж до Балеарських островів. Але у XV ст. затока біля Пізи зміліла, й військова шість почало відвертатися від удачливого міста. У 1284 році генуезці одержали перемогу над пізанцями, а пізніше, у 1406 р., місто захопили флорентійці. Однак Піза не розлучилася зі своєю славою — вона перетворилася на центр італійської вченості, назавжди пов'язаний з ім'ям видатного дослідника Галілео Галілея. Ще одним найвідомішим символом міста стала знаменита Пізанська вежа.

Кампаніла — дзвіниця Пізанського соборного ансамблю, більше відома як Пізанська вежа

А починалося усе так. У 1063 р. майстри Бускето (Бускет) та Райнальдо (Райнальдус) розпочали будівництво Пізанського собору, яке було закінчено тільки у 1118 р.

У 1173—1174 рр. поблизу собору на майдані почалося спорудження дзвіниці (цю дзвіницю ще називають кампанілою — Campanile. Керував будівництвом Боннано (Бонаніо) Пізано. Збудувавши 11 метрів та 2 колонадних кільця («поверхи»), Боннано побачив, що дзвіниця відхилилася від вертикалі на 4 см. Майстер припинив роботу і ...зник із міста. Ось так і почалася історія цього знаменитого «падіння».

Періодично будівництво дзвіниці поновлювалося. У 1186 р. звели три поверхи, а потім до 1233 р. роботу було знову припинено.

Архітектор Джованні де Сімоні у 1275 р. намагався закінчити спорудження цього «довгобуду», але вежа продовжувала хилитися. Тому, закінчивши п'ятий колонадний поверх, він теж припинив роботу.

Коли за справу узявся архітектор Томазо Пізано, відхилення вежі від вертикального напрямку становило вже 92 см! Щоб зменшити нахил, архітектор збільшував висоту поверхів збоку нахилу: він ніби нахилив вежу у зворотному напрямку.

Таким чином, через 164 роки будівництво було завершено. Втім, результат був не той, який передбачали спочатку: дзвіниця була нижчою на 4 колонадних поверхи та без даху. Зараз висота вежі 54,5 м, її діаметр — 18 м, товщина стін першого поверху — 5,2 м, а сьомого — 3,5 м.

Існують різні припущення стосовно того, чому вежа «падає». Деякі дослідники вважають, що від самого початку Боннано схибив із фундаментом. Можливо, він насосом відкачав ґрунтові води, а цього робити не можна було. У будь-якому разі історія цієї знаменитої дзвіниці є цікавою та повчальною.

До речі, саме з Пізанської вежі у 1604 р., досліджуючи закони падіння тіл, кидав камінці та інші предмети видатний італійський вчений Галілео Галілей (1564—1642). Аналізуючи результати своїх експериментів, Галілей дійшов вис-

Пізанський соборний ансамбль

новку, що усі тіла падають з однаковим прискоренням, а їхня швидкість за однаковий час змінюється однаково.

Але говорячи про дзвіницю, що падає, неможливо не зупинитися й на всьому соборному ансамблі у Пізі, що становить яскравий зразок тосканської архітектурної школи, будівництво якого тривало довго. Як уже згадувалося, у 1063 р.

собор почав будувати майстер Бускетто, а в першій половині XII ст. завершував уже інший

Мистецтво — це одяг нації.

О. де Бальзак

зодчий — майстер Райнальдо. Пізніше, у 1153 році, архітектор Діоттисальві розпочав будівництво хрестильниці (баптистерію). І нарешті, у 1173 р. майстер Боннано і запрошений з австрійського міста Інсбрука майстер Вільгельм почали споруджувати кампанілу. Останні дві споруди добудовувалися пізніше, а сучасного вигляду вони набули лише в XIV ст.

Усі споруди Пізанського соборного ансамблю наче випромінюють світло, переливаючись, як дорогоцінні перлини, ніжними відтінками блакитних, рожевих, зеленуватих

тонів мармурових колон і облицювань фасадів та яскравих вкраплень мозаїчних інкрустацій. Яскравість світлих споруд ансамблю підкреслює темно-зелений килим газонів, які вкривають усю велику площу (тепер Площу мистецтв).

Зустрічає відвідувачів перша споруда — баптистерій. Він у плані круглий і завершується великим куполом. Нижній ярус баптистерію оточує аркада з корінфськими колонами. Колонада, що оточує другий поверх, складається з колон значно меншого розміру, а верхня частина колони — з високих фронтонів і невеликих веж-пінаклів. Це деталі вже наступного стилю — готики. Їх автором є скульптор Джованні Пізано (XIV ст.). Над колонами і фронтонами — чудові скульптури цього майстра. Всередині баптистерію — прекрасні мозаїки і мармурові різьблення, серед яких привертає увагу

Секрет мистецтва полягає в тому, що воно виправляє природу.

Вольтер

витончена кафедра. Пізанський собор сяє білосніжним мармуровим облицюван-

ням, прикрашеним різнокольоровими мозаїчними вставками геометричного орнаменту. Всередині споруди знаходяться струнки колони.

Так на віддаленій від міського центру площі було побудовано одне з видатних творінь Середньовіччя, яке мало величезний вплив на розвиток італійської культури.

У Пізанському соборі знаходиться кілька поховань різних історичних діячів, серед яких — гробниця германського імператора Генріха VII.

А що робити з вежою, що падає?

Відтоді як з 1911 р. почалися постійні виміри вежі, було зафіксовано, що вершина нахилиється на 1,2 мм за рік. Звичайно, багато архітекторів, будівників та винахідників намагалися знайти способи врятувати вежу від падіння. Наприклад, у 1936 р. в її фундамент під тиском було влито рідкий цемент, бетон і скло. Але «падіння» продовжувалося.

У 1961 р. за проектом Р. Цебертовича спробували ушілювати сипкі й осідаючі пласти ґрунту за допомогою певного електричного впливу, однак і це не зупинило «падіння». Вежа

продовжувала нахилятися з тією самою швидкістю, що й раніше, — 1 мм на рік.

У грудні 1964 р. італійський уряд звернувся до вчених усього світу з проханням знайти спосіб порятунку вежі. Серед умов оголошеного конкурсу було збереження похилого положення дзвіниці, її зовнішнього вигляду та розміщення.

У 1989 р. консорціум проекту Пізанської вежі доручив інженерам стабілізувати вежу. Через те що вежа нахилилася спочатку в різних напрямках, вона трохи скривилася. Та інженери працюють над фундаментом вежі більше, ніж над самою будовою, сподіваючись «підняти» вершину вежі приблизно на 20 см. Але це означає, що 800-літня вежа залишиться назавжди такою, що «падає».

Ейфелева вежа

Для багатьох туристів Париж — це, насамперед, Ейфелева вежа. Ні легендарний собор Паризької Богоматері, блискуче описаний Віктором Гюго, ні Єлисейські поля з їхніми блискучими вітринами не ваблять до себе так, як Ейфелева вежа.

Символом Парижа її стали вважати нещодавно. Але чи можемо ми тепер уявити це місто без Ейфеля та його безсмертного витвору? Але ж у ХІХ ст. вежа дуже не подобалася парижанам; обурювалися

Архітектура — виразниця звичаїв.

О. де Бальзак

Мопассан, Гюго й Верлен; видатні діячі культури писали довгі гнівні листи з вимогою негайно прибрати цей «громо-відвід» з вулиць Парижа.

Розповідають, що видатний письменник Мопассан регулярно обідав у ресторані на самому верху вежі. На питання, чому він це робить, якщо вежа йому дуже не подобається, Мопассан відповідав: «Це єдине місце в усьому величезному Парижі, звідки її не видно».

Супротивники вежі є й сьогодні. Їх головний аргумент полягає в тому, що вежа приваблює тих, хто вирішив піти з життя.

Ейфелеву вежу важко не помітити!..

Вежа була зведена до Всесвітньої виставки 1889 р., присвяченої 100-річчю Великої Французької революції. Уряд Третьої республіки вирішив здивувати сучасників, побудувавши таку споруду, яку світ ще не бачив. Велика піраміда в Гізі має висоту 146 м, Кельнський собор — 159 м, незадовго до виставки рекорд висоти захопив Вашингтонський обеліск — 175 м, але Гюстав Олександр Ейфель висунув проект 300-метрової залізної вежі, що мала стати найвищою з усіх споруд, створених до неї.

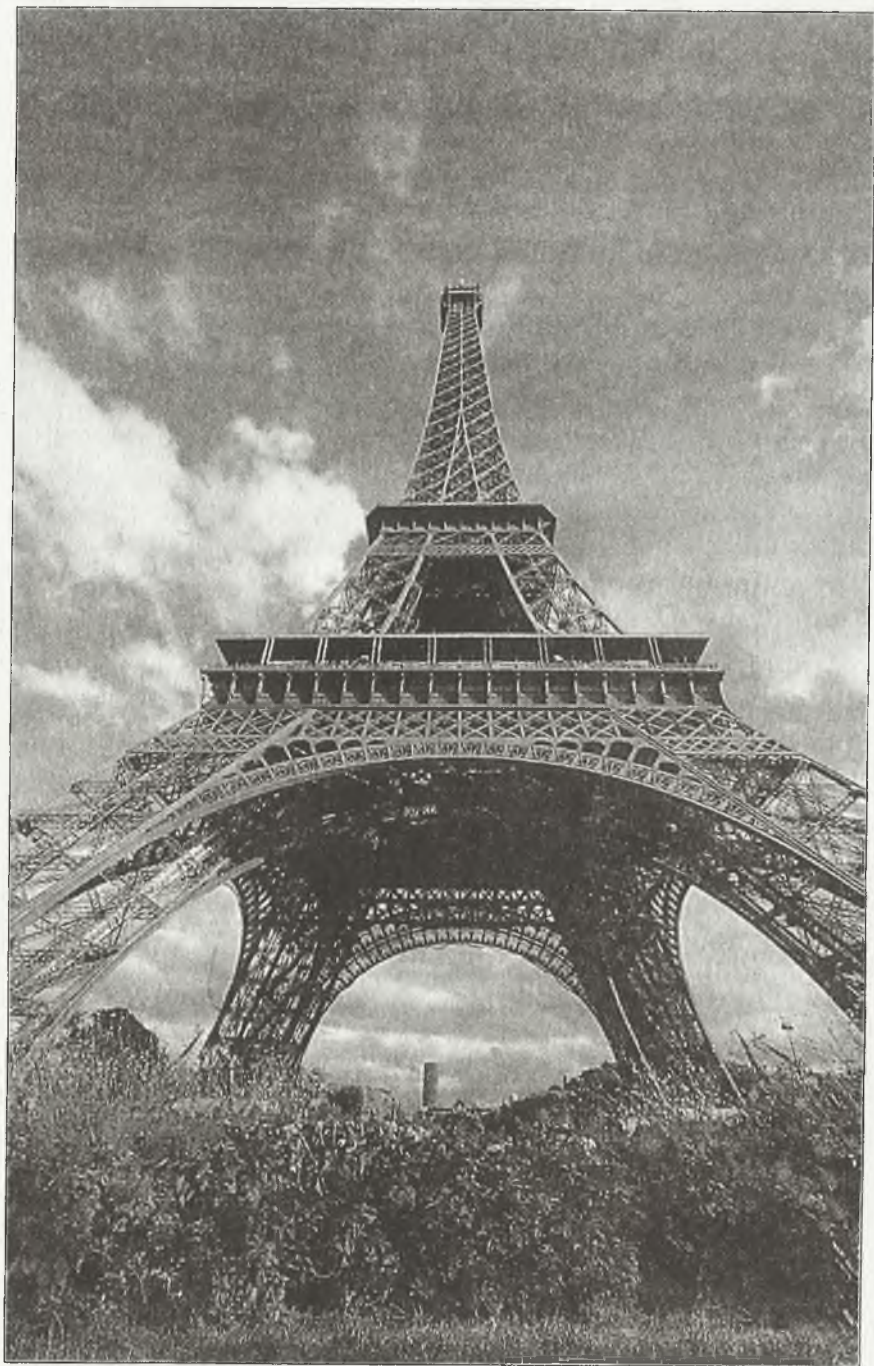
У червні 1886 р. Ейфель подав креслення й розрахунки в головну раду виставки, а вже в листопаді одержав перші півтора мільйона франків асигнувань для її будівництва. 28 січня

Уся міць цивілізації залежить від науки та мистецтва.

А. Пуанкаре

1887 р. на лівому березі ріки Сени почалося спорудження. На закладку фундаменту було витрачено півтора року, а на монтаж вежі — трохи більше восьми місяців.

Під час закладки фундаменту зробили заглиблення близько 5 м нижче рівня Сени, у котловани було покладено блоки 10-метрової товщини задля збільшення стійкості споруди.

Символ Парижа — Эйфелева вежа — ніби спрямована в небо ракета

У кожний із чотирьох фундаментів для баштових «ніг» були вмонтовані гідравлічні преси вантажністю до 800 тонн. Вони призначалися для точного врегулювання вертикальності будівлі, проектна вага якої становила 5 000 тонн.

Для збирання вежі треба було 12 000 складових елементів. Чотири ліфти усередині опор вежі піднімаються до другої платформи, п'ятий ходить від другої до третьої платформи. Спочатку ліфти були гідравлічними, але вже на початку ХХ ст. їх електрифікували. Але й зараз усі поршні та механізми, що працюють на вежі, — ті самі, що були встановлені у 1900 р.

До речі, французький інженер-будівельник Олександр Гюстав Ейфель (1832—1923), окрім знаменитої вежі, побудував ще міст у Бордо, віадук у Гарабі, вокзал у Будапешті. В усіх цих спорудах широко застосовувалися металеві конструкції. Ейфель також брав участь у спорудженні Панамського каналу.

Спроектовані Ейфелем ліфти безвідмовно працювали піввіку й раптом зламалися в червні 1940 р., коли до Парижа увійшли німецькі війська. (29 червня 1940 р. Гітлер, таємно прибувши до Парижа, побачив вежу. Вважають, що саме тоді він відмовився від руйнування міста.)

Протягом чотирьох років, поки у французькій столиці залишалися фашистські окупанти, вежа була закрита. Спеціально виписані з Берліна інженери так і не змогли налагодити роботу ліфтів. Як тільки Париж було звільнено, старий механік лише на півгодини спустився вниз — і підйомники, на велику радість парижан, запрацювали заново. Ейфелева вежа знову стала символом Парижа, і її першу увінчали триколірним національним прапором, що здійнявся над французькою столицею 25 серпня 1944 р.

Доля творіння Ейфеля не один раз «трималася на волоссіні». У 90-х роках ХІХ ст. справа вже майже дійшла до демонтажу, і врятувала вежу тільки поява радіо. Вежа стала опорою антен для радіомовлення, потім телебачення й радарної служби. На ній перебуває унікальна метеостанція, де проводиться вивчення добових коливань атмосферної електрики, ступеня

Сталеві мережива Ейфелевої вежі

забруднення й рівня радіації атмосфери. Звідси транслює свої програми паризьке телебачення. На ній установлений передавач, що забезпечує зв'язок поліції й пожежників.

Ейфелева вежа — це ажурна споруда висотою 320 м, що складається зі зварених металевих деталей, спирається на чотири величезні пілони із цементною основою. Вежа розділена на три рівні: перший — на висоті 57 м, другий — 115 м і третій — 274 м. На двох перших платформах знаходяться ресторани й бари, де туристи можуть відпочити й насолодитися унікальною панорамою. В особливо ясну погоду можна охопити поглядом відстань у радіусі до 70 км.

Найромантичнішим місцем у Парижі є майданчик перед Ейфелевою вежею, куди приходять закохані пари. Увечері перед вежею починає працювати фонтан із підсвічуванням, та й взагалі у цей час це місце виглядає дуже красиво.

За час свого існування з 1888 р. вежа змінювала свої кольори від яскраво-червоного до коричневого. Як правило, процедура фарбування проводиться один раз на 7 років. Кілька років наприкінці ХІХ ст. вона була жовтою, а з 1968 р. й до тепер залишається коричневою.

Недавно Ейфелеву вежу знову пофарбували. Вежу близько 15—16 місяців фарбувала вручну спеціальна команда із 25 малярів-альпіністів, як заповів Ейфель. Для цього було використано 60 тонн фарби. Нова фарба більш стійка, і передбачається, що термін її служби триватиме не менше 10 (а може, й 14) років.

Вежа — найдорожча красуня Франції, бо на її «макіяж» потрібно витратити три мільйони євро. Але якщо її не фарбувати, вона б заіржавіла і розсипалася вже давно.

Відтінки коричневого кольору роблять вежу ще привабливішою: найнижчий її ярус зараз темно-коричневий, середній — більш світлий, а верхній — бежевий.

У 1939 р. французи придумали конкурс краси «Міс Вежа» для найвищих дівчат. А взагалі існує багато конкурсів та шоу, пов'язаних із Ейфелевою вежею: конкурс паризьких пожежних та конкурс альпіністів, які змагаються на ній у швидкості подолання висоти, та інші.

Хоча Ейфелева вежа зараз не є найвищою спорудою у світі, вона однаково залишається символом Парижа.

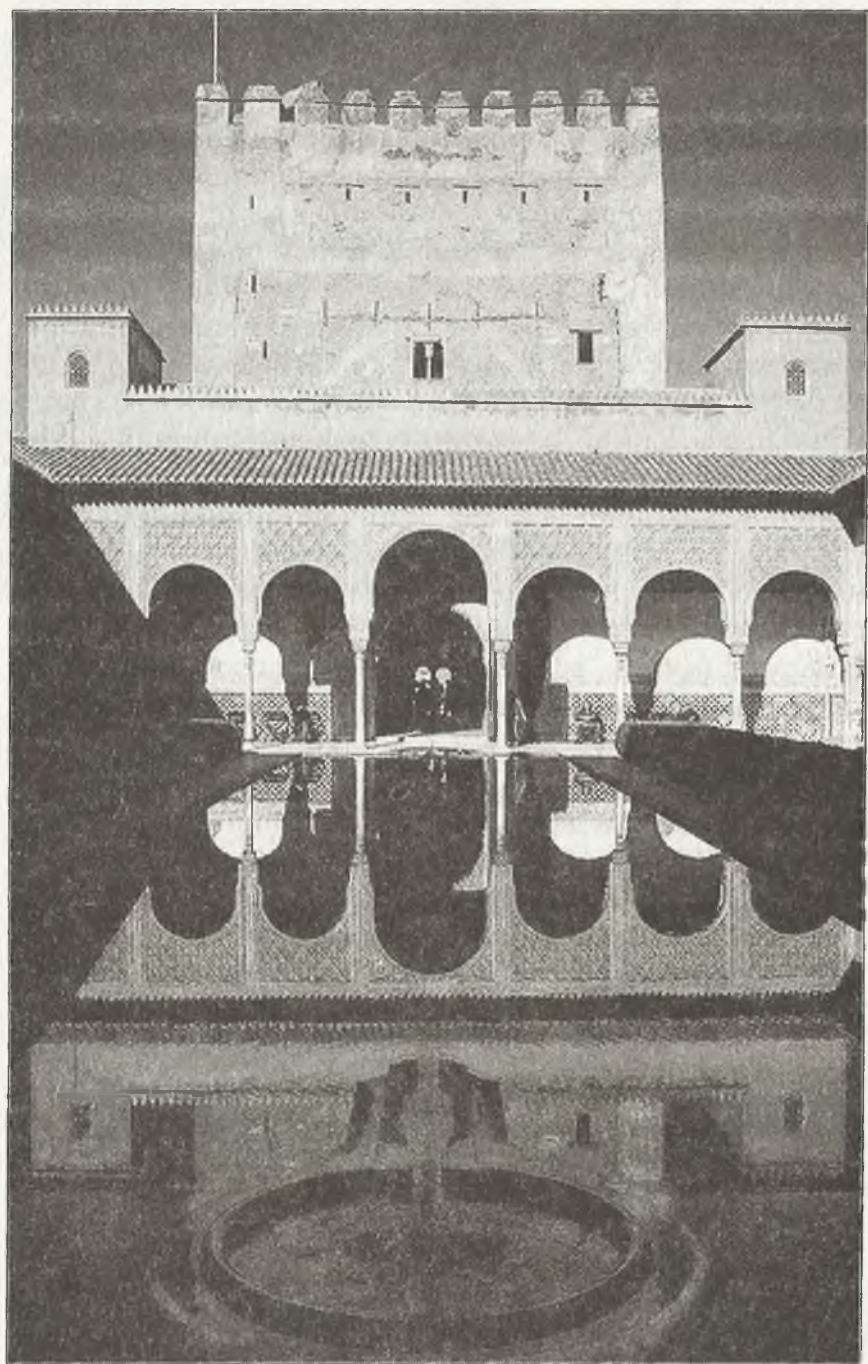
Альгамбра

За розкішню й декоративним оздобленням жодне архітектурне спорудження на півдні Іспанії не може зрівнятися із гранадською Альгамброю.

«Якщо дивитися збоку, то це просто безглузде нагромодження башточок і дахів, без тіні логіки, без натяку на доціль-

Це знамените місто було засновано на трьох височинах, або пагорбах, як це можна бачити й нині. На пагорбах були вибудовані три гарних фортеці, або замки. Перший із замків зветься Червоними Вежами. Друга фортеця, або замок, розташована на пагорбі, трохи більше високому; вона називається Альгамбра; це — гарна й міцна будова; і в ній королі влаштували собі резиденцію й палац. Третю фортецю вибудовували на третій вершині, недалеко від пагорба Альгамбри, і назвали її Альбайсіном.

ність і архітектурну вишуканість. Неможливо уявити ту красу й зачарування, які очікують відвідувача там, усередині». Такий опис Альгамбри залишив у 1829 р. відомий американський письменник Вашингтон Ірвінг. Цей конт-

Альгамбра — перлина «схованої архітектури»

раст між зовнішнім виглядом і внутрішнім оздобленням Альгамбри й понині здатен здивувати будь-кого.

Альгамбра (іспанською «Кастільє Рохо» — Червоний замок), ця укріплена резиденція гранадських емірів Насридів, останніх мавританських правителів на Піренейському півострові, — перлина мавританського зодчества, унікальний пам'ятник мистецтва і, разом із тим, типовий зразок мусульманської «прихованої архітектури».

Славетне місто Гранада було засноване однією прекрасною дівчиною, дочкою чи племінницею короля Іспана, у просторій і мальовничій долині біля гірського кряжа, що називався Сьєрра-Ельвіра. Спочатку місто отримало назву за іменем своєї засновниці — Іліберія, і перебувало за дві милі від його теперішнього місцезнаходження.

Але через якийсь час жителям міста з якихось причин здалося, що ця місцина незатишна, і вони заснували місто там, де воно знаходиться й нині, між двома прекрасними річками, одна з яких називається Хеніль, а друга — Дарро. Із першої добувають щире золото, а з другої — срібло. І це не вигадка, а чистісінька правда, бо автор цієї повісті сам бачив усе на власні очі.

*Абен Хамін. Повість про чвари Сегри
й Абенсерахів, мавританських лицарів
із Гранади*

в Іспанії похитнулося під натиском християн. Зсередини ж Альгамбра виглядає як рукотворний рай на землі.

Для династії Насридів Альгамбра була військовою ставкою в Гранаді, адміністративним центром і королівською резиденцією. Спорудження замка почав засновник династії (Мухаммед ібн Юсуф ібн Назр) у середині XIII ст. Однак оздоблювалися королівські покої у другій половині XIV ст., за часів правління Юсуфа I і Мохаммеда V.

Внутрішні дворики, переходи, фонтани, водойми й каскади прекрасно поєднуються одне з одним. Керамічні кахлі, різьблення по каменю й дереву, вигадливі рослинні орнаменти

Цей палацовий комплекс був побудований у середині XIII — кінці XIV ст. правителями Гранадського емірату з династії Насридів у Гранаді, на скелястому уступі над долиною ріки Дарро.

Ззовні Червоний замок виглядає як суворя фортеця. Ця грізна оборонна цитадель із 23 вежами, споруджена маврами у ті часи, коли їхнє безумовне панування

Головний вхід до Альгамбри

й письмена арабською в'яззю — приклади вишуканого декоративного мистецтва.

Багато хто вважає Альгамбру вищим досягненням арабської культури в Західній Європі. Є, втім, й інші думки. Існує щось таємниче, тендітне й неземне в примхливій пишності цих склепінь, що нагадують сталактитові печери, у цих різьблених візерункових стільниках у дерев'яних рамах, у витончених стовпчиках струнких колон. Важливу роль у загальній композиції відіграють світло й вода, — безумовно, суттєві елементи художньої єдності, передбаченої зодчими.

Альгамбра — це справжній комплекс садів, внутрішніх двориків і ніби розкритих в усіх напрямках палацових приміщень.

Площа всього комплексу Альгамбри — 650 на 200 м. Масивні стіни фортеці, вежі й ворота з бастіонами, пастками й потайними входами приховують і захищають палац, розкішний і зручний для життя.

Красномовними є самі назви багатьох з елементів комплексу: «Миртовий дворик», прикрашений вічнозеленими миртовими шпалерами; «Зал двох сестер», із вмонтованими

в підлогу двома величезними плитами білого мармуру — «двома сестрами», і «Дворик левів», названий так завдяки фонтану, навколо якого розмістилися статуї дванадцятьох кам'яних хижаків.

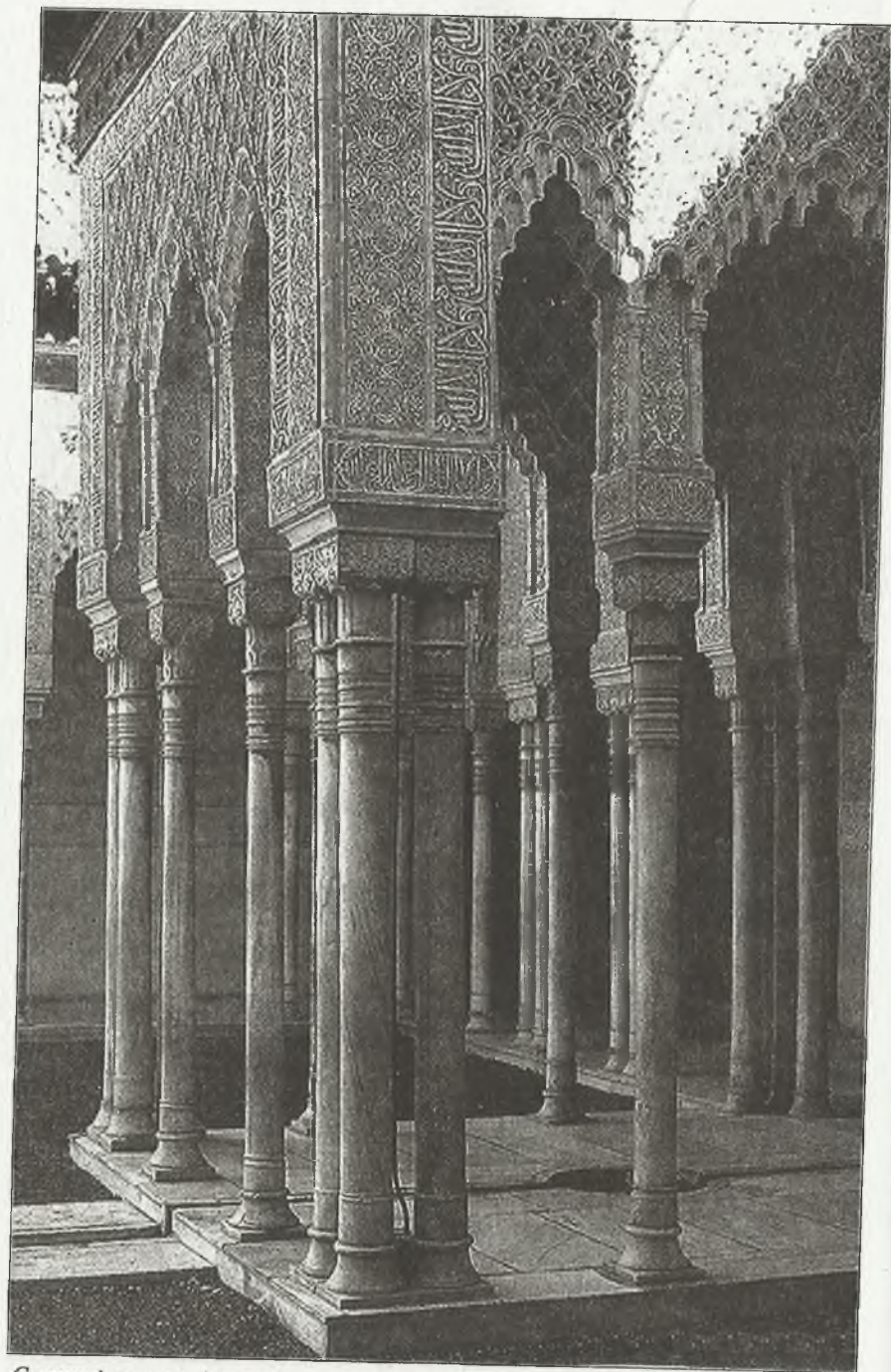
«Палата послів» створювалася для офіційних церемоній і придворних урочистостей. Вона теж створює враження земного раю. Купол цього приміщення прикрашений зоряним візерунком, що мерехтить на висоті 18,3 м. Стверджують, що вид цього штучного неба цілком може позмагатися у красі зі справжнім нічним небозводом.

Архітектура Альгамбри гармонійна й поетична. Різноманітні за формою арки, піднесені на тонких вишуканих колонах, відокремлюють залиті сонцем дворики від затінених галерей, молитовних залів і палацових покоїв. Виблискують чистими барвами геометричні орнаменти. Їх змінюють тендітні, схожі на паморозь різьблені візерунки й написи.

Вода — основний мотив ансамблю. Вона присутня скрізь у вигляді каналів, басейнів, джерел, що б'ють з-під землі. Вода стікає по каналах, зроблених у поручнях сходів; вона вузькою смугою пронизує площину саду або розтікається

Рельєфи Альгамбри

Стрункі колони Альгамбри

Дев'ятнадцятого короля Гранади звали Мулей Асен, дехто ж його називав Альбоасен, а сина його — Боабдил. Інфанта Боабдила дуже любили гранадські лицарі, і багато хто з них, незадоволені королем, його батьком, оголосили його королем Гранади й назвали Молодим королем. Решта лицарів були прибічниками Старого короля, так що їх виявилось в Гранаді двоє — батько й син. І жодного дня не минало без серйозних сутичок між обома королями та їхніми прихильниками... Король-батько перебував завжди в Альгамбрі, а Молодий король — в Альбайсині. У відсутність одного з них правив і повелівав другий. Але саме Старий король прикрасив Гранаді з усією пишнотою й спорудив грандіозні й величні палаці, бо він був дуже могутній і неймовірно багатий. Він наказав пишно оздобити славетну Альгамбру, що обійшлося йому дуже дорого, бо на прикраси пішло найдорогоцінніше. Він вибудував знамениту вежу Комарес і Левине дворище, назване так тому, що посередині цього відкритого й дуже великого двору знаходиться фонтан дивовижної роботи із дванадцятьма левами з алебастру; усе подвір'я вимощене за мавританським зразком плитами блакитнуватого мармуру. Цей же король улаштував в Альгамбрі безліч басейнів і знамениті водойми Альхівес; він спорудив дзвіницю, звідки відкривається чудова панорама місця й Долина. Він насадив поблизу Альгамбри чудовий гай, майже під самими балконами королівського палацу, де й досі водяться олені, кролі та інші мисливські тварини. Він наказав оздобити в мавританському стилі — золотом і блакитним мармуром — знаменитий Аліхарес... Він наказав спорудити на верхів'ї пагорба Святої Єлени (так нині він називається) дивовижний палац для пишних уcht. Він заснував пташиний гай під Гранаді, що по всій Іспанії не знайдеш більше такого.

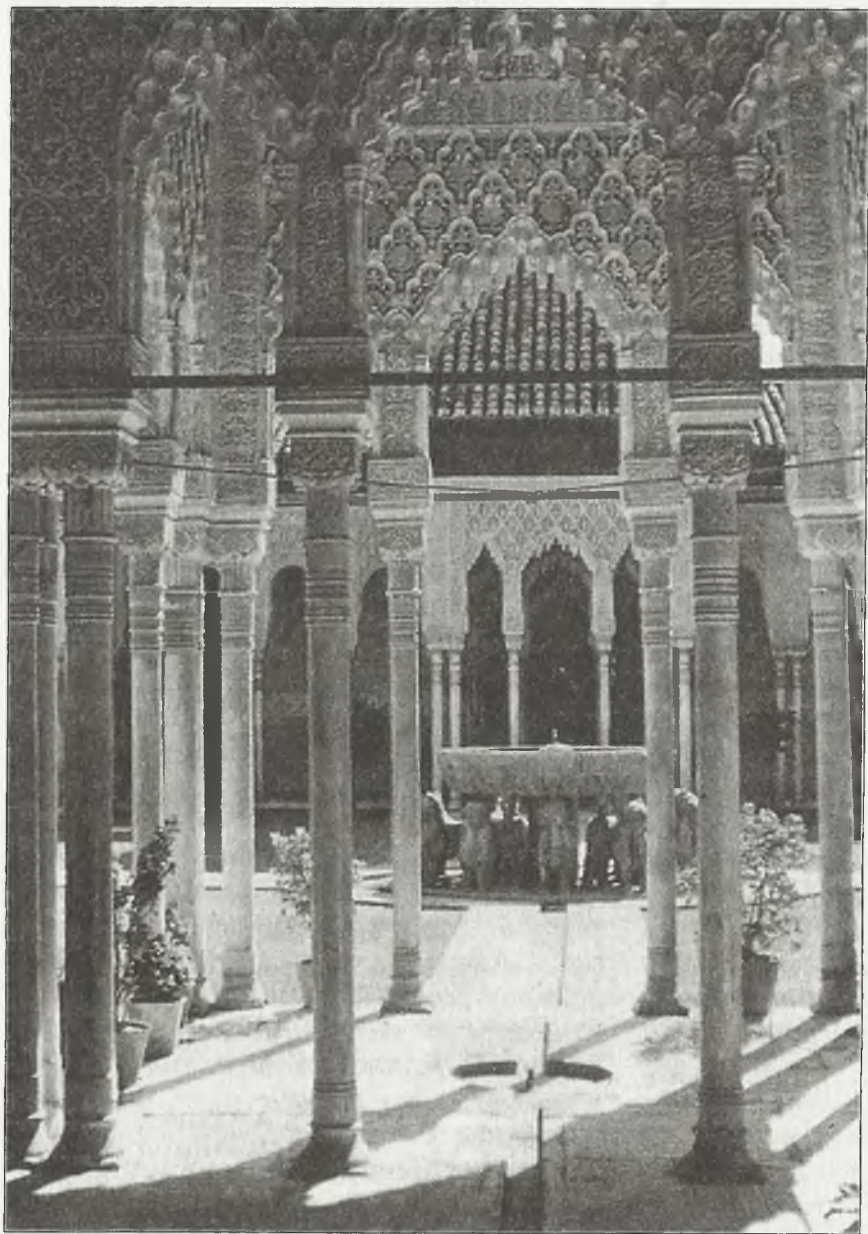
Абен Хамін

Вони захочували науку і мистецтво, запрошуючи до двору художників і вчених, зокрема видатного арабського історика Ібн Хальдуна.

великим дзеркалом чи утворює фонтанні струмки. В усьому її різноманітті простежується прагнення виявити цінність кожної краплі.

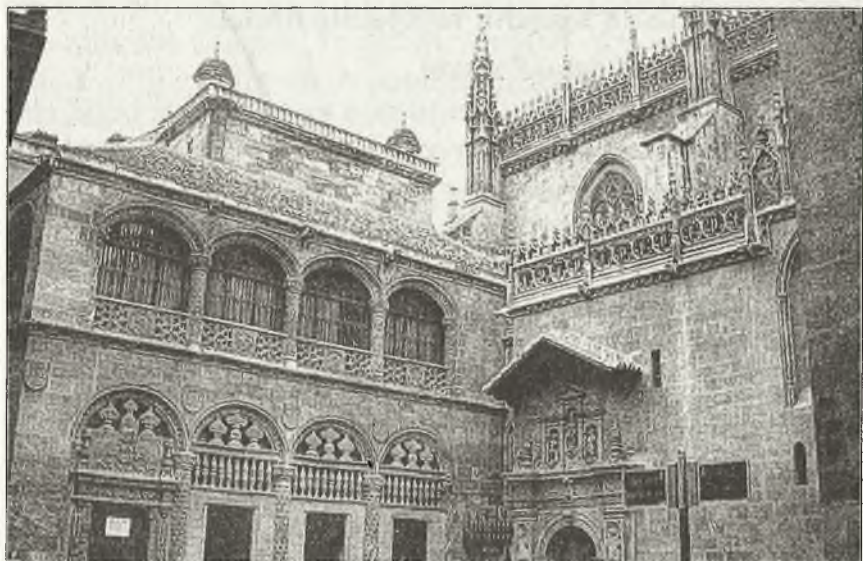
Літня резиденція емірів — Хенераліфе — розташована вище Альгамбри на 100 м. Це комплекс ізольованих садів на терасах. Найбільш відомий двір із каналом. Він оточений аркадою, в центрі прокладено вузький 40-метровий канал, прикрашений двома рядами фонтанів. Їхні тонкі струмені утворюють аркову алею. У саду вільно ростуть невеликі дерева й чагарники.

Гранада була останнім великим мавританським королівством в Іспанії XIII ст. Двадцять п'ять володарів династії Насридів правили тут протягом 250 років.

Левине дворище

Після вигнання маврів у 1492 р. кардинал Педро Гонсалес де Мендоса встановив на найвищій вежі Альгамбри срібний хрест. За часів Карла V були зруйновані південне крило

Візерунки Альгамбри

й в'їзні ворота, невелика мечеть була перетворена в капелу, а в 1526 р. бере початок будівництво палацу, знаменитого своїм величним круглим двором, але так і не завершеного.

За часів Філіппа V багато приміщень були оформлені в італійському стилі. Але потім палацовий комплекс став занепадати й був занедбаний.

Війська Наполеона частково зруйнували замок Насридів: у 1812 р. було підірвано кілька веж. А в результаті землетрусу 1821 р. будівля ще більше постраждала.

У XIX ст. романтична атмосфера цього місця притягала таких письменників, як Віктор Гюго, Теофіль Готье, а також Вашингтона Ірвінга, чий «Історії про Альгамбру» вийшли у світ у 1832 р.

Із 1828 р. почали проводитися реставраційні роботи, спочатку архітекторами родини Контрерас, а в XX ст. іншими архітекторами.

Альгамбра дала назву однойменному стилю декоративно-прикладного мистецтва. Вази й тканини, зброя та ювелірні прикраси чарівного стилю «альгамбра» несуть у собі таємницю «схованого скарбу», що, на думку мусульман, є зашифрованим шляхом до розуміння вищого знання й до завершеної краси.

Московський Кремль та Красна площа

Собори та палаці Кремля

Московський Кремль — музей, в якому зосереджені шедеври світової архітектури, прекрасні твори образотворчого

Вижу старую Москву
В молодом уборе.
Я смеюсь и я живу,
Солнце в каждом взоре.
От старинного Кремля
Звон плывет волною.
А во рвах живет земля
Молодой травой.

К. Бальмонт

мистецтва — ікони і фрески соборів та палат, твори прикладного мистецтва Давньої Русі.

Архітектура московського Кремля нерозривно пов'язана з історією російської архітектури та самої Росії. Кремль протягом усієї історії росій-

ського народу відігравав роль національного центру. Дуже важко розповісти про нього коротко, але спробуємо зупинитися лише на основних етапах формування кремлівського ансамблю.

Уже в XI ст. на Боровицькому пагорбі, де річка Неглінка (Неглинна) впадає в Москву-ріку, існувало давньоруське поселення. У XII ст. там була князівська садиба, і в 1147 р.

Московський Кремль — загальний вигляд

Москва вперше згадується в літописі. У 1156 р. князь Юрій Долгорукий укріпив дитинець Москви дерев'яними стінами. У 1238 р. Москва оборонялася від монголо-татарської навали, але місто було здобуте і спалене, майже всі жителі загинули в нерівному бою. Однак уже наприкінці XIII ст. Москва відбудовується і стає столицею невеликого князівства, яким правив князь Данило, син Олександра Невського.

На початку XIV ст. при Івані Калиті в Москві розпочинається інтенсивне будівництво, оскільки вона стає резиденцією великого князя і митрополита. Будуються нові укріплення, кам'яні палаци і церковні споруди. Із 1326 по 1340 р. у Кремлі споруджуються білокам'яні собори — Успенський та Архангельський, кілька церков, нові князівські хорони й міцні дерев'яні стіни. Ці споруди до наших днів не збереглися.

За правління Івана Калити московська фортеця й отримала назву «Кремль». Можливо, походить вона від грецького «крімнос» — це відповідає народному «крутиця», пагорб, височина.

За часів правління Дмитрія Донського (1359—1389), коли над країною нависла загроза нападу із заходу, а визвольна боротьба з монголо-татарами вступила у вирішальну фазу — наближалася славетна Куликовська битва 1380 р. — навколо Кремля будуються білокам'яні стіни та башти. Кремль перетворюється в могутню фортецю. Залишки цих укріплень видно де-не-де під сучасними цегляними стінами, що були побудовані вже в другій половині XV ст.

На той час Москва стає столицею об'єднаної Русі і виникає потреба в нових спорудах, що мали б прикрасити нове місто. Замість невеликих білокам'яних церков будуються величні собори, остаточно формується ансамбль центральної площі Кремля та споруджуються нові стіни й башти, що відповідають потребам тогочасної військової техніки. Російська держава бере на озброєння технічні й культурні здобутки епохи Відродження, як це було і в інших країнах Європи.

У 1475—1509 рр. відбулася перебудова Кремля за участю запрошених з інших європейських країн архітекторів, в тому

Успенський собор

числі ренесансних з Болоньї, Мілана й Венеції, а також найкращих російських архітекторів. Першою спорудою нового ансамблю був новий *Успенський собор*, будівництво якого доручили видатному московському архітекторові В. Д. Єрмоліну. Але внаслідок боярських інтриг його було усунено від керівництва роботами, а будівництво собору доручено малярам Кривцову і Мишкіну. Через недосвідченість керівництва трапилася аварія, і в 1475 р. продовжити будівництво собору було запропоновано видатному ренесансному архітекторові Арістотелю Фіорованті.

Зовнішній вигляд собору мав відповідати руським традиціям: такою була вимога замовників, і Фіорованті уважно вивчав давньоруські споруди в Новгороді, Володимирі й Устюзі. Будівництво Успенського собору було закінчено в 1479 р. Форми цього собору могутні й спокійні, вони дихали величчю і красою. Відрізняється від давньоруських традицій інтер'єр собору, який нагадує великий зал з чотирма високими круглими колонами всередині. Східна вівтарна частина відокремлена від центральної суцільним іконостасом. Відкритий внутрішній простір собору добре освітлений, разом з м'якими тонами фрескового живопису (виконаного в 1514 р., згодом — переписаного), золотом і яскравими фарбами ікон та іконостасу справляє велике художнє враження.

Після Успенського собору в 1584 р. псковські майстри на місці колишнього білокам'яного, але вже з цегли (за традиційними формами московської архітектури) почали будувати *Благовіщенський собор*. Собор невеликий, з мальовничим багатoverхим завершенням. Його радісна, розкішна архітектура контрастує із суворими формами Успенського собору.

Собор вражає всередині. Його стіни розписав видатний художник тих часів, син Діонісія Феодосій з помічниками. Ікони в іконостасі — це твори великих живописців кінця XIV — початку XV ст., зокрема Феофана Грека, Прохора з Городця і славетного Андрія Рубльова. Художній ефект внутрішнього убранства доповнює мальовнича підлога з полірованих кольорових плит агатоподібної яшми (XVII ст.). Благовіщенський собор виконував роль палацової церкви великих князів і царів.

Третій собор, *Архангельський*, що входить до ансамблю, був збудований у 1505—1509 рр. архітектором Алевізом Новим, що був представником венеціанської архітектурної школи. Цей собор великий за розмірами, проте значно менший за Успенський, який слугував усипальницею великих князів і царів.

Автор собору — Алевіз Новий — по дорозі до Москви потрапив у полон до татар, і кримський хан Менглі-Гірей примусив його збудувати Бахчисарайський палац із порталом,

схожим до порталів Архангельського собору. Згодом Алевіз збудував чимало споруд у Москві.

Свого часу із західної сторони соборну площу московського Кремля оточували споруди великокнязівського палацу, від яких залишилася славнозвісна *Грановита палата* — зал для урочистих прийомів, засідань Думи, земських

Благовіщенський собор

Архангельський собор

соборів тощо. Зал має площу 495 кв. м, а висота його 9 м. Склепіння залу спирається на стовп, що стоїть посередині. Це — давня традиція палатних споруд. Фасад Грановитої палати оброблено так званим діамантовим рустом, тобто камінням із гранями. Ця будівля, попри її великі розміри, має вигляд красивої іграшки, казкової скриньки.

Будували палату російські майстри під керівництвом ломбардських архітекторів Марко Руффо і П'єтро Антоніо Солярі в 1487—1491 рр.

Скеління Грановитієї палати

Завершує ансамбль дзвіниця Івана Великого — триярусна башта заввишки 81 м. Дзвіницю почав будувати в 1508 р. італійський архітектор Бон Фрязін, а закінчили її російські майстри вже в 1600 р., про що свідчить напис золотими літерами під куполом споруди.

Від дзвіниці й площу стали називати Іванівською. Це була одна з багатолюдних площ Москви, тому на ній оголошували царські укази. Дяк, що їх оголошував, намагався перекрити гомін людської юрби: звідси й пішло прислів'я — «волати на всю Іванівську».

Одночасно з будівництвом соборів та палацових споруд у XV ст. йшло будівництво нових стін і башт Кремля. Башти й стіни споруджувалися з цегли, і мали вони насамперед оборонно-функціональне призначення. Згодом, у XVII ст., на баштах були надбудовані декоративні верхи. Кожна башта мала своє власне архітектурне оздоблення. Усі башти становлять гармонійний ансамбль вільної композиції. Червоні стіни укріплень, зелені черепичні покрівлі, білокам'яні деталі та позолочені металеві флюгери — усе це окреслює струн-

кий силует Кремля. Усього в Кремлі було збудовано 20 башт, 5 із них мали в'їзні ворота, але про башти ми поговоримо окремо.

XV ст. відіграло головну роль у формуванні кремлівського ансамблю, проте його будівництво продовжувалося й пізніше. Особливо важливі зміни відбулися в XVII ст. Крім надбудов башт, у Кремлі зводиться ряд споруд у так званому стилі узороччя. Серед споруд Кремля з'явилися собор Двадцяти апостолів, церкви Різдва Богородиці, Воскресіння, Розп'яття, «Спаса за золотою решіткою», споруджувалися комплекси Патріарших палат, Потішний палац і великий Теремний палац на місці старих палаців Василя III та Івана Грозного.

Теремний палац будували у 1635—1636 рр. архітектори Б. Огурцов, А. Костянтинов, Т. Шарутін і Л. Ушаков. Палац надбудовано над нижніми частинами споруди XVI ст. Дуже красиві фасади цього палацу, а його вікна прикрашено різьбленими наличниками й фронтонами. Над двома поверхами палацу височить верхній теремок, оточений широкою

Дзвіниця Івана Великого

терасою. Внутрішні царські покої реставровано вже в XIX ст., але і в наші дні вони дають уявлення про характер багатих інтер'єрів XVII століття.

Нові риси в архітектуру Кремля внесла петровська епоха. На початку XVIII ст. у північно-західній частині Кремля архітектори Х. Конрад, Д. Іванов і І. Чоголков звели споруду арсеналу. Будували його з перервами і закінчили в 1736 р.

Наприкінці XVIII ст. в ансамблі Кремля з'явилися риси ще одного архітектурного стилю — класицизму. У 1773 р. почалося будівництво величезного Кремлівського палацу, що мав займати майже всю територію Кремля і композиційно об'єднати всі історичні стародавні споруди. Проект склав видатний російський архітектор В. І. Баженов. За цим проектом Кремль мав перетворитись на загальноросійський форум з величними залами, амфітеатром для народних зборів тощо.

І проектування, і закладання палацу, як вважають, мало пропагандистський характер. Треба було показати світові, наскільки міцною є російська держава. Було розібрано кілька башт, що височіли над Москвою-рікою, але на цьому будівництво й припинилося. Башти згодом було відбудовано, а величний проект В. І. Баженова відтворили лише у великій моделі, яку тепер можна побачити в музеї архітектури.

Згодом у 1776—1789 р. на території, що прилягає до Красної площі, другий великий зодчий тих часів М. Ф. Казаков будує в класичному стилі прекрасний за своєю архітектурою

Город чудный, город древний,
Ты вместил в свои концы
И посады и деревни,
И палаты и дворцы.

будинку сенату. У плані споруда являє собою великий трикутник зі зрізаними кутами і трьома внутрішніми дворами.

Ф. Глинка

Найкращою частиною будинку сенату є великий, круглий у плані зал заввишки 29 м. Зал перекритий куполом, діаметр якого 24 м. В середині він прикрашений корінфськими колонами і барельєфами; цей зал часто називають «російським Пантеоном». Будинок сенату чудово вписався в ансамбль Кремля і становить його невід'ємну частину.

Величезної шкоди Кремлю заподіяли в 1812 р. війська Наполеона. Багато споруд було розгромлено, і Наполеон, тікаючи з Москви, наказав підірвати Кремль. Вибухами було зруйновано чимало будівель. Проте виконати наполеонівський наказ до кінця не вдалося: інтервенти змушені були поспішно тікати.

Після Вітчизняної війни 1812 р. пошкоджені споруди Кремля було реставровано. У середині XIX ст. в Кремлі з'явилося кілька будівель, що істотно вплинули на ансамбль. За проектом архітектора К. А. Тона на найвищому місці Боровицького пагорба споруджується *Великий кремлівський палац*, що являє собою складний комплекс приміщень і охоплює деякі споруди стародавніх часів. У будівництві Великого палацу брали участь найкращі архітектори тих часів. В архітектурі споруди поєднуються риси класицизму і давньоруської архітектури. Пишно оформлено зали палацу, де переважають класичні форми.

У 1851 р. за проектом К. А. Тона в тих самих формах, що й Великий палац, було збудовано *Оружейну палату*, що нині є одним з найцікавіших музеїв Росії.

Стіни й башти Кремля

Стіни й башти Кремля, які стоять і нині, були вибудовані за часів великого князя Івана III в 1485—1495 рр. Звели їх італійські архітектори Антоніо Джиларді, Марко Руффо, П'єт-

ро Антоніо Соларі, Алоїзіо да Каркало. (Часто цих зодчих називали прізвиськом «Фрязін», тому що «фрягами» або «фрязінами» на Русі називали італійців.)

Розташований на Боровицькому пагорбі, Кремль у плані становить неправильний трикутник площею 27,5 га; з півдня він омивається Москвою-рікою, з північного заходу обмежується Олександрівським садом, а зі сходу — Красною площею. По кутах трикутника розташовувалися круглі башти — Кутова, Арсенальна, Водовзвідна й Беклемішевська, які були найбільш міцними й дозволяли вести обстріл укрівову.

У тих місцях, де до Кремля підходили важливі дороги, зводилися потужні чотирикутні башти із проїзними воротами — Спаська, Нікольська, Троїцька, Боровицька, Тайницька, Костянтино-Єленін-

ська. Із зовнішньої сторони їх захищали стрільниці. Інші башти розташовувалися між ними й були суто оборонними.

Загальна довжина кремлівських стін 2235 м, товщина від 3,5 до 6,5 м й висота від 5 до 19 м. Від башти до башти можна пройти по бойовому хіднику шириною 2—4 м, прокладеному по верху стіни. Зовні його прикривають 1045 дворогих зубців висотою 2—2,5 м й товщиною близько 0,7 м.

Колись над стіною була двосхила дерев'яна покрівля, що захищала стрільців у непогоду й охороняла стіну від дощу, снігу й вітрів. У XVIII ст. вона згоріла й більше не відновлювалася.

Московський Кремль має 20 веж. Найстаріша з них Тайницька (1485 р.), наймолодша — Царська (1680 р.).

Поговоримо про кожну з них.

Водоспорудна башта

У південно-західному куті Кремль охороняє Водоспорудна башта. Це одна з найкрасивіших будівель усього ансамблю. Башта була побудована в 1488 р. архітектором Антоніо Джиларді. Спочатку вона звалася Свибловою, на честь бояр Свиблових, чий двір сусідив з баштою з боку Кремля. Сучасну назву башта одержала в 1633 р. після встановлення в ній водопідіймальної машини й пристрою першого в Росії напірного водогону для подачі води з Москви-ріки в Кремль. Як свідчили сучасники, ця машина, виготовлена під керівництвом англійця Христофора Головея, коштувала кілька барил золота.

Наприкінці XVII ст. над баштою було зведено шатро. У 1812 р. французькі війська, що відступали з Москви, підірвали вежу. Відновив її в 1816—1819 рр. архітектор О. Бове.

Боровицька башта

Біля підніжжя одного з семи пагорбів, на яких стоїть Москва, знаходиться башта, що відрізняється від інших своєю східчастою формою — Боровицька башта. Її назва походить від давнього бору, що вкривав колись весь пагорб.

Боровицька башта була побудована італійським архітектором П'єтро Антоніо Соларі в 1490 р. Вона має досить своєрідну форму (схожу східчасту піраміду можна бачити в Казані — це башта цариці Сююмбекі).

Стрілиця в цій башті знаходиться не попереду, як в інших баштах Кремля, а збоку з урахуванням повороту стіни. Тут можна бачити отвори, через які проходили ланцюги розвідного мосту, розібраного в 1821 р., а в проїзді воріт — вертикальні пази для захисних ґрат.

На відміну від парадних Спаських і Троїцьких воріт, Боровицькі мали суто практичне призначення: через них проїжджали до господарських споруд.

У 1812 р. під час вибуху, що організували на сусідній Водовозній башті французькі війська, була пошкоджена й Боровицька башта — упав верх її даху. У 1816—1819 р. вежу відремонтували під керівництвом О. Бове.

Комендантська башта

Це невелика глуха башта. Її будівництво було завершено до 1495 р. Колись вона називалася Колимажною — від Колимажного двору в Кремлі, де зберігалися царські візки, карети. Свою нинішню назву вона одержала в ХІХ ст.: поруч з нею в Потішному палаці жив комендант Москви.

Як і всі башти Кремля, вона була збудована в 1676—1686 рр. як намет із вишкою. Висота башти з боку Олександрівського саду — 41,25 м.

Оружейна башта

Будівництво невеликої Оружейної башти було закінчено до 1495 р. Свою сучасну назву вона отримала в ХІХ ст.: так називався будинок Оружейної палати. До цього вона йменувалася «Конюшна», тому що позаду неї в давні часи перебували царські конюшні.

Троїцька башта

Цією вежею архітектор Алевіз завершив зведення укріплень з боку ріки Неглинки, пізніше Олександрівського саду.

Башта була побудована в 1495—1499 рр. Значення башти для західного фасаду Кремля таке ж, як Спаської для східного — це в'їзд до Кремля. Архітектор, що надбудовував вежу в 1685 р., урахував це й додав її завершення майже таке ж декоративне оздоблення, як на Спаській.

Башта шестиповерхова, із глибокими двоповерховими підвалами, що служили для оборонної мети, а пізніше в XV—XVI ст. використовувалися як в'язниця.

Є відомості, що на баштах в 1585 р. були годинники, які проіснували до початку XIX ст., поки вони не згоріли в 1812 р. Нещодавно на Троїцькій башті було знову встановлено годинники.

Сучасну назву башта одержала в 1658 р. від Троїцького подвір'я в Кремлі. Ворота башти слугували проїздом до хорм царіці й царівен, до двору патріарха. Троїцька башта, котра збереглася до сьогодні — найвища башта Кремля, її висота близько 80 м.

Кутаф'я башта

Це єдина з башт Кремля, які, зокрема, слугували для захисту мостів, що ведуть до фортеці. Вона була споруджена в 1516 р. під керівництвом Алевіза. Невисока, оточена ровом і рікою, з одними воротами, які у хвилини небезпеки щільно закривалися, башта була грізною перешкодою для тих, хто хотів оточити фортецю.

Троїцька та Кутаф'я башти Кремля

Башта складалася з двох бойових ярусів, на верхньому майданчику влаштовані бійниці. Розвідні мости через рів вели до бічних баштових воріт.

І сьогодні в бічних воротах можна побачити збережені отвори для ланцюгів піднімальних механізмів. Дотепер не зовсім відомі факти щодо назви башти. Найімовірніше, назва походить від її форми: як свідчить словник Даля, у російських народних говірках словом «кутаф'я» називали «незграбно, огидно одягнену жінку».

Нікольська башта

Цю вежу побудував архітектор П'єтро Антоніо Соларі в 1491 р. Її назву іноді пов'язують з іконою Миколи Чудотворця, що розташовувалася над проїзними воротами стрілиці. Інші джерела пов'язують цю назву з Нікольським грецьким монастирем, який перебував колись на Нікольській вулиці.

Як і в усіх проїзних баштах, тут був розвідний міст через рів, а на воротах — захисні ґрати. У XVII ст. Нікольські ворота слугували головним чином для під'їзду до боярських і монастирських подвір'їв у Кремлі. У 1612 р. народне ополчення на чолі з князем Дмитром Пожарським і Кузьмою Мініним з боєм увірвалося в ці ворота й звільнило Кремль від польських завойовників.

У 1812 р. французи, відступаючи з Москви, підірвали вежу. Відновив її архітектор О. Бове в 1816 р.

Середня Арсенальна башта

З північного заходу кремлівські стіни, що простягнулися уздовж Олександрівського саду, до 1495 р. підпирала Середня Арсенальна башта. Вона перебувала на місці кутової башти Кремля часів Дмитра Донського. Свою нинішню назву башта одержала під час спорудження будинку арсеналу на початку XVIII ст. (раніше вона називалася Грановитою — від розчленованого на межі фасаду).

Кутова Арсенальна башта

У 1492 р. П'єтро Антоніо Соларі цією вежею завершив лінію оборони Кремля з боку Красної площі. За задумом архітектора, вона повинна була стати наймогутнішою куто-

вою вежею. Неподалік від башти перебували хороми бояр Собакіних, тому спочатку вежу називали Собакіною; тільки на початку XIII ст. після побудови арсеналу башта одержала сучасну назву. Башта вирізняється широкою підпорою, могутніми чотириметровими стінами, що входять глибоко в землю. Однак башта виконувала не тільки оборонні функції. Донині всередині башти є потайний колодязь, який використовувався гарнізоном фортеці у випадку облоги. Крім того, башта мала потайний вихід до ріки Неглинної, який згодом замурували.

Під час Вітчизняної війни 1812 р. башта частково постраждала від вибуху Нікольської башти й арсеналу. В 1816—1819 рр. її було відновлено під керівництвом архітектора О. Бове.

Сенатська башта

Башта розташована за Спаською вежею. Вона була побудована в 1491 р. архітектором П'єтро Антоніо Соларі. Сенатська башта виконувала суто оборонні функції, захищаючи Кремль з боку Красної площі. Довгий час ця башта не мала назви. І тільки після того, як на території Кремля в 1787 р. М. Ф. Казаковим було побудовано дім сенату, купол якого добре видно з Красної площі, башта отримала свою назву.

Усередині башти є три яруси склепінних приміщень. Над глухою, квадратною в плані баштою в 1860 р. було надбудовано кам'яне шатро, що його увінчує золочений флюгер. Висота башти — 34,3 м.

Спаська башта

Вона справедливо вважається найкрасивішою й найстрункішою вежею Кремля. Архітектор П'єтро Антоніо Соларі, що побудував її в 1491 р., Спаською вежею, по суті, дав початок будівництву східної лінії укріплення Кремля.

Ворота Спаської башти споконвіку були головним парадним в'їздом у Кремль. Вони особливо шанувалися в народі. Через них заборонялося проїжджати верхи на конях і проходити з непокритою головою. Через них входили й виходили полки, що виступали у похід. Біля цих воріт зустрічали царів і послів.

У 1624—1625 рр. російський архітектор Бажен Огурцов і англійський майстер Христофор Галовой звели над вежею багатоярусну верхівку, що закінчується кам'яним шатром. Це було перше шатрове оздоблення в кремлівських баштах.

У 50-і рр. XVII ст. на вершині шатра головної башти Кремля поставили герб Російської імперії — двоголового орла. Пізніше такі герби встановили на найвищих баштах — Нікольській, Троїцькій та Боровицькій.

Спочатку башта називалася Фролівською через те, що неподалік розташовувалася церква Фрола й Лавра. Указом від 16 квітня 1658 р. цар Олексій Михайлович повелів іменувати її Спаською. Нова назва була пов'язана з іконою Спаса Нерукотворного, яку помістили над воротами з боку Красної площі. Сама ікона не збереглася, але місце, де вона висіла, добре видно.

Спаська башта має 10 поверхів. На трьох поверхах знаходиться механізм кремлівських курантів — головного годинника держави. Висота башти близько 70 м.

Царська башта

Ця наймолодша невеличка башта була споруджена в 1680 р. Точніше, це навіть не башта, а кам'яний терем, побудований на стіні. Колись тут була невелика дерев'яна башточка, з якої, як стверджують легенди, цар Іван IV (Грозний) любив спостерігати за подіями, що відбувалися на Красній площі, — звідси й назва башти. Білокам'яні паски на стовпах, високі пірамідки по кутах із позолоченими прапорцями, шатро, що завершується золоченим флюгером, — все це надає башті вигляду казкового терема.

Набатна башта

Ця башта була споруджена в 1495 р. Свою назву вона одержала від набатного дзвона, який сповіщав мешканців міста про події, що насуваються, або небезпеку. Башта була споруджена на узгір'ї, й із неї були видні південні околиці. На башті цілодобово чергували вартові, стежачи за дорогами. Помітивши вогонь або стовпи диму, що було ознакою наближення ворожого війська, сторожі били на сполох, а

жителі довколишніх сіл поспішали сховатися в укріпленнях або за стінами монастирів.

Останній дзвін за розголошення «недоброї звістки» був жорстоко «покараний» Катериною II. У 1771 р. в Москві спалахнув Чумний бунт. Повсталі городяни били на гвалт, скликаючи народ до Кремля. Після придушення повстання Катерина II, так і не довідавшись, хто саме дзвонив на сполох, повеліла вирвати «язык»-калатало у дзвона. Більше 30 років провисів німий дзвін на башті. У 1803 р. його зняли і передали спочатку в арсенал, а потім у 1821 р. — в Оружейну палату.

Костянтино-Єленінська башта

Цю башту побудував архітектор П'єтро Антоніо Соларі в 1490 р. на місці Тимофіївських воріт Кремля, через які Дмитрій Донської у 1380 р. виїжджав на Куликовську битву. Свою назву башта одержала від церкви Костянтина й Єлени, що розташовувалася неподалік. Спочатку башта була проїзною, мала стрільницю й розвідний міст. У XVII ст. проїзд закрили, а у стрільниці влаштували місце для тортур.

У 1680 р. над баштою побудували шатровий верх, а наприкінці XVIII ст. стрільницю й міст зламали, а потім заклали й ворота. Висота башти 36,8 м.

Беклемішевська башта

Ця башта розташована в південно-східному куті кремлівського трикутника. Звів її в 1487 р. італійський архітектор Марко Руффо. Назва башти пов'язана з прізвиськом боярина І. Берсеня-Беклемішева, чий двір прилягав до неї з боку Кремля. Його доля склалася трагічно. У 1525 р. за виступ проти політики великого князя Василя III його було страчено, боярський двір і майно перейшли до скарбниці; двір потім було перетворено, як і саму башту, на в'язницю.

В обороні Кремля Беклемішевська башта виконувала дуже відповідальну функцію: вона першою приймала на себе удар ворожих військ. У підвалі башти була улаштована спеціальна схованка для попередження підкопу. Висота башти — 46,2 м.

Петровська башта

Свою назву башта одержала від церкви митрополита Петра, що розташовувалася на подвір'ї Угреського монастиря, який знаходився у Кремлі поруч із баштою. За своєю архітектурою Петровська башта різко відрізняється від сусідніх. Зверху вона завершується восьмигранним пірамідальним шатром.

Доля Петровської башти була нелегкою. Спочатку її зруйнували гарматними пострілами під час польської інтервенції 1612 р.; потім її відбудували. У 1771 р. її зламали через будівництво Кремлівського палацу, але невдовзі, у 1783 р., знову відновили. У 1812 р. вежу підірвали французькі війська, що відступали з Москви. Її відбудував заново архітектор О. Бове в 1818 р., і з того часу вона вже не змінювалася.

Петровська башта, зведена «для кращого виду й міцності», слугувала для господарських потреб кремлівських садівників. Висота башти — близько 27 м.

Перша Безіменна башта

У 80-х рр. XV ст. поруч із Тайницькою баштою була споруджена Перша Безіменна башта, що вирізняється простими архітектурними формами. Вона завжди виконувала суто оборонні функції: у XV—XVI ст. у цій башті зберігали порох. Башта завершується чотиригранним пірамідальним шатром.

Доля цієї башти також була досить тяжкою. У 1547 р. від вибуху пороху башта зруйнувалася, а в XVII ст. її звели знову. Тоді ж поверх неї надбудували шатровий ярус. У 1770—1771 рр. вежу розібрали, щоб звільнити місце для будівлі Кремлівського палацу; коли будівництво палацу було припинено, знову в 1783 р. побудували вежу трохи ближче до Тайницької башти.

Башта теж постраждала під час загарбання французами Москви, але потім її було знову відбудовано О. Бове у 1818 р. У такому вигляді вона залишилася й досьогодні. Висота башти — 34,15 м.

Друга Безіменна башта

Ця башта була споруджена в середині XV ст. для виконання оборонних функцій. У 1680 р. вежу увінчали малень-

ким восьмигранним шатром із флюгером. У стародавні часи ця башта мала ворота; згодом їх було закладено.

Під час будівництва Кремлівського палацу (1771 р.) Другу Безіменну башту було знесено, а після припинення будівництва її заново відновили.

Тайницька башта

Найстаріша башта московського Кремля — Тайницька. Саме з неї й почалося спорудження кремлівських укріплень. Під баштою було вирито схованку-колодязь, якому башта й її ворота зобов'язані своєю назвою. У випадку облоги через цей колодязь і підземний хід можна було постачати в Кремль воду. Башта була побудована в 1485 р. Петром Антонієм Фрязінім. Наприкінці XVII ст. над баштою було зведено шатро.

На жаль, башта, побудована в XV ст., не збереглося до нашого часу. У 1770 р. її знесли: злочасне будівництво Кремлівського палацу! Однак уже в 1771—1773 рр. башту було відновлено за обмірними кресленнями М. Казакова з наступною надбудовою шатрового верху.

У 1930 р. стрільницю було розібрано, а ворота й схованки закладені. Висота башти — 38,4 м.

Благовіщенська башта

Башта була побудована в 1487—1488 рр. У часи Івана Грозного башта використовувалася як в'язниця. Наприкінці XVII ст. над Благовіщенською баштою було надбудовано кам'яне шатро із декоративною дозорною вишкою.

Назва башти походить від чудотворної ікони Благовіщення, а також пов'язана з церквою Благовіщення, прибудовано до башти на початку XVIII ст. Тоді ж у дозорній вишчі влаштували дзвіницю з сімома дзвонами, а флюгер замінили хрестом. Башта служила боковим вівтарем церкви, давні бійниці перетворили у великі вікна.

У XVII ст. поруч з вежею було споруджено Портомиїні ворота для проходу палацових пралъ до портомиїного помосту на Москві-ріці прати «порти» — білизну. Висота башти — 30,7 м (із флюгером — 32,45 м).

Красна площа

З моменту виникнення Красна площа стала головною площею Москви. Історики погодилися на тому, що площа з'явилася наприкінці XV ст., а точніше — у 1493 р., коли за межі Кремля був перенесений торг. Тоді ж указом Івана III було запропоновано знести дерев'яні будівлі навколо Кремля, які часто горіли й становили велику небезпеку. Тоді біля східної кремлівської стіни й була влаштована площа для дрібної торгівлі.

Площа спочатку йменувалася Пожежною, потім Троїцькою. У XVI—XVII ст. вона стала основним політичним і торговим центром Москви. У XVII ст., коли площа в цілому набула сьогоднішнього вигляду, вона одержала свою назву — Красна площа, що означало «красива»*.

Одна з помітних споруд площі — Лобне місце, збудоване в 1534 р., і через 250 років перебудоване за проектом видатного архітектора М. Ф. Казакова.

Із Лобного місця проголошувалися царські укази та найважливіші державні повідомлення. Іноді при великому скупченні людей на площі воно слугувало трибуною. Припускають, що це місце назване Лобним («Лобовим») тому, що перебуває на уривистому березі Москви-ріки: російською — на «взлобье».

На Лобному місці не страчували людей, як вважають деякі вчені, але земля довкола нього рясно полита кров'ю. На площі за указами царя Івана Грозного рубали голови боярам, а цар Петро I стратив заколотних стрільців; тут було страчено керівника селянської війни 1670—1671 рр. Степана Разіна.

У 1555—1580 рр., крім перебудов усередині Кремля і на Красній площі, архітектори Барма і Посник спорудили славетний, казково-прекрасний Покровський собор, або, як його ще називають, собор Василя Блаженного. Він не входить до ансамблю Кремля, але композиційно відіграє велику роль у забудові центру Москви.

* Зауважимо, що серед учених існують й інші думки щодо походження цієї назви.

Покровский собор (Василия Блаженного)

У 90-х роках XX ст. архітектурний ансамбль московського Кремля, його скарби та Красна площа були внесені до списку всесвітньої культурної й природної спадщини ЮНЕСКО.

1 жовтня (за старим стилем) 1552 р., напередодні свята Покрови Богородиці, що й було відображено у назві храму.

Собор вражає тим, що ніби поєднує разом дев'ять церков. Кожна прибудова присвячена певній події війни 1552 р.

Інша назва Покровського собору — собор Василя Блаженного — пов'язана з ім'ям московського юродивого, який прославився гнівними викриттями вчинків Івана Грозного. Розповідали, що коли Покровський собор було закінчено, викликав Іван Грозний до себе його творців і запитав, чи можуть вони побудувати що-небудь таке ж прекрасне. «Можемо, цар-паночко, можемо», — падаючи йому в ноги, закричали вони. І цар наказав осліпити їх, щоб нічого подібного до цього собору вони більше не побудували.

Прикрашає площу й перший скульптурний пам'ятник у Москві, споруджений у 1818 р. на зібрані за підпискою кошти. Автор — видатний скульптор І. П. Мартос.

Пам'ятник було відлито з бронзи, його висота — близько 9 м. Він є пам'яттю вдячної Росії за те, що з ініціативи ни-

Покровський собор було збудовано на честь підкорення та приєднання Казані. Ця подія відбула-

Пам'ятник К. Мініну й Д. Пожарському

жегородського посадського міщанина Кузьми Мініна й воеводи князя Дмитрія Пожарського було створено народне ополчення, яке в 1612 р. визволило Москву від польсько-литовських загарбників.

Спочатку пам'ятник стояв у центрі Красної площі, а згодом його пересунули ближче до храму Василя Блаженного.

Свій внесок до завершеного ансамблю площі вносять також і Казанський собор (який був недавно відбудований після знищення у 30-і рр. XX ст.), будівля Історичного музею, Верхні торговельні ряди.

Красна площа й московський Кремль — один із найвідоміших архітектурних ансамблів світу, багата скарбниця історичних реліквій, пам'ятників культури й мистецтва.

Версаль

Історія будівництва Версалея

Палац і парк Версалея — один із найвидатніших архітектурних ансамблів в історії світового зодчества. Планування великого парку, пов'язаного з Версальським палацом, є вершиною французького паркового мистецтва, а сам палац — визначним пам'ятником архітектури.

Над цим ансамблем працювала плеяда блискучих майстрів. Вони створили складний і завершений архітектурний комплекс, що включає в себе монументальну будівлю палацу, цілий ряд паркових споруд «малих форм» і, головне, винятковий за своєю композиційною цілісністю парк. Версальський ансамбль являє собою яскраве створіння французького класицизму XVII ст.

Версаль як архітектурно-парковий ансамбль виник не відразу, він не був створений одним автором, як більшість палаців XVII—XVIII ст., що його наслідували.

Стародавні хроніки повідомляють, що на початку XVII ст. Версаль був невеликим селищем із населенням близько 500 чоловік. На місці майбутнього палацу тоді височів млин, а навкруги розляглися поля й нескінченні болота. У 1624 р. поруч із Версалем за дорученням Людовіка XIII було побу-

...Що стосується осіб, які повинні були допомагати мені в моїй праці, я вирішив, насамперед, не брати зовсім першого міністра; і якщо зі мною погодитеся ви, син мій, і всі спадкоємці ваші, то ім'я це назавжди зникне у Франції, тому що немає нічого більше невартого, як бачити в руках одного всі королівські функції, а в руках іншого — лише королівський титул. Заради цього необхідно було розділити мою довіру й виконання моїх розпоряджень, не віддаючи його нікому цілком... Ніхто не може розділяти вашої праці, не маючи деякої частки вашої влади. Залишайте іншому лише те, що вам неможливо удержати, тому що, як би ви не остерігалися, завжди від вас вислизне більше, ніж хотілося б...

Людовік XIV

довано маленький мисливський замок (архітектор Філібер Ле Руа).

Сен-Сімон називав цей древній Версальський замок «картковим будиночком». Потім цей замок було перебудовано за розпорядженням короля архітектором Лемерсьє. Перед замком розташовувалися чотири корпуси з каменю й цегли з металевими

вими ґратами на балконах. Двір старого замку, що одержав назву мармурового, зберігся й дотепер. Перші сади Версаль-

Версальський палац

ського парку були розбиті Жаком Буассо й Жаком де Мелуаром.

Невдоволений іншими своїми палацами (серед яких Лувр і Тюїльрі), Людовік XIV у 1660 р. вирішив перетворити Версаль у розкішний палацово-парковий ансамбль. Будівельні роботи почалися в 1661 р. за планом А. Ленотра. Андре Ленотр (1613—1700) до цього часу вже прославився як будівельник заміських маєтків із чудовими парками.

А. Ленотр почав із будівництва міста, в якому повинні були розміститися придворні Людовіка XIV і численний штат палацової прислуги та військової охорони. Місто було розраховано на тридцять тисяч жителів. Його планування позначалося трьома променевими магістралями, які розходилися від центральної частини палацу в трьох напрямках.

Для якнайшвидшого заселення міста Людовік XIV роздавав під забудову ділянки всім бажаючим (зрозуміло, дворя-

Франція є монархічною державою у найширшому сенсі цього слова. Король представляє у ній всю націю у цілому, тоді як кожна приватна особа представляє собою лише ізольовану особистість перед королем. ...Нація не складає самостійного тіла у Франції — вона вся перебуває в особистості короля.

Де Торсі. Курс державного права

нам) за прийнятну ціну за єдиної умови: споруджували будинки в єдиному стилі й не вище 18,5 м, тобто рівня входу до палацу.

Перебудову маленького замку Лю-

довика XIII доручили архітекторів Луї Лево, одному з кращих зодчих епохи. У цей же час оновлювалося декоративне оздоблення палацу, будувалася Оранжерея.

У 1668—1671 рр. замок було забудовано новими приміщеннями таким чином, що стіни корпусів, які утворюють Мармуровий двір, зберігалися; стіни ж зовнішніх фасадів замку значною частиною були знищені. У результаті цього західний парковий фасад подовжився втриє, причому Лево забудував старий корпус тільки в першому поверсі; його верхні два поверхи виходили тепер на терасу, що створювала ряд пропілеїв, які з'єднували парк із Мармуровим двором. Південний і північний фасади теж подовжилися за рахунок двох

Малий Трианон

вишуканих за формою корпусів. У новій північній прибудові розмістили сходи Послів, а в південної — сходи Королеви.

Лево помер, не закінчивши оформлення передньої частини палацу, що пізніше здійснив Франсуа Д'Обре, який поставив по лінії східних торців палацу грати з двома павільйонами. Так було утворено «Королівський двір».

У результаті другого будівельного циклу Версаль перетворився в цілісний палацово-парковий ансамбль, що являє собою чудовий приклад синтезу мистецтв — архітектури, скульптури і садово-паркового мистецтва французького класицизму XVII ст. Однак після смерті знаменитого кардинала Мазаріні Версаль, створений Лево, став здаватися недостатньо величним, щоб виражати ідею абсолютної монархії. Тому для перебудови Версаля було запрошено Жюля Ардуен-Мансара, найбільшого архітектора кінця сторіччя, з ім'ям якого пов'язаний третій будівельний період в історії створення цього комплексу.

У Європі інтерес до Версаля був винятково високий. Ще до завершення будівництва Версаля з 70—80 рр. XVII ст. почали насаджуватися сади при палацах європейських королів і знаті: Казерта в Італії, Ла Гранья в Іспанії, Дроттнінгхольм у Швеції, Сан-Сусі на території нинішньої Німеччини. Але жоден з них не перевершив Версаль ні розкішшю, ні своїми художніми вартостями.

Мансар знову збільшив палац, звівши два крила довжиною по 500 м кожне під прямим кутом до південного й північного фасадів палацу. У північному крилі він помістив церкву

(1699—1710), вестибюль якої закінчував вже Робер де Котт. Крім того, Мансар побудував над терасою Лево ще два поверхи, створивши уздовж західного фасаду знамениту Дзеркальну галерею, що замикається залами Війни й Миру (1680—1886). На осі палацу убік під'їзду на другому поверсі Мансар розмістив королівську спальню з видом на місто й кінну статую короля, яку пізніше перемістили в точку сходу тризубця доріг Версаля. У північній частині палацу розташувалися покої короля, у в південній — королеви.

Мансар побудував також два корпуси Міністрів (1671—1681), які утворили третій так званий «двір міністрів», і з'єднав ці корпуси багатими золоченими ґратами.

Все це повністю змінило вигляд спорудження, хоча Мансар залишив ту ж саму висоту будинку. Мансар зумів поєднати різні елементи в єдине художнє ціле.

Як вже згадувалося, творцями палацу були не тільки А. Лево й Ж. Ардуен Мансар. Під їхнім керівництвом працювала велика група архітекторів. Головним помічником Мансара був його учень і родич Робер де Котт, який продовжував керувати будівництвом після смерті Мансара в 1708 р. Крім того, у Версалі працювали Шарль Давіле й Лассюранс. Інтер'єри були виконані за малюнками Берена, Вігарані, а також Лебрена і Міньяра.

У революційну епоху версальський замок занепав; при Директорії одна частина його була перетворена на відділення Будинку інвалідів, а інша — на картинну галерею.

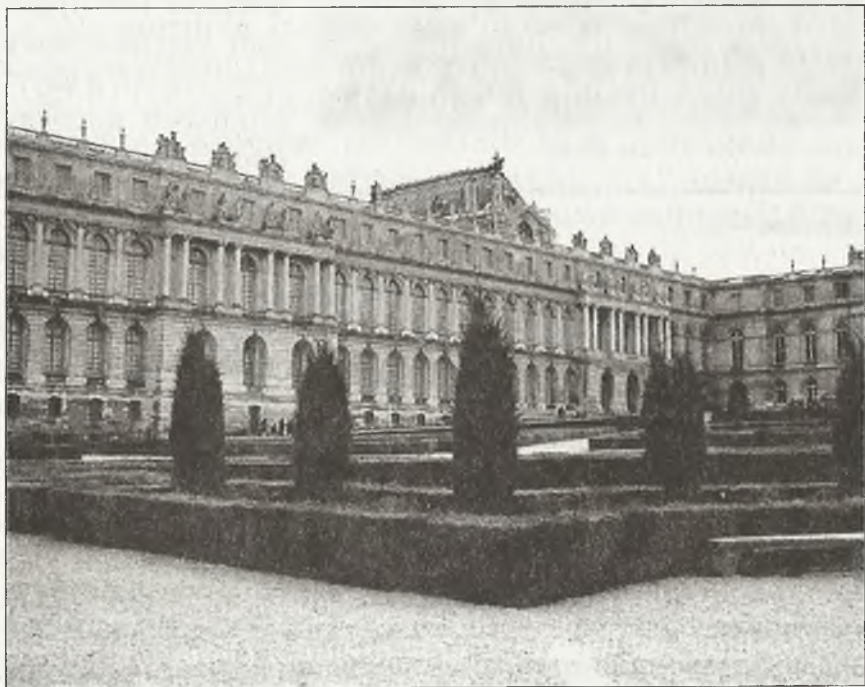
Наполеон I обмежувався тим, що намагався підтримувати палац і парк у задовільному стані. Луї-Філіпп переоздо-

бив внутрішні приміщення замку й перетворив їх на величний національний музей, що являє собою наочну історію Франції із найдавніших часів монархії.

Версальський палац

У створенні Версальського палацу основні його автори, Лево й Мансар, відштовхувалися від основ італійської архітектури.

Інтер'єри палацу були створені не відразу, а за декілька «будівельних періодів». У центральній частині палацу розміщлася королівська родина, а у величезних крилах перебували варта й придворні. Парадні кімнати королівської пари займали другий поверх. Кожна кімната була присвячена різним античним божествам, імена яких алегорично пов'язувалися з членами королівської родини. На плафонах і над камінами зображені сцени з життя богів, а на стінах висіли картини, що склали пізніше перший фонд Лувра.

Версальський палац із південного заходу

Кінна статуя Короля-Сонця

Інтер'єр церкви, спорудження якої було закінчено в 1710 р. Робером де Коттом, становить одну з ланок у єдиному ланцюгові парадних інтер'єрів палацу; він наповнений світським блиском й витонченою пишністю. Інтер'єр центральної частини палацу значно багатший завдяки різноманітним художнім засобам порівняно з фасадом. Цей принцип взаємозв'язку зовнішнього й внутрішнього вигляду споруд, що сформувався у Версалі, пізніше широко застосовувався.

Держава — це я!

Людовік XIV

Майже всі інтер'єри центральної частини палацу були виконані Шарлем Лебреном при постійній консультації братів Перро. Лебрен запросив визначних живописців, скульпторів, мідників, різьбярів і організував спеціальну школу. Під керівництвом Лебрена працювала гобеленна мануфактура.

Сімдесятиметрова Велика, або Дзеркальна, галерея слугувала для врочистих заходів, балів, свят. У Дзеркальній галереї придворні збиралися в надії побачити короля, коли він щоранку прямував до каплиці (часто цим користувалися для подання прохань).

Версаль слугував не тільки резиденцією французького короля, він був задуманий як архітектурний пам'ятник, у якому новий стиль життя й новий світогляд виражалися з найбільшою повнотою та ясністю. Цим завданням були виправдані величезні витрати уряду й весь широкий розмах версальського будівництва.

Із часів римських імператорів у руках одного государя були зосереджені такі величезні кошти, і вони дозволили в порівняно короткий строк звести палац і розбити парк нечувано великого масштабу. Це сприяло тому, що Версаль став зразком не тільки для Франції, але й для всієї Європи.

М. В. Алпатов

Це, по суті, не тронний зал, а справжній проспект довжиною 73 м та шириною 10,5 м. Лебрен розмістив на склепіннях зображення перемог Людовіка. Замість звичайних гобеленів, картин і статуй галерея покрита легкими широкими дзеркалами.

Дзеркальна галерея завершується залами Війни і Миру. Зал Війни присвячений перемогам Людовіка XIV над сусідніми державами під час Голландської війни. Краса його стін полягає в правильних овалах і прямокутниках, але їхні обриси перетинають металеві фігури й трофеї. Тут же перебуває величезний овальний рельєф, виконаний Антуаном Куазевоксом (1640—1720), що зображує самого Людовіка XIV в образі давнього воїна, який скаче на коні.

Покої королівських апартаментів були розташовані таким чином, щоб між вихідним пунктом руху (сходами послів) і його кінцевою точкою (королівською спальнею) було найбільше число проміжних ланок.

Споруди, розташовані поруч з палацом, становлять єдине ціле. Оранжерея Лево в 1681—1688 рр. була збільшена в чотири рази й перебудована Мансаром на зразок римських терм (лазень). Із південним партером вона поєднується двома колосальними сходами, між якими й розміщена.

Версаль увійшов в історію не тільки як зразок великого класичного стилю, але і як місце важливих політичних подій. Наприклад, 1 травня 1756 р. у Версалі був укладений союз між Австрією й Францією, що мав своїм наслідком Семирічну війну, а 3 вересня 1783 р. — мирний договір між Францією й Північною Америкою, з одного боку, і Англією — з іншого.

Під час франко-пруської війни 18 вересня 1870 р. Версаль був окупований німецькими військами й став центром воєнних дій німецької армії. 5 жовтня туди прибув король Вільгельм і заснував свою головну квартиру в префектурі, тоді як замок було перетворено на лазарет. 18 січня 1871 р. у Дзеркальній галереї король Вільгельм був проголошений германським імператором. Після тривалих переговорів між Бісмарком і французькими уповноваженими, Тьером і Жулем Фавром, 26 лютого 1871 р. тут були підписані попередні умови миру. 12 березня німецькі війська залишили місто, що стало потім резиденцією уряду Тьера й французьких Національних зборів, а також головною квартирою маршала Мак-Магона під час комуни. Звідси останній ішов руйнувати Париж і зайняв столицю. Після відновлення порядку Версаль до весни 1879 р. залишався резиденцією президента Французької республіки й законодавчих зборів.

В історію увійшов і знаменитий Версальський мирний договір 1919 р., що поставив крапку в Першій світовій війні.

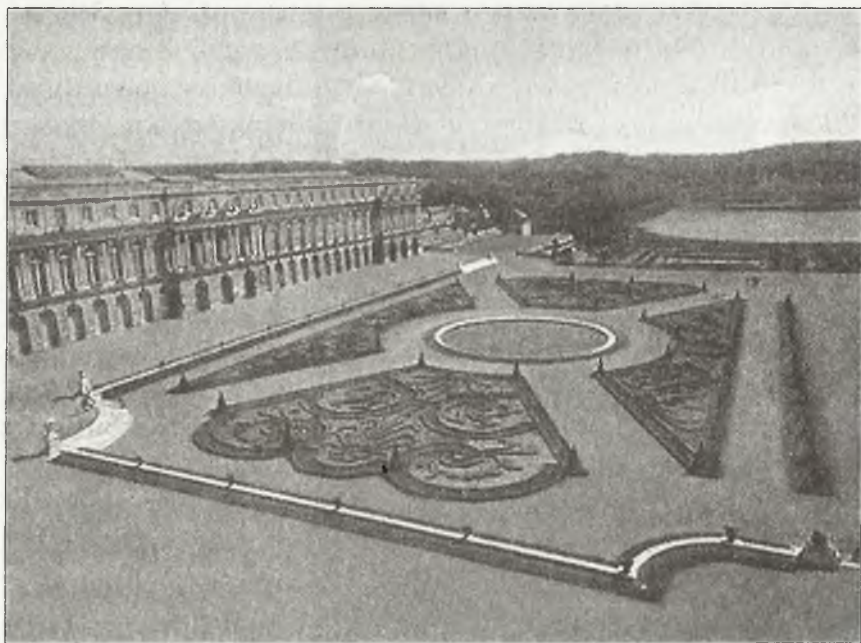
Версальський парк

Коли з 1661 р. молодий Людовік XIV став регулярно приїжджати у Версаль, він насамперед зайнявся облаштуванням садів. У 1664 р. робота була закінчена, і король дає в них свій перший прийом. Це свято називалося «Насолода чарівного острова».

Палац Версalia не можна уявити без парку, який подекуди схожий на сади Італії й Голландії. Свого часу Ленотр здійснив подорож до Італії й ознайомився зі зразками парків у стилі бароко.

На думку Ленотра, палац повинен бути добре окресленим з усіх боків. Саме в цьому витворі одержала найбільш повне вираження знаменита «схема Ленотра», яку можна спробувати спрощено висловити так: від природи до архітектури, потім до мистецтва саду й настанок — знову до природи.

Ленотр не забував і про плодові сади. Піклуючись про красу, він не забував про користь.

Парк Версаль

Довжина парку з головним каналом, газонами, водними партерами, фонтанами, відкритими і замкнутими парковими площами становить близько трьох кілометрів. Тільки так званий «Малий парк» між палацом і початком великого каналу простягнувся на 850 м. Загальна площа парку дорівнює 1738 га. Не дивно, що кількість запрошених на свята іноді перевищувала 200 тисяч осіб!

План Версаль легко розглядати завдяки штучно вирівняному ґрунту й відкритому плануванню. За допомогою майстерного насадження й стриження дерев Ленотр відтворив у живому матеріалі чіткі і ясні архітектурні форми, зробивши вперше паркове мистецтво ніби об'ємним.

Для водних партерів і фонтанів було споруджено акведук (водогін), що постачав воду для Версаль.

Але головний композиційний ефект, що вражає кожного уважного й неквапливого глядача, — так звана «Світова вісь» — канал, спрямований на північний захід, що освітлюється вечорами сонцем, яке сідає за горизонт. Завдяки

Фонтани Версая

великій довжині каналу (1520 м!) й особливому способу насадження дерев смужка води немовби переходить у безкінечність, зливається з обрієм. Недарма це явище називали «вікном у вічність».

Велике значення у Версальському парку мають численні скульптури — окремі статуї, вази, групи фонтанів. Парк «населений» безліччю істот — боги й богині Олімпу, ніжні німфи, дракони.

У глибині вільної частини парку в 1670 р. Лево побу-

довав так званий Порцеляновий Тріанон (Тріанон-де-Порселен). Це мальовнича споруда із дахом із золоченого свинцю й декором з блакитної, жовтої й білої порцеляни пізніше не відповідала строгим вимогам стилю. Тому в 1687 р. Порцеляновий Тріанон було зламано, а на його місці Ж. А. Мансар вибудував новий, Великий Тріанон — одноповерховий будинок із плоскою покрівлею, виконаний з дорогоцінних сортів мармуру.

Петро Перший, зачарований багатством Версальського палацу, величними садами й парками, після повернення з Франції вирішив спорудити замок на околицях Санкт-Петербурга на зразок чарівного житла Бурбонів. Так виник знаменитий Петергоф (Петродворець).

Значення Версаль у подальшому розвитку західноєвропейської архітектури величезне й багатозначне. Тут був створений класичний тип міста-резиденції з палацом між містом і парком, що наприкінці XVII ст. у незліченних варіантах повторився у палацово-паркових резиденціях монархів Центральної Європи.

Версаль з'являється перед нами грандіозним ансамблем. Над його створенням працювала величезна кількість майстрів. Його добудовування тривало близько двох століть (1624—1830). Архітектором Ж. А. Габрієлем був збудований Малий Трианон (1762—1764). Також було обладнано кімнати Марії Антуанетти й інші будівлі.

Саме ця королівська резиденція стала поворотним пунктом у перетворенні традиційного садово-паркового мистецтва в те, що тепер називають «ландшафтною архітектурою».

Деякі чудеса нового часу

Статуя Свободи

Статуя Свободи в Нью-Йорку стала не тільки символом цього величезного міста, але й символом незалежності Сполучених Штатів Америки. Важко нині уявити США без цієї статуї. Але варто зауважити, що як символ статуя Свободи вперше з'явилася зовсім не в Америці.

Після Великої Французької революції алегорія Свободи стала офіційним символом Французької Республіки. Дорогі серцю французів образи Свободи прикрашали державну печатку, знак депутата Конвенту, монети тощо.

У роки республіки в Парижі було встановлено дві статуї Свободи: одну з них у жовтні 1792 р. на площі Революції (нині площа Згоди), на тому місці, де раніше височів пам'ятник Людовіку XV. Свобода постала перед парижанами на повен зріст, спираючись на піку. На її голові красувався фрігійський ковпак*. Інша статуя з'явилася на площі Пік (нині Вандомській), на місці пам'ятника Людовіку XIV.

* Фрігійський ковпак — головний убір у вигляді високого ковпака з вузьким верхом, що загинався вперед; за часів Великої французької революції сприймався як символ свободи.

Статуї Свободи були й у головних містах департаментів: у Нанті, Монпельє, Ексі, Ліоні, Труа. Статуї й погруддя Свободи прикрашали зали засідань у різних державних установах, клубах і народних товариствах.

А як щодо Свободи в Америці?

У 70-і рр. XIX ст. США переживали кризу — минули чотири роки виснажливої громадянської війни. На іншому боці океану, у Франції, група французьких демократів намагалася спрогнозувати майбутнє Сполучених Штатів і мріяла про поновлення у Франції республіканської форми правління. При цьому тріумф демократії в Америці надавав великі сподівання на реалізацію таких ідей у Європі.

Французи хотіли висловити своє захоплення демократичною республікою по той бік Атлантики й розбудити в американського й французького народів взаємний інтерес завдяки створенню нового пам'ятника — статуї Свободи. Лідер цього демократичного кола французький історик Едуард де Лабулайє першим виступив з пропозицією спорудження пам'ятника і передачі його в дарунок Сполученим Штатам.

Уважають, що якимось одним із гостей цього «демократичного гуртка» влітку 1865 р. був молодий художник на ім'я Фредерік Огюст Бартольдї. На цей час він уже був відомий і як скульптор-монументаліст. Ідея скульптурного проекту, в якому можна втілити найдивовижніші фантазії митця, захопила уяву Бартольдї. Однак мине ще 20 років, перш ніж іскра цих розмов запалить смолоскип у руці статуї Свободи.

Художник, що створив символ американської мрії, народився 2 серпня 1834 р. в Кольмарі — місті на північному сході Франції. Коли йому виповнилося 18 років, Бартольдї зробив свою першу статую, що стало початком його яскравої кар'єри. Замовлення з'являлися одне за одним — фонтани, меморіали, монументи, — і незабаром Бартольдї зарекомендував себе як один з кращих скульпторів Франції.

Як і більшість тогочасних художників, Бартольдї був дуже захоплений чудесами Давнього Єгипту. Піраміди, Сфінкс та інші споруди змушували приїздити туди письменників, архі-

текторів, художників з усього світу. До того ж у цей період обговорювалося питання про технічну й фінансову допомогу для будівництва століття — Суецького каналу.

У 1867 р. відбулося знайомство Фредеріка Бартольдї з правителем Єгипту Ізмаїлом-пашею. Бартольдї запропонував паші побудувати монумент, присвячений новому Єгиптові, що забезпечить правителеві вічну славу.

Скульптор спроектував гігантську постать єгипетської селянки, що тримає у витягнутій руці смолоскип, який символізує світло, що дає Єгипет усій Азії. Передбачалося, що голова фігури має світитися, відіграючи роль маяка. Однак між автором і пашею із приводу проекту виникли розбіжності, у результаті чого замовлення скасували, й Бартольдї залишив Єгипет у повному розчаруванні.

Нині можна тільки гадати, чи існувала б американська статуя Свободи, якби не це непорозуміння! До речі, сам Бартольдї завжди заперечував, що американська статуя є модифікацією проекту, який не відбувся, — «леді Суецького каналу».

У 1871 р. ідея монумента на честь незалежності США почала втілюватися в життя. Монумент присвячувався 100-річчю (у 1876 р.) прийняття Сполученими Штатами Америки Декларації незалежності. Була досягнута домовленість про те, що п'єдестал споруджують американці, а французи відповідають за створення самої статуї та її установку.

Бартольдї потрібна була допомога інженера в розробці конструкції «нового колоса». Ця робота була доручена Гюставу Ейфелю — майбутньому авторові знаменитої вежі в Парижі. Він мав спроектувати масивний сталевий пілон і додаткові конструкції, які дозволяли б мідній оболонці статуї рухатися, зберігаючи при цьому стійкість.

Сама статуя Свободи була створена під враженням знаменитої картини французького художника Делакруа «Свобода, що веде народ на барикади». На відміну від єгипетської моделі, що не відбулася, ця статуя мала бути зразком античної богині, котра тримає в одній руці звід законів з датою підписання Декларації незалежності. Її голову мала

Е. Делакруа. Свобода, що веде народ (28 липня 1830 р.)

вінчати корона з сімома променями, що символізували сім континентів і сім морів. На її ногах мали бути зламані ґоґли. Богиня у витягнутій руці тримала смолоскип Свободи.

Бартольдї робив численні ескізи місця, що, на його погляд, найбільше підходило для розміщення статуї. Найкраще для цього підходив острів у центрі нью-йоркської затоки, який давав можливість вільно оглядати усе навкруги.

Художник вирушив до Америки, зустрічаючись там із багатьма людьми, які могли б забезпечити підтримку його проекту. Однак американців не так просто було переконати в необхідності такої статуї й вибору місця її установки. Рішення багатьох практичних питань, пов'язаних з будівлею монумента, затягувалося, і Бартольдї повернувся до Франції. Стало зрозумілим, що до 100-річчя незалежності США закінчити проект не вдасться.

Для втілення грандіозного задуму були потрібні чималі суми. Державні бюджети тріщали. У Франції почалися збо-

ри пожертвувань, благодійні базари й лотереї. Американці організовували театральні вистави, художні виставки, аукціони й конкурси, збори від яких ішли на будівництво.

Джозеф Пулітцер (який заснував знамениту премію) у своїй газеті «The World» відкрив колонку редактора на підтримку будівництва. Він критикував як багатіїв, які відмовляються фінансувати проект, так і середній клас, що сподіваються тільки на багатих.

Она
девчонкой,
налегке,
Потоком искр рядясь в порфиру,
С горящим факелом в руке
Бежит,
Смеясь,
Навстречу миру...

Арчибальд Маркиш

На реалізацію проекту пішло практично 10 років.

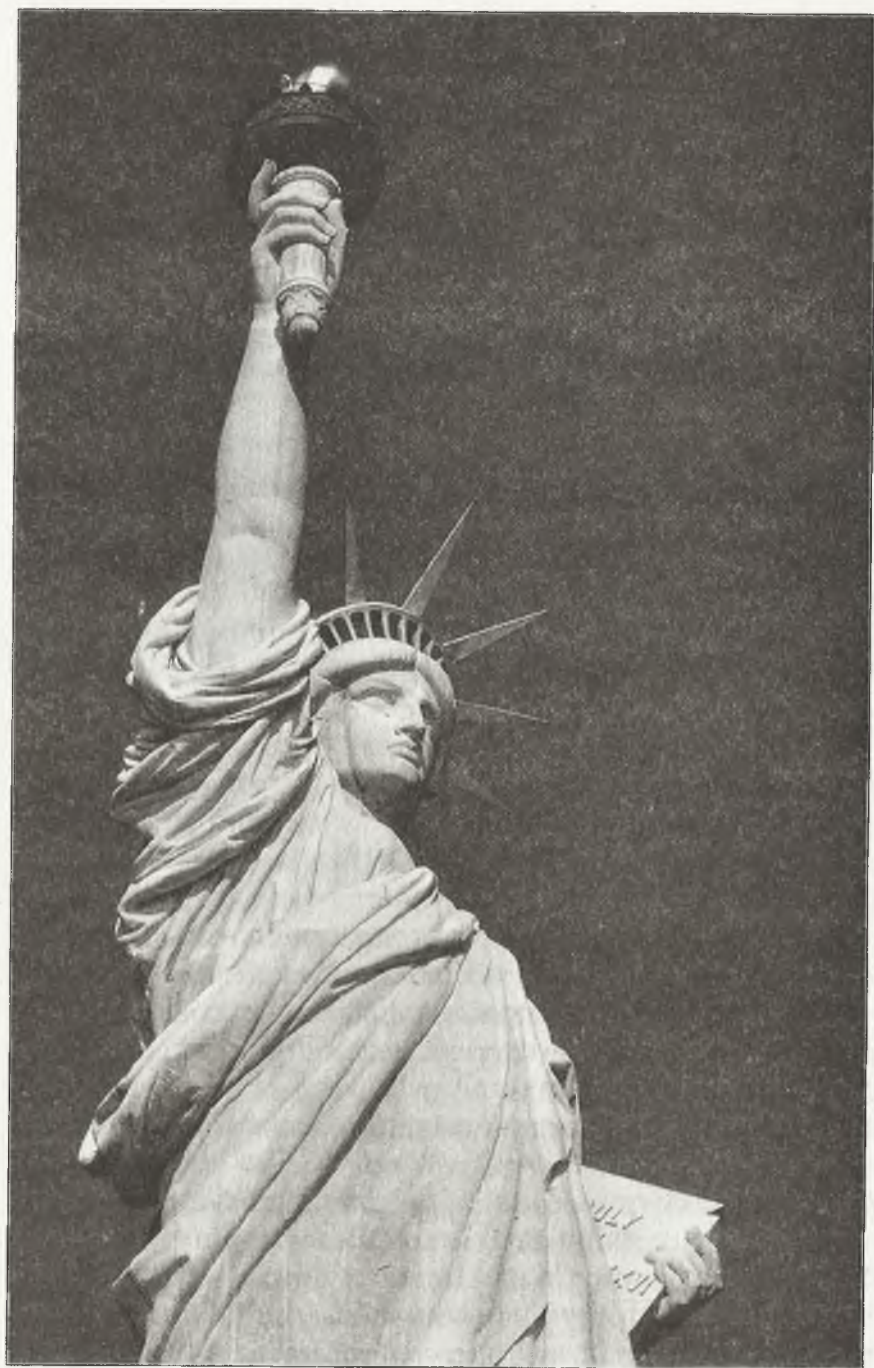
Місцем, що Бартольдї вибрав для роботи, була паризька майстерня Гаджета й Готьє. Бартольдї почав з побудови маленької, усього лише 1,2 м розмірами, фігури, а потім ви-

готовив ще три інших, поступово їх збільшуючи, і, нарешті, підійшов до спорудження 45-метрової статуї, яку ми бачимо сьогодні.

Перша маленька глиняна модель була використана для створення гіпсової моделі висотою 2,7 м, а третя — вже 10,8 м. Остання модель була зібрана з окремих частин. Для неї було зроблено більше 9 000 вимірів, які пізніше ще кілька разів перевірялися.

Розміри статуї, як і той факт, що вона повинна була втримувати вітер і негоду, поставили перед Бартольдї й Гюставом Ейфелем чимало проблем. Ейфель розробив геніальну металеву рамкову конструкцію, яку підтримував центральний опорний стовп. На цьому рухливому каркасі була укріплена зовнішня, тобто видима оболонка статуї з міді товщиною 2,4 мм.

На початку грудня 1881 р. американський комітет обрав Річарда Моріса Ханта дизайнером п'єдесталу статуї. П'єдестал повинен був стояти на бетонному фундаменті, що піднімається зі стін форту Вуд, які мали форму 12-кутної зірки. Під час будівництва фундаменту й п'єдесталу була використана величезна кількість бетону — 24 000 тонн!

Статуя Свободы

Збір коштів на п'єдестал завершився в серпні 1885 р. Спорудження статуї у Франції було закінчено в липні 1884 р., а в червні 1885 р. вона прибула до Нью-Йорка на борту фрегата «Ізер».

Під час транспортування скульптуру розділили на 350 частин і спакували в 214 ящиків. Протягом наступних чотирьох місяців її збирали й монтували на гранітний п'єдестал перед будинком суду на території форту Вуд.

У жовтні 1886 р. відбулася урочиста церемонія відкриття статуї Свободи в присутності тисяч глядачів. Подарунок до столітнього ювілею нарешті зайняв своє місце із запізненням на 10 років.

Коли 28 жовтня 1886 р. президент Гроувер Клівленд від імені американського народу приймав у дарунок статую, він сказав:

«Ми завжди будемо пам'ятати, що Свобода обрала саме це місце своїм домом, і вівтар її ніколи не покриється забуттям».

А ось як статуя Свободи виглядає в цифрах:

- висота від верхньої частини підпори до смолоскипа — 46,05 м;
- висота від землі до верхівки смолоскипа — 92,99 м;
- висота статуї — 33,86 м;
- довжина долоні — 5,00 м;
- довжина вказівного пальця — 2,44 м;
- довжина голови від верхівки до підборіддя — 5,26 м;
- ширина обличчя — 3,05 м;
- довжина носа — 1,37 м;
- довжина правої руки — 12,80 м;
- товщина правої руки — 3,66 м;
- висота від землі до вершини п'єдесталу — 46,94 м.

У короні розташовано 25 вікон, які символізують земне дорогоцінне каміння й небесні промені, що освітлюють світ.

Загальна вага міді, використаної для лиття статуї, — 62 тис. фунтів (приблизно 31 тонна), а загальна вага її сталевих конструкцій — 250 тис. фунтів (125 тонн). Загальна вага цементної основи — 54 млн. фунтів (27 тис. тонн). Товщина мідного покриття статуї — 2,37 мм.

Рухливість під час вітру: вітер, що має швидкість у 50 миль на годину, викликає розгойдування статуї на 7,62 см, а смолоскип розгойдується на 12,7 см.

До 1901 р. за експлуатацію статуї відповідала Американська дирекція маяків. Після 1901 р. ці почесні обов'язки отримало Міністерство оборони.

Президентським указом від 15 жовтня 1924 р. форт Вуд і статуя на його території були оголошені національним пам'ятником, його кордони було встановлено за зовнішньою межею форту.

Усередині цоколя статуї Свободи знаходиться Музей заселення Америки, відкритий у 1972 р. Тут представлена справді вся історія країни: від предків — індіанців, які вирушили на невідомий тоді континент, і аж до масового переселення в ХХ ст. Кожна група переселенців охарактеризована за допомогою сучасних технічних засобів, моделей, фотографій, малюнків, костюмів і творів мистецтва. Тут йдеться й про жителів Західної Африки, яких як рабів продали цій країні, і про величезні потоки переселенців ХІХ ст.

У 1984 р., на початку робіт з її реставрації, статуя Свободи була внесена Організацією Об'єднаних Націй у число пам'ятників світового значення.

Статуя Свободи офіційно відзначила свій 100-й ювілей 28 жовтня 1986 р.

Доступ до статуї було припинено 11 вересня 2001 р., відразу після того, як терористи атакували хмарочоси Манхеттена, біля нижнього краю якого, на острові Ліберті-Айленд, і розташовується один з головних символів Америки. Після розробки та застосування спеціальних заходів безпеки символ США знову був відкритий для відвідувачів 3 серпня 2004 р.

Стадіон Панатінаїко (Каллімармаро)

Стадіон Каллімармаро був побудований у Греції у 1895 р. до перших сучасних Олімпійських ігор. Це величне спорудження з мармуру знаходиться біля підніжжя пагорба Ардітос на тому місці, де колись стояв зведений Лікургом у 330—329 рр. до н. е. панафінейський (тобто всеафінський) стадіон.

Стадіон Панатінаїко

Відкрита сторона виходить на вулицю, по якій до нього підходять глядачі.

З точки зору сучасності, нестандартно витягнута арена (204 м в довжину, 83 — завширшки), мармурові ряди для глядачів (з верхнього відкривається приголомшливий вид на Афіни й, звичайно ж, на Акрополь, — усе це чудовий Каллімармаро.

Існують різні легенди про виникнення Олімпійських ігор. Але насамперед слід зазначити, що ці ігри були пов'язані не з горою Олімп (Північна Греція), а з Олімпією на північно-му заході Пелопоннесу.

Перше згадування про Олімпію відносять до 2800 р. до н. е. — часу розквіту мінойської цивілізації, історія якої повна міфів, легенд і загадок. Археологічні розкопки в давній Олімпії на Пелопоннесі підтвердили наявність тут давнього поселення, датованого вищезгаданим роком. Саме там, в Олімпії, було споруджено статую Зевса — одне з семи чудес світу.

Релігійний культ Олімпії змінювався, починаючи від поклоніння Геї та її дочці Теміс до Крона, перш ніж тут «з'явилися» Зевс, Гера і Геракл.

Дотепер в Олімпії збереглося святилище, що називається «гора Крона». Як уже говорилося раніше, Крон уважався першим небесним царем і батьком Зевса, у той час як Гея, земля-мати, була головною богинею пеластів, яких вважають попередниками аркадійців, що оселилися в центральній частині Пелопоннесу.

Однією з найпопулярніших у стародавні часи легенд була легенда, що пов'язана з Гераклом — прославленим грецькими міфами сином Зевса. За цією легендою, саме Геракл заснував Олімпійські ігри після здійснення свого шостого подвигу — очищення скотарні царя Авгія.

Коли Геракл зробив свою справу й прийшов за нагородою, цар вигнав його й не дав нічого. Щоб помститися невдячному цареві, Геракл вдерся до Еліди зі своїм військом і убив його своєю смертоносною стрілою.

Після перемоги Геракл зібрав усе своє військо й здобич біля міста Піси, приніс жертви олімпійським богам і заснував Олімпійські ігри, які з тих пір проводилися кожні чотири роки на священній рівнині, на якій Геракл посадив на честь богині Афіни Паллади безліч маслинових дерев.

У перший день Олімпійських ігор приносилися жертви богам, а спортсмени давали клятву перед статуєю Зевса.

До речі, разом з поновленням ігор повернулася й клятва. Сьогодні вона звучить так:

«Я клянуся, що, прибуваючи на Олімпійські ігри, я буду змагатися чесно й відповідно до правил, а своєю участю — прославляти свою країну й спорт».

Давньогрецькі атлети змагалися оголеними. Від слова «голий» («гімнос») походить слово «гімнастика». Оголене тіло не вважалося чимось безсоромним — навпаки, воно було свідченням завзятих тренувань спортсменів. Соромно було мати неспортивне, нетреноване тіло.

Жінкам заборонялося не те що брати участь, але й спостерігати за ходом ігор. Якщо на стадіоні бачили будь-яку жінку, її за законом повинні були кинути в прірву. У той самий час у жінок були свої ігри, присвячені богині Гері. Вони відбувалися за місяць до чоловічих або, навпаки, через

Геракл, що стріляє. Статуя храму Афін на острові Егіна

місяць після них, на тім же стадіоні, де жінки змагалися з бігу.

Одним з видів змагань були перегони на колісницях — надзвичайно небезпечний вид спорту: часто коні лякалися, колісничі зіштовхувалися, наїзники падали під колеса... Іноді до старту доходили лише дві колісничі з десяти. Але однаково, яку б силу й спритність не виявив наїзник, вінок переможця одержував не він, а хазяїн коней!

Перша відома нам Олімпіада минулого проходила в 776 р. до н. е. Кожні Олімпійські ігри перетворювалися у свято для народу, свого роду конгрес для правителів і філософів, конкурс для скульпторів і поетів. Дні олімпійських урочистостей

були днями загального миру. Для давніх еллінів ігри були інструментом миру, полегшували переговори між містами, що сприяло взаєморозуміння й зв'язку між державами. Олімпіади звеличували людину, тому що відбивали світогляд, наріжним каменем якого були культ досконалості духу й тіла, ідеалізація гармонійно розвиненої людини — мислителя й атлета.

Олімпіоніку — переможцеві ігор — співвітчизники віддавали шану, якої удостоювалися боги: на їхню честь створювалися пам'ятники при житті, складалися хвалебні оди, улаштовувалися бенкети. Олімпійський герой в'їжджав у рідне місто на колісниці, одягнений у пурпур, увінчаний вінком, в'їжджав не через звичайні ворота, а через пролам у стіні, що у той же день зашпаровували, щоб олімпійська перемога ввійшла в місто й ніколи не залишала його.

Центром олімпійського світу стародавності була священна околиця Зевса в Олімпії — гай уздовж ріки Алфей, де впадає в неї струмок Кладей. У цьому прекрасному містечку Еллади майже триста разів улаштовувалися традиційні загальногрецькі змагання на честь бога-громовержця.

У 394 р. н. е. римський імператор Феодосій I видав указ, що забороняє подальше проведення Олімпійських ігор. Імператор прийняв християнство й вирішив викорінити антихристиянські, як він уважав, ігри, що прославляють язичеських богів. І півтори тисячі років ігри не проводилися, а спорт узагалі втратив те демократичне значення, якого надавали йому в Давній Греції.

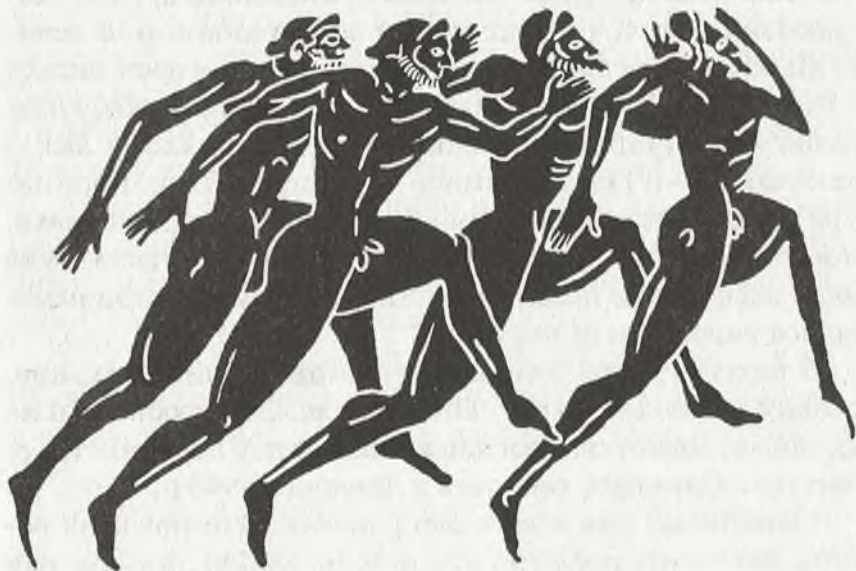
В епоху Ренесансу, коли знову з'явився інтерес до мистецтва Давньої Греції, згадали й про Олімпійські ігри. На початку XIX ст. спорт отримав у Європі загальне визнання, й виникла потреба організувати щось подібне до Олімпійських ігор. Деякі факти в історії залишили місцеві ігри, організовані в Греції в 1859, 1870, 1875 і 1879 роках. Хоча вони й не дали відчутних практичних результатів у розвитку міжнародного олімпійського руху, але стали поштовхом до формування сучасних Олімпійських ігор. Величезний внесок у процес відродження олімпійських змагань зробив французький суспільний діяч, педагог, історик П'єр де Кубертен.

Зростання економічних і культурних відносин між державами наприкінці XVIII ст., поява сучасних видів транспорту, дали підґрунтя для відродження Олімпійських ігор у міжнародному масштабі. Саме тому заклик П'єра де Кубертена: «Потрібно зробити спорт інтернаціональним, потрібно відродити Олімпійські ігри!» — знайшов гарячий відгук у багатьох країнах.

23 червня 1894 р. у Парижі у Великому залі Сорбонни зібралася комісія з відродження Олімпійських ігор. Її генеральним секретарем став П'єр де Кубертен. Потім було організовано Міжнародний олімпійський комітет (скорочено МОК), у який увійшли найбільш авторитетні громадяни різних країн.

За рішенням МОК ігри першої Олімпіади були проведені у квітні 1896 р. у столиці Греції на панафінському стадіоні — Панатінаїкон. Енергія Кубертена й ентузіазм греків подолали багато перешкод і дозволили виконати намічену програму перших сучасних Олімпійських ігор.

Глядачі захоплено приймали церемонії відкриття й закриття свята спорту, нагородження переможців змагань. Інтерес до ігор був таким великим, що на мармурових трибу-

Біг на короткі дистанції. Олімпійські ігри 776 р. до н. е.

нах панафінського стадіону, розрахованого на 70 тисяч місць, умістилося близько 80 тисяч глядачів! Успіх Олімпійських ігор висвітлила преса багатьох країн.

На перших сучасних Олімпійських іграх, у яких брало участь 285 спортсменів з 13 країн, першим олімпійським переможцем став грек — Спиридон Луїс, що виграв марафонський біг.

Зрозуміло, що організація Олімпійських ігор під силу лише економічно розвиненим країнам, які мають необхідну кількість стадіонів та спортивного оснащення, а також у змозі прийняти необхідну кількість гостей.

Приймаючи рішення про чергові ігри 1900 р. та 1904 р. в Парижі та Сент-Луїсі відповідно, МОК виходив з того, що в цих містах у той же час проводилися всесвітні виставки. Ці міста у Франції й США вже були забезпечені необхідним спортивним спорудженням та умовами для проживання і відпочинку туристів та учасників ігор.

На змаганнях Олімпіади-2 у Парижі були показані досить високі результати. Однак розрахунки на використання вже існуючих споруд і поєднання ігор зі всесвітньою виставкою себе не виправдали. Змагання проходили на аренах, розташованих далеко одна від одної й не розрахованих на велику кількість глядачів. Змагання з легкої атлетики проводилися в Булонському лісі на ґрунтових доріжках Ресінг-клубу, з плавання — в Аньєрі, з гімнастики — у Венсенському лісі, з фехтування — в Тюїльрі, з тенісу — на острові Пюто. Паризькі ігри стали частиною програми третьої Всесвітньої виставки. Вони привернули увагу невеликої кількості глядачів, були мало висвітлені в пресі. Організатори наступних ігор намагалися виправити ці недоліки.

З того часу кожні чотири роки проходять Олімпійські ігри, поєднуючи людей усього світу. Перерва була зроблена тільки під час Другої світової війни: після ігор у Берліні 1936 р. наступна Олімпіада відбулася в Лондоні у 1948 р.

Олімпійські ігри мають свої символи. Олімпійський вогонь, що горить протягом усього часу змагань, нагадує нам про стародавні часи.

Олімпійський вогонь горить у чаші на центральному стадіоні міста — столиці Олімпіади

П'ять олімпійських кілець — це п'ять материків, а їхнє сплетіння — дружба й співробітництво всіх народів світу. Серед олімпійських ритуалів особливо вирізняється церемонія запалювання вогню в історичній Олімпії й доставки його на головну арену ігор. Це одна з традицій сучасного олімпійського руху. За хвилюючою подорожжю вогню через країни, і навіть інколи континенти, за допомогою телебачення та Інтернету нині можуть спостерігати мільйони людей.

А вперше олімпійське полум'я спалахнуло на Амстердамському стадіоні в перший день ігор 1928 р. Початок смолоскиповим естафетам, що несли вогонь із Олімпії в місто літньої Олімпіади, було покладено в 1936 р.

У 2004 р. Олімпійські ігри повернулися додому — у країну, яка понад 2700 р. тому стала батьківщиною Олімпіади, і в місто, де в 1896 р. відбулися перші сучасні Олімпійські ігри.

Емблемою Олімпійських ігор 2004 р. стала оливкова гілка, якою нагороджувалися олімпійські чемпіони Давньої Греції. Вона також представляє священне дерево міста Афін

і символізує той історичний період, коли була заснована грецька демократія.

Важливо, що до ігор 2004 р. було вирішено відреставрувати старий стадіон. Розташований у центрі Афін стадіон Каллімармаро (Давній мармуровий стадіон) став місцем фінішу для учасників марафонського бігу, які використали маршрут легендарного давньогрецького воїна Фідіпідіса.

Хмарочос «Емпайр Стейт Білдінг»

Людство прагнуло вгору ще з часів спорудження легендарної Вавилонської вежі — спочатку через бажання наблизитися до Бога, а потім через необхідність економити територію.

За право називатися батьківщиною хмарочосів сперечаються щонайменше три міста США: Нью-Йорк, Чикаго й Міннеаполіс. І все-таки перший хмарочос (будинок страхової компанії) висотою 55 м було побудовано саме у Чикаго у 1885 р.

Однак спорудження «справжніх» хмарочосів стало можливим тільки після появи надміцних сталевих сплавів і безпечних ліфтів (у звичайних нерідко рвалися троси). Такі машини придумав Гейтс Отіс, засновник фірми, що й нині постачає ліфти усьому світу. Свій винахід — систему, що дозволяє навіть при розриві каната втримувати кабінку в шахті ліфта, — Отіс продемонстрував у Нью-Йорку в 1854 р. А через два роки перший безпечний ліфт з'явився в універмазі Хогвуд.

Споруджений у 1913 р. знаменитий Вулворт-білдінг мав висоту 241 м і став найвищим будинком свого часу. Потім архітектори придумали, як перенести все навантаження будинку на центральну вісь, і почалася «хмарочосоманія». Хмарочоси ставили навмання, перетворюючи міста в хаотичне накопичення гігантських веж. Тому головні вулиці Нью-Йорка нагадують глибокі темні ущелини: будинки перекривають небо настільки, що видні тільки вузькі його смужки. Висота 77-поверхового Крайлер-Білдіngu, побудованого в 1930 р., разом зі шпилем досягла 319 м.

Емпайр Стейт Білдінг

Хмарочоси, хмарочоси...

Емпайр Стейт Білдінг (Empire State Building) часто порівнюють з такими знаменитими в усьому світі спорудами, як піраміда Хеопса й Тадж-Махал. Цей хмарочос був і залишається одним із символів блискучого Нью-Йорка.

Сорок років тому він був відомий як найвищий будинок у світі. Хоча сьогодні його «переросли» більш юні суперники, все-таки для багатьох він залишається «хмарочосом із хмарочосів».

Хмарочос Емпайр Стейт Білдінг одержав свою назву від назви штату Нью-Йорк — Емпайр Стейт (Empire State).

Місце, де стоїть тепер Емпайр Стейт Білдінг, було з 1860 р. центром перебування представників вищого світу. Тоді там стояли два аристократичних будинки, що належали членам найбагатшої родини Астор. Пізніше представники цього сімейства вибудували на цьому місці два готелі, що функціонували до 1929 року, поки їх не зламали, щоб розчистити місце для Емпайр Стейт Білдінг.

Будинок було побудовано просто з нечуваною швидкістю. У пік найбільшої виробничої активності на будівельному майданчику, що займав більше 8 тисяч кв. м, працювало

3 500 робітників, і будинок щодня виростав майже на поверх. За тиждень будували приблизно чотири з половиною поверхи, а в найбільш інтенсивний період за 10 днів було зведено 14 поверхів. Більше того, спорудження хмарочоса було завершено на 45 днів раніше терміну, а вартість робіт виявилася на 5 мільйонів доларів нижче проектної. Загальна ж вартість будівлі склала 41 мільйон доларів.

Коли 1 травня 1931 р. відбулося офіційне відкриття Емпайр Стейт Білдінг, Сполучені Штати Америки переживали епоху економічної депресії. Тому здати вдалося далеко не всі приміщення, а будинок одержав назву «Порожній Стейт Білдінг» (Empty State Building). Пройшло десять років, поки всі приміщення нарешті було здано.

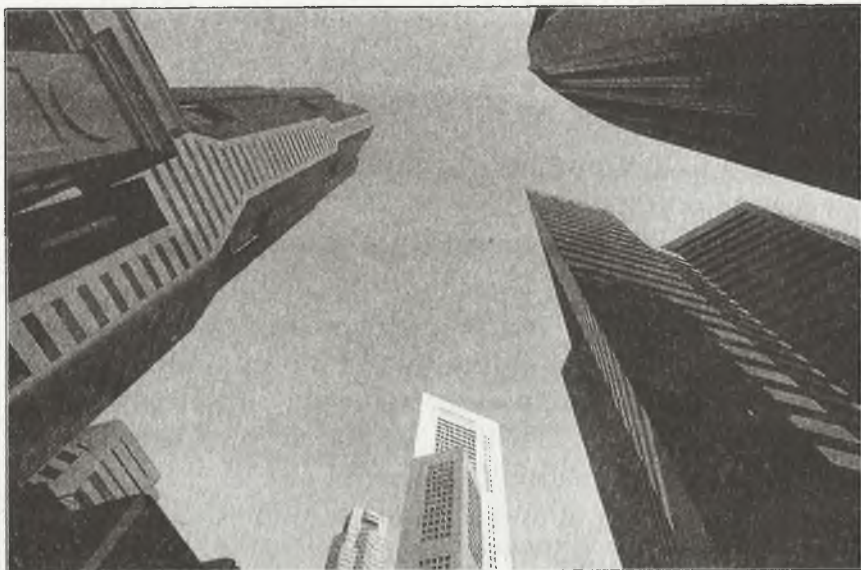
Розміри будинку дійсно вражають. У ньому 102 поверхи, його висота — 381 м. Разом з телевізійною вежею, надбудованою в 50-і рр., він досягає загальної висоти 449 м.

Цей будинок на П'ятій авеню важить 331 000 тонн; він побудований на двоповерховому фундаменті й підтриманий сталевую конструкцією вагою в 54 400 тонн. На нього пішло десять мільйонів цеглин і 700 кілометрів кабелю. Загальна площа вікон — 2 га.

Сходи хмарочоса нараховують 1 860 шаблів (на ній один раз у рік проводяться змагання на якнайшвидший підйом). В офісних приміщеннях можуть розміститися 15 000 осіб, а ліфти здатні за одну годину перевезти 10 000 людей.

Хмарочос виконаний у стилі, що називають арт-деко. По сірому кам'яному фасаду вгору тягнуться смуги іржастійкої сталі, а верхні поверхи розташовані трьома виступами. Хол усередині має довжину 30 м і висоту в три поверхи. Він прикрашений панно, на якому зображено сім чудес світу, тільки до них додається й восьме: Емпайр Стейт Білдінг.

У залі рекордів Гіннеса зібрано інформацію про незвичайні рекорди й рекордсменів. На 86-му і 102-му поверхах є оглядові майданчики, куди можна дуже швидко дістатися на ліфті. З них відкривається дивовижна панорама, причому вночі вона залишає просто незабутнє враження.

До неба — крізь хмарочоси

Спочатку слава в хмарочоса була досить сумна, тому що він виявився дуже привабливим місцем для тих, хто вирішив звести рахунки зі своїм життям. У 1933 р. на екрани вийшов кінофільм «Кінг-Конг», і образ цього будинку відбився у свідомості мільйонів глядачів: по його стінах нагору лізло чудовисько, яке атакували численні літаки.

У 1945 р. через погану видимість в 79-й поверх урізався літак. Загинули 14 чоловік, а збитки склали один мільйон доларів.

28 липня 1945 р. двомоторний бомбардувальник В-25 «Мітчелл» летів на аеродром Нью-арк. Під крилом пливли окутані туманом верхівки хмарочосів Манхеттена. Зненацька командир побачив будинок Радіосіті-м'юзик-хол, що ніби насувається на них, і спробував почати маневри. Почасти це йому вдалося. Потім відмовив один двигун, і потужності другого не вистачило, щоб уникнути іншої громади — Емпайр Стейт Білдіngu. Літак урізався в 79-й поверх найвищого у світі на той час будинку. Льотчики загинули. Один мотор пройшов крізь стіни й вікна, вилетів з іншого боку й з гуркотом упав на дах 20-поверхового будинку та викликав

пожежу. Другий мотор і уламки шасі звалилися в шахту ліфта й опинилися в підвалі.

Конструкції будинку витримали страшний удар 15-тонної машини, й будинок не завалився, тільки виявилися погнутими дві вертикальні балки.

Після Емпайр Стейт Білдінг у Нью-Йорку були вибудовані й інші хмарочоси. Мабуть, найзнаменитішими були збудовані в 1970 р. «вежі-близнюки» Всесвітнього торгового центру, кожний з яких піднімався вгору на 107 поверхів. 11 вересня 2001 р. в результаті атаки терористів «близнюки» були зруйновані.

Міст «Золоті ворота»

У 1579 р. англієць Френсіс Дрейк відкрив протоку, що з'єднує Тихий океан із затокою дивовижної краси. Цю протоку назвали Золоті ворота.

У XVIII ст. іспанці побудували тут перше поселення й церкву Св. Франциска Ассизького, на честь якого згодом і було назване місто.

Бурхливий розвиток міста почався з 1848 р., коли Каліфорнія приєдналася до Сполучених Штатів і було знайдено родовище золота. До Сан-Франциско понаїхало старателів й шукачів пригод. Каліфорнійська «Золота лихоманка» дійсно зробила Golden Gate — Золоті ворота — справжніми воротами до найбільш таємничої, північної частини Каліфорнії.

Недалеко від міста, біля гирла невеликої ріки, що має назву Російська ріка, збереглися залишки дерев'яної фортеці, заснованої росіянами в 1812 році. Це знаменитий Форт-Росс, що позначив те місце, до якого дійшли російські поселенці, які освоювали Аляску й північно-західні береги Америки.

Символ Сан-Франциско — витончений оранжево-червоний міст — найдовший висячий міст у світі. Він перекинутий через протоку Золоті Ворота і являє собою вхід до найбільшого природного порту світу, завдяки якому Сан-Франциско став одним з найбільших портових міст.

Ідея будівництва цього мосту виникла ще в 1872 р., але здійснити її вдалося тільки в 1937 р. Будівельні роботи розпочалися 5 січня 1933 р.

Коли 27 травня 1937 р. відкрився рух транспорту по мосту Голден-Гейт (Golden Gate Bridge) — Золоті ворота — й таким чином було прокладено пряму дорогу між Сан-Франциско й округом Мерін, усі, хто повторював, начебто цей міст побудувати неможливо, змушені були замовкнути. Хоча, безумовно, будівництво здійснювалося в найважчих умовах, і сталося дуже багато нещасних випадків з робітниками, які чотири роки боролися з повеннями, швидкими течіями й густим туманом, щоб побудувати цей міст довжиною 2730 м.

Проект мосту підготував інженер Йозеф Штраус (1870—1938), а консультантом був архітектор Ірвінг Морроу, який використав у дизайні елементи стилю арт-деко.

Міст «Золоті ворота»

Протягом 20 років міст славився найбільшою у світі відстанню між опорами — 1280 м. Навіть у повінь вони піднімалися на 227 м над водою.

Найважчим завданням стало будівництво фундаменту для південних паль мосту. Робітники повинні були впоратися з ним, перебуваючи на баржах, причому їх увесь час підкидало на величезних хвилях, особливо коли вони готували залізобетонні шахти, куди потрібно було завести палі. Зміцнивши, нарешті, опори, робітники відважно балансували на хитких драбинках, монтуючи дотові троси діаметром 91 см, скручені з 27 572 дровових канатиків.

Кожна паля повинна була витримувати по вертикалі навантаження в 95 мільйонів кілограмів на один трос, а блоки анкерного кріплення з кожної сторони повинні були витримувати по 28,5 мільйона кілограмів!

Із самого початку міст було пофарбовано оранжево-червоною фарбою. Червоний та жовтогарячий — ті кольори, які завжди використовуються для зведення сталевих конструкцій, тому що ці фарби містять свинцевий компонент, що захищає сталь від іржі. Кольори мосту «Золоті ворота» мають ще й ту перевагу, що міст добре видно в тумані, який так часто згущується над цією місцевістю. Але в негоду фарба розкладається на елементи, шкідливі для навколишнього середовища. Це з'ясувалося значно пізніше, і тепер іде розробка нешкідливих сполук. Поки що експерименти не закінчені, і деякі ділянки мосту пофарбували сірою фарбою. Але цей відступ від традиції підтримки не знайшов.

Міст, побудований в основному на кошти від позики в 35 мільйонів доларів, став символом Сан-Франциско. Незважаючи на шум і на те, що повітря над ним забруднюють десятки тисяч машин, що проїжджають за день, його пішохідна доріжка залишається дуже популярною. Часто вона стає декорацією до різних кінофільмів.

У 1987 р., коли мосту було вже 50 років, відбулося спеціальне святкування дня його народження. Професор історії університету Сан-Франциско Дж. Б. Мак-Глойн назвав «Золоті ворота» сталеву симфонією і, мабуть, це насправді так!

Сіднейський оперний театр

В основі проекту оперного театру лежить бажання привести людей зі світу буденності до світу фантазій, де живуть музиканти й актори.

Дехто вважає, що Сіднейська опера — це єдина будівля ХХ ст., що стала в один ряд з такими великими архітектурними символами ХІХ ст., як Біг-Бен, статуя Свободи та Ейфелева вежа. Іноді Оперний театр у Сіднеї називають чудовим зразком «застиглої музики», про яку говорив Гете.

Як і інші шедеври, оперний театр унікальний. Звичайно, мова йде тільки про його зовнішній вигляд. Інтер'єр, що рідко навіть фотографують, народився під впливом різнорідних ідей 60-х років і навряд чи може бути віднесений до шедеврів.

Нині ця незвичайна будівля є однією з найзнаменитіших сучасних пам'яток Австралії.

Оперний театр було побудовано у старому й найбільшому місті Австралії. Він з трьох боків оточений водою, а його дахи спроектовані як гігантські вітрила.

Оперний театр у Сіднеї

Ініціатива спорудження нового оперного театру належала директорів консерваторії Юджину Гуссенсу та прем'єр-міністру австралійського штату Новий Південний Вельс Дж. Кахиллу.

На початку 1950-х рр. був оголошений відкритий міжнародний конкурс проектів будівлі нового центру мистецтв у Сідней. Передбачалося, що це буде місце не тільки оперних вистав, але й концертів, театральних та художніх заходів. Територією для будівництва обрали мис Беннелон.

На конкурс було подано близько 230 проектів. Переможцем став архітектор із Данії Йорн Утзон. Судді вирішили, що його проект є найсміливішим. Але цей вражаючий задум було непросто втілити в життя.

У процесі виконання проекту Утзона надихали вітрила яхт у Сіднейському порту, а також храмові споруди майя та ацтеків, що він бачив у Мексиці.

З'ясувалося, що красивий та незвичайний проект Утзона реалізувати технічно буде важко. Будівництво вартістю в 7 млн доларів планувалося закінчити до 1963 р. Насправді ж над будівлею опери працювали більше 10 років та використали 100 млн доларів.

Роботи над фундаментом почалися в 1959 р., і було потрібно 4 роки, щоб його завершити. Потім наступила черга найскладнішої частини споруди — оболонки-дахів. Нічого подібного ніколи раніше не будувалося. Оболонки, утворюючи дах, роблять цю будівлю не схожою ні на що у світі — хіба що на вітрила!

Вони були зібрані із понад 2 000 бетонних збірних секцій, що утримуються разом 350 кілометрами сталевих тросів. Оболонки облицьовані більш ніж мільйоном керамічних плиток. Блискучі білі і бежеві плитки складаються візерунком, що переливається на сонці.

Серед будівельників виникли розбіжності щодо того, як будувати дах, і первинний проект довелося переробити. У 1966 р. після певних технічних та фінансових невдач Йорн Утзон залишив цей проект. Роботи продовжили 4 австралійських архітектори, і роком пізніше дах все-таки було завершено. Далі знадобилося ще 6 років на внутрішню обробку.

Оперний театр у Сідней був офіційно відкритий королевою Єлизаветою II 20 жовтня 1973 р.

Споруда займає площу 2,2 га. «Вітрила» дахів досягають у висоту 67 м (над концертним залом) та мають масу близько 160 тисяч тонн. Вони облицьовані плиткою, що сяє на сонці.

У будівлі знаходяться 4 основні сцени. Концертний зал вміщає більше 2 600 людей; оперний зал менший — у ньому 1 500 крісел. Останні дві сцени залишили для драматичних вистав.

У Сіднейській опері висить найбільша у світі завіса. Вона була зроблена у Франції за ескізами австралійця Колерна. Свій твір автор назвав «Завіса сонця та місяця».

За перші 20 років існування оперний театр відвідали 36 млн чоловік — в два рази більше, ніж усе населення Австралії. Проте ця споруда найчастіше використовується для сучасних шоу, концертів, а не для класичних постанов. Багато шанувальників вважає, що їхні сподівання на гарну акустику залів не збулися. Але у будь-якому випадку Сіднейська опера — яскравий та найцікавіший приклад сучасної архітектури.

Чи це всі чудеса?

Отже, ми ознайомилися з деякими пам'ятниками минулого та сучасності, які, можливо, можуть претендувати на внесення до нового списку семи чудес світу.

Зрозуміло, що за межами нашої розповіді залишилося ще багато інших чудових споруд, створених руками людей. Згадаємо, наприклад, надзвичайні храми Індії та Камбоджі,

Минуле не пройшло, воно увійшло до сучасності.

О. Герцен

прекрасні дерев'яні храми півночі Росії.

У вашій уяві, можливо, виникають собори

у Шартрі та Кельні, Флоренції та Римі. А ще — чудові мечеті Близького Сходу та пагоди Таїланду й Китаю...

Проте, здається, розповіді про чудові пам'ятки, що представляють різні культури та цивілізації світу, не можуть не привести й до бажання більш глибоко познайомитися з історією та культурою нашої батьківщини. Україна має чудові та витончені архітектурні й історичні пам'ятки, які гідні визнання та вивчення. Назвемо лише деякі з них, що є прикладами видатної спадщини народів України.

Першим кам'яним храмом Київської Русі вважають Богородицьку (Десятинну) церкву, збудовану в Києві в 989—996 рр. Кам'яне будівництво, що активно почало розвиватися з тих часів, залишило такі пам'ятки, як Спаський собор у Чернігові, Софійські собори у Новгороді, Полоцьку і, звичайно, у Києві.

Київський Софійський собор був головним престольним храмом Київської Русі XI ст. Його побудові передували важ-

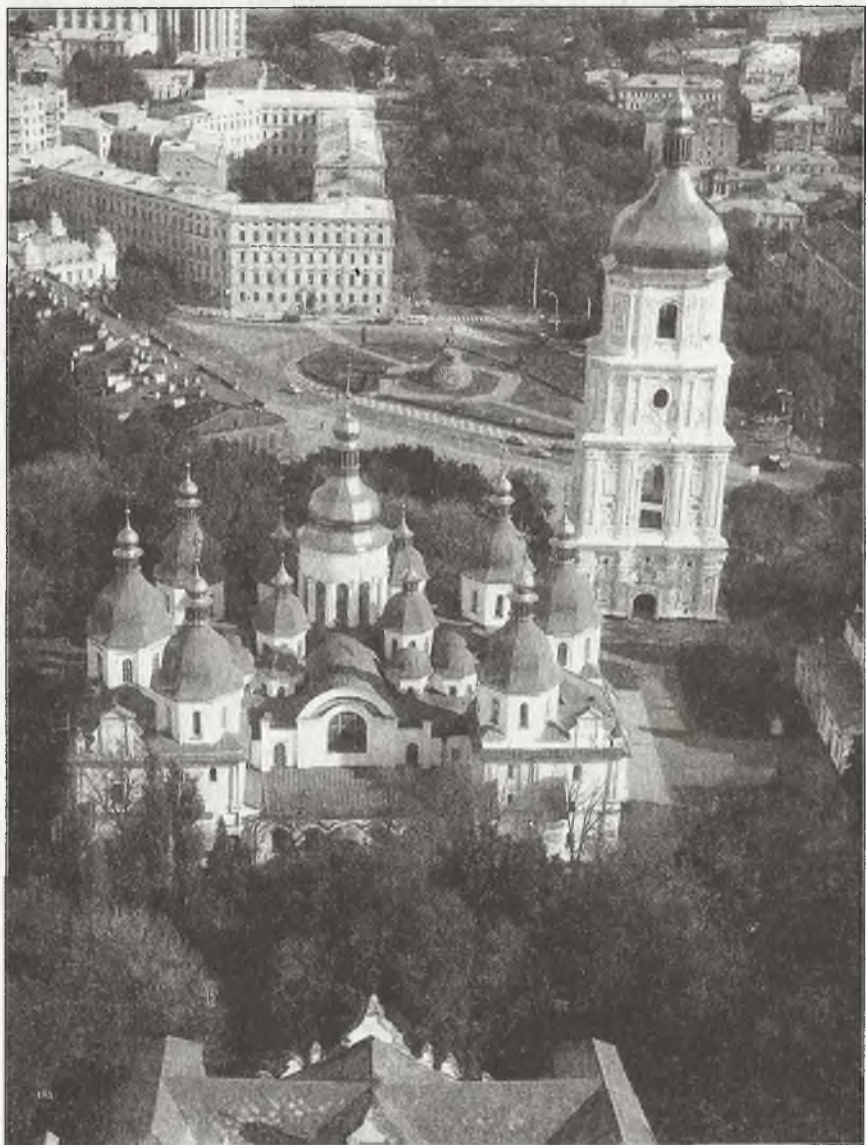
Софійський собор у Києві

ливій події. Коли у 1036 р. великі сили печенігів обложили Київ, то війська князя Ярослава Мудрого завдали їм нищівного удару. На відзнаку цієї перемоги й було побудовано Софійський собор. Його архітектура не повторювала повністю візантійські храми; конструкції та форми Софії повинні були продемонструвати особливу міць та силу Русі.

Назва собору «Софійський» походить від грецького слова «софія», що в перекладі означає «мудрість». Присвячений мудрості християнського вчення, собор, за задумом творців, мав утверджувати на Русі християнство і феодално-князівську владу.

В один з найважчих періодів історії давнього Києва — захоплення міста військами хана Батия в 1240 р. — більшість

архітектурних споруд було перетворено на руїни. Софійський собор був розграбований і спустошений, однак його стіни уціліли. Страшенного занепаду він зазнав у XVI ст., коли було зруйновано склепіння його галерей, загинуло багато настінних розписів.

Софійський собор та Велика дзвіниця з висоти пташиного польоту

У 30—40-і рр. XVII ст. київський митрополит Петро Могила заснував при соборі чоловічий монастир. Собор було частково відремонтовано, навколо нього споруджено дерев'яні монастирські будівлі, а всю територію обнесено високою дерев'яною огорожею. До робіт у соборі Петро Могила залучив італійського архітектора Октавіано Манчіні.

Всесвітньовідомими є мозаїки та фрески Софійського собору.

Ще й згодом Софійський собор декілька разів реставрувався, тому нині він не має свого первісного вигляду. Однак і сьогодні Софія Київська є видатною історичною та духовною пам'яткою України.

Неможливо не згадати й про іншого свідка тих давніх часів. Колись у горах над берегами Дніпра існували печери. За літописом («Повість минулих літ»), монахи Антоній і Феодосій, оселившись у печерах, у 1051 р. заснували монастир. Він став центром поширення і утвердження в Київській Русі християнства. У XII ст. монастир став головним — він увійшов в історію як Києво-Печерська лавра.

Великий комплекс споруд, що виростили тут з XI ст., становить історичну й культурну цінність. У XI ст. було збудовано Успенський собор (нещодавно відбудований знову); XI ст. — це час спорудження й Троїцької надбрамної церкви. Цю церкву в системі укріплень Києво-Печерського монастиря було збудовано над головним входом до монастиря. Сама церква знаходиться на другому поверсі над брамою. Конструкція Троїцької церкви несе відбиток типового будівництва церков XI—XII ст., яке було поширене за часів Київської Русі. Хоча споруда на початку XVIII ст. перебудовувалася, добре зберігся фундамент давньоруської кам'яної кладки на південному мурі.

У першій половині XVIII ст. у лаврі було зведено Велику дзвіницю. Безцінними пам'ятками є ще десятки більших чи менших споруд, а також Ближні та Дальні печери. Протягом століть на території лаври будувалися собори, які нині, після відновлення вражають своєю красою та витонченістю.

Вхід у Києво-Печерську лавру

Храми та монастирі Києва, собори Львова, дерев'яні церкви та кам'яні замки Західної України — все це можна назвати перлинами нашої історії та культури. Вони поряд із нами, і їхня історія заслуговує на вивчення та вшанування.

Ми закінчуємо розповідь про чудеса світу. Окрім стародавніх семи, ми згадали ще близько трьох десятків інших чудових споруд, що їх створили люди в різних куточках Землі. Проте хіба можна вважати, що наш новий перелік чудес є повним? Мабуть, ні! На планеті є ще багато красивих, з цікавою історією споруд.

Напевно, вам колись доводилося чути вислів про «восьме чудо світу» — так зазвичай говорять тоді, коли хочуть сказати про дивовижну споруду, яка викликає у людей захоплення. У такий спосіб підкреслюють, що певна споруда може претендувати на відповідне місце у списку чудес світу. Нині зрозуміло, що таких «восьми чудес» на нашій планеті багато!

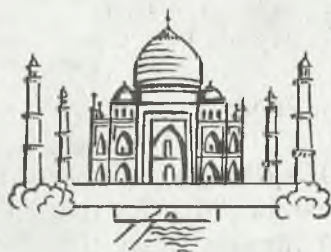
Дерев'яна церква Святого Юра у Дрогобичі

Собор Святого Юра у Львові

Колись ужгородський поет Фелікс Кривін написав вірш, який назвав «Охороняйте пам'ятники майбутнього». Певне, нам усім треба замислитися над тим, що потрібно вивчати, цінувати й охороняти не тільки певні історичні споруди — свідки минулого, але й дбайливо ставитися до об'єктів сьогодення. Можливо, наші нащадки вважатимуть їх чудесами світу, ці споруди викликатимуть у них захоплення та подив.

Тому будемо допитливими й уважними: чудес світу багато, і вони чекають на нас!

Література

1. Асеев Ю. С. Шедевры світової архітектури. — К: Рад. школа, 1982. — 87 с.
2. Всеобщая история искусств. В 6-ти томах / Под общ. ред. Б. В. Вейнмарна и Ю. Д. Колпинского, — М.: Искусство, 1960.
3. Геродот. Історія в дев'яти книгах. — К.: Наук. думка, 1993. — 576 с.
4. Гольдштейн А. Ф. Зодчество / Под ред. Ю. С. Тралова. — М.: Просвещение, 1979. — 445 с.
5. Гомер. Одиссея. — Харків: Фоліо, 2002. — 574 с.
6. Замаровський В. Сім чудес світу. — К.: Веселка, 1972. — 355 с.
7. История средних веков (XV—XVIII вв.). Хрестоматия. Ч. 2 / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевченко. — М.: Просвещение, 1974. — 320 с.
8. Кун М. А. Легенди і міфи стародавньої Греції. — К: Рад. школа, 1967. — 456 с.
9. Мифы народов мира: Энциклопедия в 2-х томах. — М.: Советская Энциклопедия. — 1987. — Т. 1. — 671 с. 1988. — Т. 2. 719 с.
10. Любимов Л. Д. Искусство древнего мира. Книга для чтения. — М.: Просвещение, 1971. — 319 с.
11. Любимов Л. Д. Искусство древней Руси. Книга для чтения. — М.: Просвещение, 1974. — 336 с.
12. Москва. Памятники архитектуры XIV—XVII веков / М. Ильин. — М.: Искусство, 1973. — 106 с.
13. Парандовський Я. Міфологія. Вірування та легенди стародавніх греків і римлян. — К.: Молодь, 1977. — 332 с.
14. Словарь иностранных слов. — М.: Рус. яз., 1989. — 624 с.
15. Уайт Дж. М. Боги и люди Древнего Египта / Пер. с англ. Л. А. Калашниковой. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. — 189 с.

16. Уманцев Ф. С. Мистецтво Давньої України. Історичний нарис. — К.: Либідь, 2002. — 328 с.
17. Черняк В. З. Семь чудес и другие. — М.: Знание, 1990. — 224 с.
18. Японская классическая поэзия.— Смоленск: Русич, 2003. — 528 с.
19. Архітектура України — Український портал. — <http://uaportal.com/ukr/culture/architecture>.
20. Журнал «Вокруг света». — <http://www.vokrugsveta.com>.
21. Historic.RU: Всемирная история. — <http://historic.ru>.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1	
СТАРОДАВНІ СІМ ЧУДЕС СВІТУ	
«Відкриття» чудес	7
Перші згадки про сім чудес	
та поява їхнього списку семи чудес	7
Чому саме сім?	11
Єгипетські піраміди	13
Найстародавніше чудо	13
Нерозгадані таємниці пірамід	32
«Висячі сади» Семіраміди	38
Велике місто Вавилон та його дослідники	38
Навуходоносор II — легендарний цар Вавилону	42
Легенди про Семіраміду	46
«Висячі сади»	48
Храм Артеміди в Ефесі	51
Історія храму	51
Міфічна богиня Артеміда	59
Статуя Зевса Олімпійського	63
Видатне створіння Фідія	63
Громовержець Зевс	69
Колос Родоський	74
Родос та його знаменита статуя	74
Спорудження статуї	77
Захисник Родосу — Геліос	80
Мавзолей у Галікарнасі	83
Цар Мавсол — правитель Карії	83
Перший мавзолей	85

Александрійський маяк	90
Місто Александра	90
Морський бог Посейдон	96

Розділ 2

ПОШУК НОВОЇ СІМКИ

Навіщо потрібні нові чудеса?	103
Афінський Акрополь	105
Історія створення	105
Ансамбль Акрополя	106
Парфенон	112
Богиня Афін	118
Велика китайська стіна	124
Римський Колізей	129
Статуї острова Пасхи	137
Відкриття чудового острова	137
Загадки статуй та цивілізації рапануйців	140
Піраміди майя в Чичен-Іца	149
Чудові храми	158
Храм Святої Софії (Айя-Софія)	158
Храм Ангкор Ват	163
Аахенський собор	167
Собор Святого Сімейства (Саграда Фамілія)	171
Чудові палаці	176
Тадж-Махал	176
Палац Потала	180
Палац дожів	184
Імператорський палац у Кіото	193
Чудові міста	201
Сана	201
Петра — місто, загублене в скелях	204
Тімбукту — священне місто золота й мудрості	211
Місто інків Мачу-Пікчу	220
Чудові вежі	229
Пізанська вежа	229
Ейфелева вежа	234
Альгамбра	239

Московський Кремль та Красна площа	248
Собори та палаци Кремля	248
Стіни й башти Кремля	257
Красна площа	267
Версаль	270
Історія будівництва Версая	270
Версальський палац	275
Версальський парк	278
Деякі чудеса нового часу	281
Статуя Свободи	281
Стадіон Панатінаїко (Каллімармаро)	288
Хмарочос «Емпайр Стейт Білдінг»	296
Міст «Золоті ворота»	300
Сіднейський оперний театр	303
Чи це всі чудеса?	307
Література	314

Довідкове видання

ЧУДЕСА СВІТУ

Для дітей середнього шкільного віку

Координатор серії
ТАБОЛКІН
Дмитро Володимирович

Автор-упорядник
КАПЛУН
Світлана Вікторівна

Головний редактор *Н. Є. Фоміна*
Художній редактор *Б. П. Бублик*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка *А. А. Кожанової*
Коректор *О. А. Кравець*

Підписано до друку 20.11.07. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 20,0. Умов. фарбовідб. 20,5. Облік.-вид. арк. 18,65.
Тираж 2500 прим. Замовлення № **246**.

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 502 від 21.06.2001 р.

ТОВ «Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 683 від 21.11.2001 р.

61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8

Електронна адреса:
www.folio.com.ua

E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет-магазин www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 502 від 21.06.2001 р.

Ч-84 Чудеса світу: Для дітей середнього шкільного віку / Авт.-упорядник С. В. Каплун; Худож.-ілюстратор Г. В. Беззубова; Худож.-оформлювач Л. Д. Киркач-Осипова.— Харків: Фоліо, 2008. — 318 с. — (Дитяча енциклопедія).

ISBN 978-966-03-4162-3.

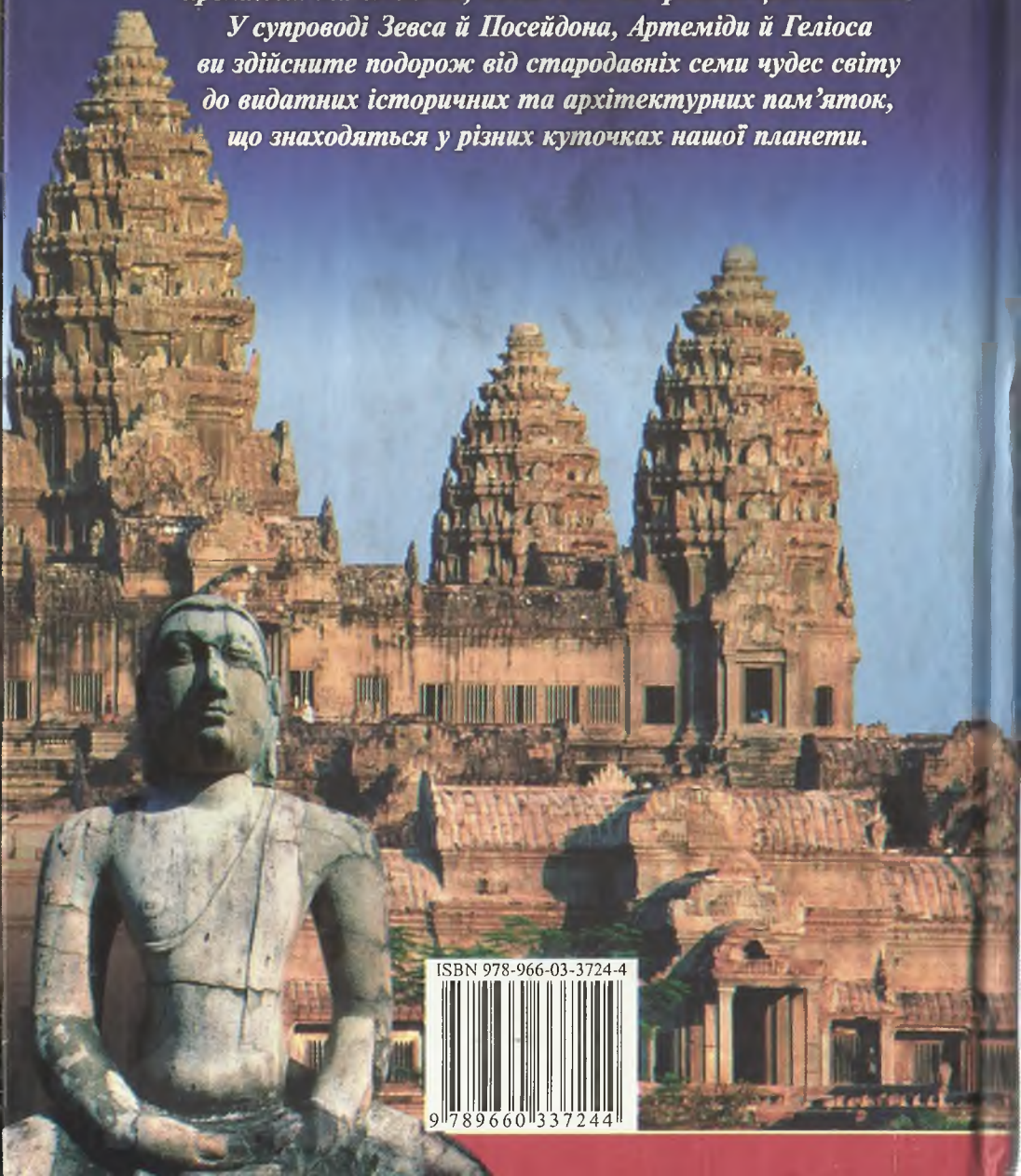
На сторінках цієї книжки постають дивовижні пам'ятки — славнозвісні стародавні сім чудес світу, а також інші чудові споруди, які було збудовано в різні часи у різних місцях планети.

Сторінками цієї енциклопедії юний читач мандрує від єгипетських пірамід та садів Семіраміди до загадкових місць, чудових палаців, веж і храмів. Перед ним розкриваються таємниці велетнів острова Пасхи й пірамід майя, Великої китайської стіни й Акрополю, Версалью й Альгамбри.

ББК 92я2

*Історія чудових споруд, створених людством
протягом тисячоліть, постає на сторінках цієї книжки.
У супроводі Зевса й Посейдона, Артеміди й Геліуса
ви здійсните подорож від стародавніх семи чудес світу
до видатних історичних та архітектурних пам'яток,
що знаходяться у різних куточках нашої планети.*

ISBN 978-966-03-3724-4

9 789660 337244